

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞERİF HÜSEYİN İSYANININ TÜRK VE ARAP
KİMLİK İNŞA SÜREÇLERİNDEKİ ETKİSİNİN
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

M. Talha ÇİÇEK

**Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut DURSUN

MART-2007

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞERİF HÜSEYİN İSYANININ TÜRK VE ARAP
KİMLİK İNŞA SÜREÇLERİNDEKİ ETKİSİNİN
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

M. Talha ÇİÇEK

Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

Bu tez .../02/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde her hangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin her hangi bir kısmının bu üniversite veya başka üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhammed Talha ÇİÇEK

29.01.2007

ÖNSÖZ

1916 Şerif Hüseyin İsyanı Türk/Arap ilişkilerinin seyrinde oynadığı belirleyici rol nedeni ile önemlidir. Bu çerçevede Şerif Hüseyin isyanını hazırlayan faktörlerin neler olduğu, gelişim sürecinde hangi saiklerin etkisi altında kaldığı ve bu isyanın müteakip dönemlerde Türkler ve Araplar arasında nasıl algılandığı gibi konular incelenmeye değer bulunmuştur. Bu çalışma varlığını, tez süresince bütün yoğunluğuna rağmen büyük bir özveriyle, bir danışmandan çok daha fazla katkıda bulunan, değerli hocam Prof. Dr. Davut Dursun'a borçludur. Kendisine sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tezimi okuyup değerli eleştirilerini lutfeden ve kaynakların sıhhatini kendileriyle tartışma imkanı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Tufan Buzpınar, Prof Dr. Gökhan Çetinsaya ve Dr. Suat Mertoğlu'na her zaman minnettar olacağım. İleri sürdüğüm fikirleri benimle tartışmak suretiyle çalışmaya yeni boyutlar kazandıran değerli hocam Y. Doç. Dr. Mahmut Karaman'a ayrıca teşekkür borçluyum. Ayrıca İSAM çalışanlarına da nezaketlerinden ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bu çalışmaya katkısını hiçbir teşekkür ifadesiyle ortaya koyamayacağım biri var ki, o da değerli dostum E. Lütfi Kalender.

M. Talha Çiçek

29.01.2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DOĞU ARAP VİLAYETLERİNDE OSMANLI HAKİMİYETİNİN SONA ERME SÜRECİNDE SİYASAL GELİŞMELER	5
1.1. Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması.....	5
1.1.1. Hicaz Eyaleti’nde Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması ve Şerifler.....	5
1.1.2. Yönetimde Modernleşme ve Hicaz Vilayeti.....	10
1.2. Osmanlı Hakimiyetine Karşı Arap Yarımadasından Tepkiler.....	11
1.2.1. Necid’de Selefi Tepki: Vahhabi İsyanı	13
1.2.2. Mekke’de Merkezi Otororiteye Tepki: 1856 Şerif Abdülmüttalip İsyanı	14
1.2.3. Asir’de Seyyid Muhammed el İdrisî İsyanı (1908-1918)	15
1.2.4. Şerif Hüseyin İsyanı’nda Etkili Olan Faktörler: İsyana Giden Yol	15
BÖLÜM 2: ŞERİF HÜSEYİN İSYANI	45
2.1. İsyân Fikrinin Ortaya Çıkışı.....	45
2.2. İsyân İçin Şerif Hüseyin’in Destek Arayışları	47
2.2.1. Araplar Arasında Taraftar Bulmak İçin Yapılan Faaliyetler.....	47
2.2.2. Yabancı Devletlerin Desteğinin Sağlanması.....	51
2.3. Şerif Hüseyin İsyânında İdeolojik Tesirler: Osmanlıcılık ve Arapçılık.....	51
2.4. İsyân ve Etkisi Üzerine Temel Yaklaşımlar.....	61
2.5. İsyân Sürecinin Analizi: İngilizler, Şerif Hüseyin ve İbn Suud.....	65
2.5.1. Cidde’de Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi	69
2.5.2. Mekke’den Medine’ye İsyân’ın Hicaz’da Yayılması	70
2.5.3. Hicaz Krallığı’nın İlan Edilmesi	73
2.5.4. Suriye ve Irak Vilayetlerinde Osmanlı Hakimiyeti’nin Sona Ermesi.....	75
2.5.5. Şerif Hüseyin İsyanı ve Fahrettin Paşa’nın Medine Müdafaası.....	77
2.5.6. Hicaz Krallığının Sona Ermesi.....	79
2.6. Hilafet Tartışmaları ve Şerif Hüseyin	81
BÖLÜM 3: ŞERİF HÜSEYİN İSYANININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE MİLLİ KİMLİK İNŞA SÜREÇLERİ	83
3.1. İsyân’a Yönelik Değerlendirmeler	83

3.1.1. Arap Entelektüellerinin ve İsyana Yönelik Değerlendirmeleri.....	84
3.1.2. Osmanlı Gazetelerinde İsyana Hakkındaki Değerlendirmeler	97
3.2. Şerif Hüseyin İsyanının Türk-Arap İlişkilerine Etkileri	103
3.2.1. Hilafet Merkezli Dayanışma: 1919-1923 Türk-Arap İlişkileri	103
3.2.2. Hilafet Sonrası Dönem: Köprülerin Atılması	107
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	142

KISALTMALAR

DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Kls.	: Klasör
FO	: Foreign Office
ATASE	: Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı
MM	: Mecelletü'l Menar

Tezin Başlığı: 1916 Şerif Hüseyin İsyanı ve Türk ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Rolü
Tezin Yazarı: M. Talha Çiçek Danışman: Prof. Dr. Davut DURSUN
Kabul Tarihi: 29 Ocak 2007 Sayfa Sayısı: 5 (ön kısım) + 140 (tez)
Anabilimdalı: Kamu Yönetimi Bilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Sosyal Bilimler
<p>Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyası ile ilgili olarak yapılan çalışmaların sayısı son derece yetersizdir. Bu çalışma bu bölgeye olan ilginin son zamanlarda artmasının bir ürünü olarak literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik atılmış bir adımdır.</p> <p>Çalışmanın cevap aradığı sorulardan birisi Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ulus devletini model alarak giriştiği modernleşme hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni kimlik oluşturma arayışlarının ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan merkezîyetçi politikalarının Arap vilayetlerinde nasıl tesirler gösterdiğinin ve bunların isyanda ve isyandan sonra ortaya çıkan isyan imajının oluşumunda oynadığı roldür.</p> <p>Çalışmanın cevap aradığı bir diğer soru ise isyan ve Arap milliyetçiliği arasındaki ilişkidir. Üçüncü olarak İngiliz desteğinin isyan sürecinde ne derece belirleyici olduğu çalışmanın cevap verdiği bir başka sorudur.</p> <p>Bu soruların cevaplarını İngiliz Arşivlerinden yapılan çalışmalarda dönemin Arap fikir ve siyaset adamlarının hatırat ve kitaplarında aramayı tercih ettik. Ya da imkanlar bizi buna mecbur etti.</p> <p>Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme bağlamında benimsediği merkezîyetçi politikanın bölgedeki adem-i merkezîyet taleplerini artırdığını göstermiştir. Ayrıca, Şerif Hüseyin isyanı ile Arap milliyetçiliği arasında belirleyici bir ilişki olmadığını, milliyetçi kimliğin o dönemde bağımsızlığı isteyecek derecede olgunlaşmadığını ortaya koymuştur. Son olarak, İngiliz desteği olmaksızın bu hareketin başarıya ulaşma şansının olmadığı ortaya çıkmıştır.</p>
Anahtar Kelimeler: Arapçılık, Şerif Hüseyin, Hicaz, Emperyalist Planlar

Title of Thesis: <i>the Sharif Hussein Revolt and Its Impact on nation- Building Processes of Turks and Arabs</i>	
Author: M. Talha ÇİÇEK	Supervisor: Prof. Dr. Davut DURSUN
Date: 29 January 2007	Nu. of Page: 5 (pre text) + 118 (main body)
Department: Public Administration Subfield: Political Science and Social Sciences	
<p>Works done on Arab zones of Ottoman Empire are very limited. This work is the product of increasing interests on Arab zones of Ottoman Empire, and it is an attempt to cover the gap in this area.</p> <p>One of the questions that this work tries to answer is how the centralization policy which implemented by Ottoman Empire is effected the Arab Vilayets, and what the effects of this policy on the revolt.</p> <p>Another question that this work will try to answer is to reveal the relations between Arab nationalism and the Sharif Hussein Revolt. Thirdly, this work aims to answer what the effect of English contribution on success of the revolt.</p> <p>I have preferred to answer these questions by using the books which has been written by the contribution of English archive documents. And secondly, I have used the memories of the intellectuals and officials which have affected cruising of events or the opportunities that I have pressurized me to behave such.</p> <p>This work have revealed that the centralization policies adopted by Ottoman government have risen the demands for decentralization and there is no relation between Arab nationalism and Sharif Hussein revolt. Thirdly, I have revealed that English contributions are very decisive in successing of revolt.</p>	
Keywords: Sherif Hussein , Arabism, Hijaz, İmperial Ambitions	

GİRİŞ

1916 Şerif Hüseyin isyanını ele alan literatüre yapılacak makro bir bakış, bu konunun iki farklı bakış açısından hareketle incelendiğini verecektir. Bunlardan ilki, isyanın milliyetçi bir karakter taşıdığı tezinden hareketle yapılan çalışmalardır. Kronolojik olarak da birinci sırada olan bu bakış açısı 1916 Şerif Hüseyin İsyanı'nı olgunlaşmış bir milliyetçi kimliğe sahip Araplar'ın, Osmanlı idaresine karşı organize olup yabancı güçlerin de desteğini alarak ortaya çıkan “*Büyük Arap İsyanı*”/devrim (revolt) hareketi olarak değerlendirilmekteydi. 1916 Şerif Hüseyin İsyanı literatürde uzun zamandan beri, Bu kanaatin oluşmasında, bu bakış açısıyla yazılmış olan *George Antonius*'un *The Arab Awakening*¹ (Antonius, 1969) adlı kitabının etkisi büyük olmuştur. Bu bakış açısının Türkçe literatüre yerleşmesini sağlayan ise, büyük ölçüde, *Ömer Kürkçüoğlu*'nun *Osmanlı Devleti'ne karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)* adlı çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada isyan, Arapların bağımsızlık duygusuyla gerçekleştirdikleri bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan Arapça kaynaklarda Milliyetçiliğin isyan üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu görüşü oldukça belirgin bir yer işgal etmektedir².

1916 Şerif Hüseyin isyanını ele alan çalışmalarda hakim olan ikinci bakış açısı ise, birinci bakışı redderek, milliyetçi duyguların güdülediği bir hareket olmadığını savunan çalışmalardır ki bu çalışmalar Osmanlı'dan sonra bölgede manda yönetimleri kuran İngiliz ve Fransız arşivlerine dayanarak yapılmaları nedeni ile birinci bakış açısının geçerliliğini önemli ölçüde sarsmışlardır. *C. Ernest Dawn, From Ottomanism to Arabism* (Dawn, 1973) adlı çalışmasında Birinci Dünya Savaşı'nın başında milliyetçiliğin Arap toplumu için belirleyici bir etkisinin olmadığını ifade etmektedir. *Eliezer Tauber, The Emergence of Arab Movement* (Tauber, 1993) adlı Arap milliyetçisi dernekleri incelediği çalışmasında, I. Dünya Savaşı öncesinde kurulmuş olan milliyetçi derneklerin bütün Arapları kuşatıcı bir kimlik geliştirmekten ziyade kuruldukları bölgelerde adem-i merkeziyet talebinde bulunan örgütlenmeler olduğunu belirtmektedir.

¹ Antonius'un bu kitabı 1938 yılında basılmıştır. Fakat bu çalışmada kullanılan baskı 1969 yılına aittir.

² Arapça literatürün büyük çoğunluğuna göre Şerif Hüseyin Peygamber soyundan gelen biri olarak, Peygamber'in yaptığı gibi Araplar'ı birleştirmiştir (Kal'acı, 1993; Talas, 1987; Kadri, 1956; Enneccar, 1986; Musa, 1982)

Yine *William Cleveland, A History of Modern Middle East* (Cleveland, 2000) adlı çalışmasında Şerif Hüseyin isyanının Arapları kurtarmak namına değil, İslam'ı korumak adına ortaya çıktığını ifade eder. İngiliz arşivlerinden istifade edilerek *Middle Eastern Studies* dergisinde yayınlanan iki makalede (Karsh ve Karsh, 1996; Karsh ve Karsh, 1997) *Efraim ve İnari Karsh*, Arap toplumunun Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız olmak duygusuna karşı, kayıtsız olduğunu belirtir. *Joshua Teitelbaum*'ın *The Rise and Fall of Hashemite Kingdom of Arabia* ve *David Fromkin*'in *Barişa Son Veren Barış* adlı çalışmaları Şerif Hüseyin isyanındaki İngiliz desteğini/etkisini vurgulayan çalışmalardır. Bununla beraber her iki yaklaşım da isyanın ortaya çıkış sürecinde İngiliz etki ve desteğinin olduğunu ,farklı ölçülerde de olsa, kabul etmektedir.

Bu çalışma konuya daha ziyade ikinci bakış açısından yaklaşmakla beraber, isyanı Türk ve Arap kimlik inşa süreçlerindeki rolüne de vurgu yaparak incelemeye çalışmaktadır.

Çalışmanın Konusu: Şerif Hüseyin isyanı Osmanlı sonrası Türk-Arap ilişkilerini derinden etkileyen, Türklerin ve Arapların birbirlerine bakışlarının şekillenmesinde belirleyici rol oynayan bir isyandır. Diğer bir deyişle Türk-Arap ilişkilerinin yol ayrımında ortaya çıkmış, kendisinden sonraki süreci derinden etkilemiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar Şerif Hüseyin isyanını değerlendirmek için bir perspektif sağlamakla birlikte, bu olayın neden bu kadar abartılarak *Büyük Arap İsyanı*'na dönüştü(rül)düğü hususuna yeterli vurguyu yapmamaktadırlar. Öte taraftan, Türk ve Arap bakış açıları karşılıklı olarak değerlendirilmemiş, her iki halkın milli kimliklerinin teşekkül sürecinde ne tür bir rol oynadığı konusuna değinmemişlerdir. Bize göre *Şerif Hüseyin isyanı*'nın *Büyük Arap isyanı*'na dönüşmesinde Arap aydınlarının yeknesak bir Arap kimliği inşa etme gayretlerinin büyük etkisi ve rolü olmuştur. Yine aynı şekilde Türkçe literatürde hakim olan *arkadan vurma* söylemi de Türk ulusu oluşturma süreçlerinin bir neticesidir. Gerek Arap gerekse Türk kimliklerinin oluşumu Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı son iki yüz yıllık modernleşme tecrübesinden bağımsız olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda bu çalışmamızda Osmanlıcılıktan, Arapçılığa ve Türkçülüğe, kimlik inşa süreçlerinin başladığı yer olarak Osmanlı Devleti'ndeki Batı karşısında "gerileme"nin getirdiği bir takım yeni kimlik arayışları da incelenmiştir. Zira *Şerif Hüseyin isyanını Büyük Arap*

isyanına dönüştüren süreç hızını Osmanlı Devleti'nin batı karşısında “düşüş” geçmesinden almıştır.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı Şerif Hüseyin isyanında etkili olan ideolojik unsurları ve temsil ettiği kitleyi ortaya koymak ve Şerif Hüseyin isyanı örnek olayından hareketle modernleşme ideali çerçevesinde benimsenen ulus kimliği inşa süreçlerinin tarihin yorumu üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bir yüksek lisans tez çalışması olması hasebiyle çalışmanın bu sorulara cevap vermekte bir takım eksikliklerinin olacağı ortadadır. Bununla birlikte elimizden geldiğince birinci el ve birinci el kaynaklardan yapılmış ikinci el kaynakları kullanarak bu zaafı gidermeye çalıştık.

Çalışmanın Önemi: Çalışma, son yüzyılda Türk-Arap ilişkilerinin şekillenmesinde çok büyük rol oynamış olan Şerif Hüseyin isyanı ve onun temsil ettiği kitleye yönelik Türk ve Arap literatüründe oluşmuş bir takım ön kabulleri sorgulaması açısından önemlidir. Ayrıca, çalışma son derece yetersiz olan Osmanlı dönemi Arap coğrafyasına yönelik Türkçe literatüre katkısından dolayı da büyük önemi haizdir.

Çalışmanın Kapsamı: Çalışma, Şerif Hüseyin isyanının çıktığı yer olan Hicaz vilayeti ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı bölgeden çekildikten sonra İngiliz desteği ile Suriye, Irak ve Ürdün'de de Haşimi ailesinden yöneticilerin işbaşına gelmeleri, yer yer bu bölgelerin de incelenmesini gerekli kılmıştır. Zaman dilimi olarak isyanın başladığı yıl olan 1916 ile Şerif Hüseyin'in *Hicaz Krallığı*'nın sona erdiği yıl olan 1925 arasında incelenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan isyanın başladığı yıl olan 1916 ile, Arap vilayetlerinde Osmanlı hakimiyetinin sona erdiği 1918 yılı arasındaki olaylar daha sonraki gelişmelere etkilerinin fazla olması bakımından daha ayrıntılı incelenmiştir.

Çalışmanın Planı: Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hicaz merkezde olmak üzere Arap dünyasında Osmanlı hakimiyeti sürecini modern ve modern öncesi dönem olarak iki döneme ayırmak suretiyle inceledik. Ayrıca modern dönemde Osmanlı hakimiyetine karşı girişilen bazı isyan hareketleri analiz edilerek bölgede Osmanlı'ya isyanın nedenleri hakkında bir takım genellemelere varılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, isyan fikrinin ortaya çıkışından Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki hakimiyetine Vahhabi İbn Suud tarafından son verilinceye kadar olan süreç analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı gazeteleri

ve Arap aydınlarının isyan hakkındaki değerlendirmeleri bağlamında Türk ve Arap isyan imajının oluşumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Bu çalışma olgusal vakıaların siyasal düşüncenin oluşumunda nasıl bir etkilerinin olduğunu anlamlandırmaya dönük bir çalışmadır. Tarihsel vakıaların teorik bir perspektiften hareketle yorumlanması yoluna gidilmiştir. Sadece olayları ortaya koymakla yetinilmemiş, bundan başka bunların neden ve sonuçları da analiz çerçevesine dahil edilmiştir.

Çalışmanın Kaynakları: Çalışmada birinci ve ikinci el kaynaklar kullanılmıştır. İsyanda rol almış ve isyana destek vermiş kişilerin yazı ve konuşmalarıyla, dönemin bakışını yansıtmak için kullandığımız Osmanlı gazeteleri kullandığımız birinci el kaynaklardır. Bunun dışında İngiliz, Fransız ve Alman arşivlerinden yapılmış çalışmalar da tez de kullanılmıştır. İsyanın mahiyeti ve sosyal tabanı İngiliz arşivlerinden yapılan çalışmalarla zaten tespit edilmiş durumdaydı. Dolayısıyla isyanın mahiyeti hakkında benzer sonuçlara varacağımız düşüncesiyle birinci el kaynaklara başvurmak gerekliliğini hissetmedik. Bunun yerine bu verileri dönemin Türk ve Arap kaynaklarıyla karşılaştırıp İsyana yönelik bir bakış açısı geliştirmeye çalıştık.

Karşılaşılan Zorluklar: çalışmada karşılaştığımız en büyük güçlük Arapça yayınların temini hususundadır. Özellikle, Şerif Hüseyin'in Mekke'de çıkardığı dergisi *el-Kible*'nin koleksiyonunun sadece bir nüshasının Türkiye'de mevcut olması bu gazeteden yeterince istifade etmemizi engellemiştir. Ayrıca Şerif Abdullah'ın Ürdün'e kral olduktan sonra çıkarmaya başladığı ve Şerif Hüseyin isyanı hakkında konumuz açısından önemli değerlendirmelerin olduğunu düşündüğümüz ve ulus inşa sürecini birinci el kaynaklardan hareketle yorumlamamızı sağlayacak olan bir diğer gazete olan *eş-Şark* gazetesine de ulaşamadık. İsyana öncülük etmiş bazı önderlerin hatıratları da ulaşılamayan kaynaklardandır. Ulaştığımız hatıratların olaylardan çok sonra kaleme alınmış olmaları ve dolayısı ile, bir takım ideolojik kaygılarla birleştğinde, gereğinden fazla subjektif unsurlar içermeleri ise karşılaştığımız bir başka problem olmuştur.

BÖLÜM 1: DOĞU ARAP VİLAYETLERİNDE OSMANLI HAKİMİYETİNİN SONA ERME SÜRECİNDE SİYASAL GELİŞMELER

1.1.Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması

Hicaz'da³ Osmanlı hâkimiyeti, Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı idare politikaları açısından iki döneme ayrılarak incelenebilir. Birinci dönem; Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari açıdan güçlü olduğu dönemdir. Bu dönemde Osmanlı idare sistemi âdem-i merkeziyetçi bir yapı arz ettiğinden dolayı, bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti önemli ölçüde semboliktir ve merkezi yönetimin etkisi çok az hissedilmektedir. 1517-1840 arası dönemi bu şekilde niteleyebiliriz. İkinci dönem; Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması ve Avrupalı güçlerin bölgeye olan ilgilerinin artması (Kürkçüoğlu, 1982:10) ile başlar. 1840–1917 arası dönemde gerek bu ilginin gerekse Batı ulus-devlet sistemi model alınarak yapılan reformların etkisiyle Osmanlı yönetiminde bölgeye yönelik merkezileştirme politikaları uygulanması yönündeki eğilim güçlenmiştir (Somel, 1995:598).

1.1.1. Hicaz Eyaleti'nde Osmanlı Hakimiyyetinin Kurulması ve Şerifler

Hicaz bölgesini yöneten ve Hz. Hasan'ın soyundan gelen Haşimi⁴ Mekke emirleri Hicaz bölgesini bin yıla yakın bir zamandan beri yönetmek suretiyle bölge halkı ve bedevi kabileler üzerinde nüfuz sahibi idiler. Bunlar tamamen özerk olmayıp çoğu zaman Mısır'da kurulan devletlerin nüfuzu altına girmişler ve o devletlerin hükümdarları adına hutbe okutmuşlardır. Katade bin İdris'in emirliği zamanında Eyyubiler Mısır, Suriye ve Yemen'e sahip ve hakim oldukları sırada Mekke ile Medine'yi şeriflerin idaresinde olarak tanımışlardır. Eyyubiler'den sonra gelen Memluk Devleti de ve nihayet Osmanlılar da kendi hakimiyyetleri altında olarak aynı ailenin Hicaz emirliğini tanımışlar

³ Mekke, Medine, Cidde ile buralara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğudan Necid, batıdan Kızıldeniz, güneyden Asir Sancağı ile kuzeyden Kudüs Sancağı, el-Arış ve Akabe muhafızlıklarıyla çevrili bölgeye, Osmanlı idarî taksimatı içerisinde, Hicaz Eyaleti/Vilayeti adı verilmektedir (Kurşun, 1998:437).

⁴ X. yüzyıldan 1924'e kadar Mekke'nin yönetimi bu ailenin elindedir. Aile adını Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim b. Abdimenaf'a nisbetle almıştır (Kurşun, 1997:412).

ve kendilerine emirliklerini kabul ve tasdik yollu berat göndermişlerdir (Uzunçarşılı, 1972;16).

916-950 arasında Mekke'yi işgal eden Karmatiler'in çekilmesinden sonra Mekke'de güçlerini artıran Haşimiler (Kuşun, 1997:412), 1037 yılında Haşimi ailesinden olan Muhammed el-Alavi'nin önderliğinde Hicaz bölgesinin bağımsızlığını ilan ettiler. 1174 yılına kadar bağımsız kalan Haşimiler bu tarihten sonra Mısır'da kurulan güçlü Eyyubi devletinin egemenliğine girdiler ve Emirlik kuzeye ve güneye doğru genişledi. Mekke, daha sonra Osmanlı yönetimine girinceye kadar yaklaşık dört yüz yıl, Şerif ailesinin idaresinde kaldı (Baker, 1979:2). Şerif ailesinin Mekke'de köklü bir otoritesinin bulunduğu ve bunun Osmanlı hakimiyeti ile herhangi bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir.

16. yüzyılın başlarında bugün Ortadoğu diye adlandırdığımız bölgede üç büyük Müslüman güç vardı: Osmanlılar, Safeviler ve Memlükler. Bu güçler arasındaki mücadele Araplar'ın yaşadığı bölgelerde egemenlik kurarak birbirlerine karşı İslam dünyasında üstün duruma gelmek içindi ve bu mücadeleden Osmanlı Devleti galip çıkarak bundan sonraki dört yüzyıl boyunca Arap coğrafyasını egemenliği altında tutan güç oldu (El-Kurd, 1963:17). Hicaz'ı kontrol etmesi Osmanlı Devleti'ne İslam dünyasında büyük prestij kazandırmıştır. Arap topraklarını kontrol etmesi de Portekizlerle yürütülen mücadelede Osmanlı'ya büyük avantaj sağlamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda bölgesel mücadele büyük oranda sona ermiştir. Bölgedeki rekabet ise rakiplerin değişmesiyle daha da şiddetlenerek Osmanlı'nın Arap topraklarını daha sıkı kontrol etme yönünde bir politika benimsemesine yol açmıştır.

Sultan Selim'in Memluk Devleti'ne son vermesiyle birlikte Suriye (1516) ve Mısır (1517) toprakları Osmanlı egemenliğine girdi. Sultan Mısır'dayken, Mekke Şerifi Ebu'l-Bereket ona oğlunu ve bir temsilcisini gönderdi ve kendisine bağlılığını bildirerek kutsal yerlerin anahtarlarını sundu. Mekke ve Medine'nin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle *Hadim'ül-Haremeyn*⁵ unvanını da alan Osmanlı Sultanları'nın

⁵ *Hadim'ül-Haremeyn* ünvanı ilk defa Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Halep'te okunan hutbede kullanılmıştır. Yavuz'un Halife ünvanını kullanıp kullanmadığı ise tartışmalı bir konudur (Sümer, 1992). Bu ünvanı Kanuni Mekke Şerif'ine gönderdiği cülus mektubunda kullanmıştır. Kendisinin *Hilafeti'l-Kübra* makamında oturduğunu ifade etmiştir. Şerif'in de Padişahı kazandığı gazalardan dolayı

Müslümanların Halifesi olarak itibarları daha da arttı⁶ (Antonious, 1969:19; Fargo, 1969:1) ve bu durum Osmanlı Devleti'nin Yeni Çağ döneminin bir numaralı İslam imparatorluğu haline gelmesini sağladı. Bu ziyaret esnasında Yavuz Sultan Selim emirin oğluna, Ebu'l-Bereket'in Mekke'deki emirlik görevine devam edebileceğın gösteren *menşur-ı emaret*⁷ verdi. (De Gaury, 1951;124). Kendisine Mısır hazinesinden maaş bağlatarak Haremeyn ahalisine 200.000 altın ile külliyetli miktarda erzak gönderdi (Kurşun, 1997:413).

Yavuz Selim'in Arabistan'ı Osmanlı hakimiyeti altına almasından sonra Cidde'ye bir Osmanlı Paşası vali olarak atandı ve bazı zamanlarda Mekke, Medine, Cidde ve diğer şehirlerde küçük Osmanlı garnizonları bulunduruldu. İstanbul'dan, Mekke ve Medine'ye nadiren devlet memuru gönderilirdi. Yani Hicaz'da, Osmanlı gücü adem-i merkezietçi olmuş ve yerel otoriteler oldukça bağımsız davranabilmişlerdir⁸ (Vasiliev, 2000:59)

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Mekke emiri olan şerif, vefat eder veya azil yahut istifa ile makamı boşalırsa yerine tayin olunacak yeni emir ve şerifler, Mekke kadısı ile Mısır, Şam ve Cidde valilerinin görüşlerine de başvurularak Padişah tarafından tayin edilirdi. Eğer Şerifler arasında emirin seçilmesinde uzlaşma sağlanamazsa hükümet valilerden ve Mekke kadısından gelen görüşleri nazarı dikkate alarak iki adaydan birini tercih ederdi (Uzunçarşılı, 1972:16). Osmanlı İmparatorluğu emirlerin özerkliğine bölgedeki istikrarı tehlikeye sokacak durumlar haricinde pek müdahalede bulunmazdı. Bu Osmanlının güçsüzlüğünden ziyade adem-i merkezietçi bir yönetim anlayışı benimsemiş olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, buradaki Osmanlı idaresinin ilk yıllarında Hicaz eyaleti Mısır valilerinin nüfuzu dairesindeydi. Fakat buradaki asıl etkili

kendisinden ve İslam alemindeki diğer bütün hükümdarlardan üstün gördüğünü ifade ettiğini görmekteyiz (İnalçık,1979:493).

⁶ Tarih boyunca siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Müslüman devletler, daima gözlerini İslam'ın kiblegâhı Mekke'ye ve civarına çevirmekteydiler. Zira bu bölge üzerinde nüfuz kazanan güç, bütün Müslümanları hem dini hem de siyasi açıdan etkileyebiliyordu (Kurşun, 1997:413).

⁷ Bir şerifin tayin beraat ya da menşur-ı emaret adı verilen tayin belgesi ile oluyordu (Ecer, 1993;1434).

⁸ Osmanlı Devleti, Hz. Peygamber'in torunları olmaları sebebiyle genelde bütün seyyid ve şeriflere büyük değer vermiş ve oldukça müsamahakar davranmıştır (Kurşun, 1997:413).

yöneticiler Şerifler idi. Ayrıca, Suriye ileri gelenlerinden olan ve daha sonra Şam Valisi olan Emir'ül-Hac⁹ da bu bölgede etkili olan başlıca yetkililerdendi (Kayalı, 1997:144).

Osmanlı hakimiyetinin ilk yüzyıllarında, merkezi idare'nin Hicaz'a olan ilgisi Mekke ve Medine'nin korunması ve Hac yolunun güvenliğini sağlamaktan ibaretti.¹⁰ Durum böyle olunca Hicaz bölgesindeki Şeriflerin otoritesine dokunmadılar. Bu da Şeriflerin bölge halkı ve Bedevi kabileleri üzerindeki etkinliğini artırdı¹¹ (Amr, 1978:4). Şerif Hüseyin İsyanı'nın dayandığı temel grup olan Bedevi kabileler üzerinde Mekke emirinin tarihten gelen bir nüfuzu bulunmaktadır¹².

Genelde sakin ve kendi halinde bir bölge olup Osmanlı Devleti'nin maddi yardımlarına büyük oranda bağımlı olan Hicaz Eyaleti 18. yüzyılın ikinci yarısında Necid'de Vahhabi hareketinin ortaya çıkması ve bunların 1803-05 yılları arasında Hicaz'ı işgal etmeleri üzerine, yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun gündemine girmiştir. Mekke ve Medine'deki kutsal yerleri yağmalayan ve Hac yolunun güvenliğini ortadan kaldıran Vahhabiler, 1813 yılına kadar Hicaz'da hükmettiler. Bunlar uzun mücadeleler sonucunda Mehmet Ali Paşa tarafından buradan çıkarıldılar (Kurşun, 1998:24-60).

Bu tarihten sonra Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz Bölgesi'nde etkili olduğu, Şeriflerin atanmasında ve görevden alınmasında belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Kutsal toprakları Vahhabi tasallutundan kurtardığı için Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya, Hicaz eyaletinin yönetimi verilmiş ve Hicaz bir nevi Mısır'ın vesayetine girmiştir (Kurşun, 1999:320). 1840 yılına kadar Bölgede etkili olan Mehmet Ali Paşa, bu tarihten sonra İngiliz ve Avusturya donanmalarının tehdit ettiği Mısır'ı korumak için

⁹ Mekke'nin fethinden sonra ihdas edilen ve Haccın kurallarına uygun bir şekilde ve güven için eda edilmesini sağlamak için görevlendirilen kimsedir. Osmanlılar döneminde iki Hac emiri bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Anadolu, İran, Orta Asya, Halep ve Bağdat gibi yerlerden gelip Şam'da toplanan hacıların güvenliğini sağlamak amacıyla görevlendirilen Şam Emiri'ül-Haccı, diğeri de Kuzey Afrika ve Mısır çevresinden gelip Kahire'de toplanan hacıların güvenliğinden sorumlu olan Mısır Emiri'ül-Haccıdır (Atalar, 1995:132).

¹⁰ 1855 yılında *el-Asir* bölgesi emirinin vefatı üzerine bölgenin ileri gelenlerinden Şenber b. Ali tarafından Âli Paşa'ya gönderilen mektupta, emirlerinin öldüğünü, bunun üzerine emirin oğluna biat ettiklerini haber vermektedir (Marufoğlu, 2002:29). Osmanlı hakimiyetinin bölgede yerel güçlere tanıdığı otoritenin boyutlarını göstermesi açısından ilginç bir örnektir.

¹¹ Mekke emirleri vezir payesindeki kişiler idi (Ecer, 1993:1435) ve onlarla yapılan yazışmalarda tıpkı vezirler gibi, "devletlü, siyadetlü, mürüvvetlü...vs." ifadeleri kullanılmaktaydı (Kurşun, 1999:317).

¹² Emirler özellikle bedeviler üzerinde nüfuzluydular. Osmanlı Devleti, emirlerin bedeviler üzerindeki geleneksel gücünden istifaydeyle hac ve kervan yollarının güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Ayrıca bedeviler arasındaki adli davalar da emirlere havale edilmiştir (Kurşun, 1999:317).

kuvvetlerini burada topladı ve Saray'la bir anlaşma yaparak Hicaz'dan çekildi (Kelly, 1965:350-381).

1.1.2. Yönetimde Modernleşme ve Hicaz Vilayeti

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya nazaran inhitatı ve üst üste gelen yenilgiler ve toprak kayıpları, Osmanlı yöneticilerini Devlet'in gerilemesini durdurmak için çareler aramaya yöneltti. Bu arayışlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu gibi çok milletli bir toplumu Batı'nın ulus-devlet modeline göre yeniden örgütlemeyi amaçlayan düzenlemelere gidildi (Mardin, 1991:175-207). Genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda, özelde Arap vilayetlerinde ve Hicaz'da yapılan idari düzenlemelerin temelinde yatan muharrik unsur bu şekilde Batı'nın sistemini devşirerek onun seviyesine ulaşma gayretidir.

Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz'dan çekilmesini bu eyalette yeniliklerin uygulanması için bir fırsat bilen Osmanlı yöneticileri, 1841 yılından sonra Hicaz eyaletinin yönetimini yeniden düzenledi. Ordunun ve Cidde gümrüğünün kontrolü Vali'ye verilirken¹³ şehirlerin geri kalan idari işleri Emir tarafından yerine getirildi. 1844 yılında Vali ile Emir arasında idari işlerde yeni bir taksim yapıldı ve Bedevilere karşı yolların güvenliğinin sağlanmasıyla kutsal şehirlerin korunmasının işbirliği ile yerine getirilmesine karar verildi¹⁴ (Ochsenwald, 1984:134). Vali'nin Hicaz'da yetkilerinin artmasıyla birlikte idari anlamda belirsizlik ve çift başlılığın ortaya çıktığı görülmektedir.

1859-1882 arasında Hicaz vilayetinde¹⁵ siyasi güç ve liderlik Mekke emirlerinin elindeydi ve dini prestijlerinden kaynaklanan güçleri devam ediyordu. Hicaz halkının gözünde saygın bir konumları vardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun desteği devam ediyordu. Bunun yanında, İstanbul'daki bazı problemler merkezi idarenin Hicaz'da

¹³ Yavuz Sultan Selim zamanında Hicaz, Osmanlı egemenliğine girince Cidde gümrüğünün gelirlerinin önemli bir kısmı emire verilmişti (Kurşun, 1997:413).

¹⁴ Emir ile Vali'nin görev ve yetkileri yasalarda net olarak ortaya konmuş değildi. (Ochsenwald, 1984:6-7). Bu belirsizlik özellikle Tanzimat sonrasında bir takım sorunların çıkmasına yol açmıştır.

¹⁵ 1868 yılında Hicaz, vilayetler kanununa uygun olarak eyaletten vilayete dönüştürülmüş ve yeniden sancak, kaza ve nahiyelere bölünmüştür. Buna göre Mekke Hicaz vilayetinin merkezi olurken eski eyalet merkezi olan Cidde ve Medine buraya bağlı birer sancak/liva olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 1872 yılında Hicaz'da Mutasarrıflık idaresine geçilmiş, fakat Hicaz gibi geniş bir coğrafyanın mutasarrıflık ile yönetilemeyeceği anlaşıldığından 1875 yılında vilayeti yeniden eski şekliyle teşkilatlandırılmıştır. (Kurşun, 1999:322).

merkezin gücünü tahkim etmeye yönelik eylemlerinin önüne geçmesi (Ochsenwald, 1984:153), bu eyalet/vilayette çift başlı bir yönetimin getirdiği bir takım problemlerin yaşanmasının önüne geçmiştir.

1.2. Osmanlı Hakimiyetine Karşı Arap Yarımadasından Tepkiler

Arap vilayetlerinde merkezi idareye karşı gösterilen tepkilerin dört temel nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, hegemonik güçlerin kışkırtma ve yönlendirmeleri, ikincisi, Osmanlı yönetiminin bölgede olumsuz karşılanan bir takım icraatları başka bir ifade ile modernleşmeci politikaları, üçüncüsü bazı yerel liderler ile merkezden gönderilen idareciler arasındaki anlaşmazlıklar ve bu liderlerin kişisel ihtirasları, dördüncüsü de ekonomik nedenlerdir. Bu kısımda Şerif Hüseyin isyanından önce gerçekleşen hareketlere kısaca temas edildikten sonra çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Şerif Hüseyin isyanında etkili olan faktörlere temas edilecektir.

1.2.1. Necid’de Selefi Tepki: Vahhabi İsyanı

Peygamber'den sonra ortaya çıkmış olan dini pratikleri reddeden ve dini kaynak olarak Kur'an ve Sünnetten başkasını kabul etmeyen bir akım olarak ortaya çıkan Vahhabilik (Fettal ve Sükkerî, 1988:186), 18. yüzyılın ortalarında zuhur etmiş ve akımın kurucusu olan *Muhammed b. Abdilvehhab*, Mesalih kabilesi Şeyhi *Muhammed b. Suud* ile ittifak yaptıktan sonra bütün *Necid* bölgesine yayılmış bir harekettir. Vahhabi hareketinin kısa zamanda aktivist bir siyasi harekete dönüşmesi, bölgedeki etkili yöneticilerin, özellikle Şeriflerin nüfuzlarını ve Osmanlı Devleti'nin otoritesini tehdit eder duruma gelmiştir (Kurşun, 1998:24).

Vahhabi hareketi ilk ortaya çıktığında Osmanlı ve ona bağlı Arapları İslam dinini *yoğlaştırarak* itham etmekteydi. Bundan dolayı *gerçek İslam'ı* yaşamayan devlete karşı isyan etmek gerekirdi¹⁶. Daha sonra politizasyon sürecinde bu tavrını yumuşatan ve politik amaçlar için Osmanlı hilafetini tanıyan İbn Suud, Halife'ye hakimiyetini tanıdığını ifade eden mektuplar göndermiştir¹⁷. Bu hareketin ortaya çıktığı 18. yüzyıl

¹⁶ 1806 yılı başlarında Mekke'yi istila eden Vahhabiler, Cuma hutbelerinde Osmanlı Sultanı'nın adının okunmasını yasaklamışlardır. Ayrıca devletin tayin ettiği kadı vs. gibi memurlar da görevlerinden azledilerek yerlerine Vahhabiler tayin edildi (Kurşun, 1999:320).

¹⁷ Bu mektuplardan birinde şu ifade geçmektedir: “Ben, Yüce Halife'nin kendisine sadık bir kuluyum. Allahın gölgesinin her emrine amadeyim.” (Büyükkara, 2004:44).

ortaları aynı zamanda Basra Körfezi'nde ve Kızıldeniz'de İngiliz nüfuz alanlarının oluştuğu yıllar olması hasebiyle (İnalcık, 1988:69) İbn Suud'un politik amaçları doğrultusunda zaman zaman Osmanlı Devleti'ne yanaştığı zaman zaman da İngiliz desteğini alabilmek için Osmanlı karşıtı bir tavır takındığı görülmektedir.¹⁸

Vahhabi hareketinin güçlenme sürecinde *merkezileştirme* politikaları etkili olmuştur. 1750-1812 arası Osmanlı Devleti topraklarında ayanların etkin olduğu dönemdir. Bu dönemde yerel otoritelerin etkisi daha fazladır. Daha sonraki süreçte II. Mahmut'un tahta çıktıktan sonra merkezin gücünü tahkim etmek politikaları çerçevesinde yerel otoritelerin gücünü kırmaya yönelik girişimleri yerel kabilelerin Vahhabi hareketine olan desteğinin artmasına yol açmıştır (İnalcık, 1988:69).

Muhammed b. Abdilvahhab ile Muhammed b. Suud'un ittifak etmesiyle siyasi bir hüviyete de bürünmüş olan Vahhabi hareketi, ilk olarak Necd bölgesindeki *bedevi* kabileler üzerinde hakimiyet kurmayı¹⁹, daha sonra da bütün Arabistan'ı kontrol etmeyi hedeflemiştir (Al-Rasheed, 2002:5). Bu da ister istemez bölgeyi hakimiyeti altında bulduran Osmanlı Devleti ile Vahhabileri karşı karşıya getirmiştir. Vahhabilere karşı harekete geçen Sultan II. Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşayı, Hicaz'ı Vahhabilerin elinden kurtarmakla görevlendirmiştir. Mehmet Ali, Hicaz'ı Vahhabilerden kurtarmıştır ama bundan sonra Hicaz'da 1840 yılına kadar Mehmet Ali Paşa etkin olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın çekilmesi Osmanlı'ya bölgede yeni düzenlemeler yapması için fırsat vermiştir (Kelly, 1964:351).

Vahhabi isyanı ve bu hareketin daha sonra da devam etmesi, Arabistan'ın bu tarihten sonra Osmanlı siyasi merkezi tarafından daha yakından izlenmesine ve denetlenmesine neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Bu da bölgede öteden beri nüfuz sahibi olan yerel kabile liderlerini rahatsız etmiştir. Hareket ilk ortaya çıktığında askeri yöntemlerle

¹⁸ 1865 yılında İbn Suud, İngiliz Albay Lewis Pelly ile görüşmesinde, Türklerin bölgedeki hakimiyetinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek İngilizlerin yardımını istemiştir. Daha sonra 1911 yılında Kuveyt'teki İngiliz Ajanı Kaptan Shakespear İbn Suudla görüşmeler yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte daha da pekişmiş ve Aralık 1915'te İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox ile İbn Suud arasında yapılan anlaşmayla İngiltere İbn Suud'u Necd, Ahsa, Cubeyl ve Katif'in hakimi olarak tanımıştır (Philby, 1952:36).

¹⁹ Kral Abdullah'a göre "...bedevilik tam bedevilere has bir inançtır. Mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdülvahhab, fikirleri için en uygun ortamı bedeviler arasında bulmuştur. İlk zuhur ettiği zaman birçok şehri dolaşmasına rağmen başarılı olamayınca Necd'e gitmiş ve aradığına orada kavuşmuştur (Kral Abdullah, 2006:151).

bastırma yoluna giden Osmanlı Devleti daha sonra I. Dünya Savaşı yıllarında İbn Suud'u tamamen İngilizlerin safına itmemek için anlaşma yapmayı tercih etmiştir.

1.2.2. Mekke'de Güçlenen Merkezi Otororiteye Tepki: Şerif Abdulmuttalip İsyanı

Bu isyan, 1856 yılında Tanzimat reformlarının bölgede uygulanmasına karşı ortaya çıkan bir tepki niteliğindedir. Merkezileştirme politikaları çerçevesinde vali olarak bölgeye atanan Kamil Paşa ile Şerif Abdulmuttalip arasında ortaya çıkan uyuşmazlık isyanın temel nedenidir. Daha önce Hicaz'da vali olarak görev yapan İzzet Paşa ve Agah Paşa ile de Şerif arasında bir takım problemlerin ortaya çıkması (Ochsenwald, 1980a:118) eyalette çift başlı bir yönetim olduğu ve reformlarla birlikte otorite probleminin ortaya çıktığını göstermektedir.

Avrupalı güçlerin de baskısıyla Bab-ı âli zenci köle ticaretini yasaklayan bir fermanı bütün valilere göndermişti. Bunun üzerine Mekke'de, Vali bu emri uygulamak için köle pazarlarının kapatılmasını ve köle ithalinin yasaklanmasını emretti. Buna karşı çıkan emir bir fermanla görevinden alınarak yerine Şerif ailesinden Muhammed ibn. Awn getirildi (Ochsenwald, 1980a:119).

Bu duruma itiraz eden Abdulmuttalip, bedevi kabilelerin reislerine sahte bir ferman göndermiş Osmanlı sultanının şunları emrettiğini belirtmiş ve “hudud-ı şer'iyyenin iptali”, “gayrimüslimlerin Ceziretü'l-Arap'ta istedikleri yerlere bina inşa edebilmeleri”, “kafirlerin ehl-i islamdan zevce alabilmeleri” gibi bölgede büyük tepkiyle karşılanacak olan iddialara yer vererek bu kabileleri isyana tahrik etmişti (Ahmet Cevdet Paşa, 1986:102).

Bu uydurma fermanı alan bedevi reisleri Türklerin kafir olduklarını, artık onlara itaat etmenin caiz olmadığını söyleyerek Şerif Abdulmuttalib önderliğinde ayaklanmışlardır. İsyan kısa sürede bastırılmış ve Şerif Abdulmuttalib görevinden alınarak İstanbul'a getirilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1982:101-151)²⁰. Merkezi idarenin bu isyanı kısa sürede bastırması Hicaz'da adem-i merkeziyet politikasının benimsenmesinin hükümetin güçsüzlüğünden kaynaklanmadığını göstermektedir.

²⁰ Kral Abdullah, hatıralarında bu teşebbüsten “Hicaz'a bağımsızlığını kazandırmak girişimi” olarak bahsetmektedir (Kral Abdullah, 2006:223)

1.2.3. Asir'de Seyyid Muhammed el-İdrisî İsyanı (1908-1918)

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine ve merkezileşmesine en fazla mukavemet gösteren yerlerin başında Yemen ve Asir bölgeleri geliyordu. Bu bölgedeki kabile sistemine dayanan toplumsal yapı, Osmanlı Devleti'ne karşı bir çok isyanın çıkmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur (Duysak, 2005:227).

1908 ile 1918 yılları arasında Asir bölgesinde Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan İdrisi tarikatı Şeyhi Seyyid İdris, kafirlere (Türlere) karşı cihad iddiasıyla Osmanlı yönetimine isyan etmişti. İsyan beyannamesinde Osmanlı Devleti'nin Asir bölgesindeki kötü yönetimi, yeni iktidara gelen İttihad ve Terakki idaresinin dinsiz olduğu gibi pek çok neden ileri sürmüştür (Duysak, 2005:37).

Geçmişte Osmanlı Devleti'yle hiçbir siyasal sorun yaşamayan bu tarikatın, Şeyh İdris'in dini/tasavvufi nüfuzunu siyasal alana da genişletmek istemesi isyanın çıkışının temel nedenidir. Trablusgarp işgalinden sonra İtalyanların desteğini alması ve sonrasında da Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile uğraşmak zorunda kalması isyanın Osmanlı Merkezi idaresi tarafından bastırılmasını engellemesi de bu isyanın bu kadar uzun sürmesine yol açmıştır. Daha sonra İngilizlerle²¹ anlaşan Şeyh'in 1923 yılında ölümünden sonra hareketi önemini kaybetmiştir (Duysak, 2005:229).

Bu isyanda büyük oranda Şeyh İdris'in kişisel ihtirasları ve hegemonik güçlerin desteğini alması etkili olmuştur. Bölgedeki siyasal nüfuzunu artırmak istemiş ve bunun için ortaya çıkan fırsatları değerlendirmeye çalışmıştır. Osmanlı'nın o dönemde Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı vs. bir takım sorunlardan dolayı isyanı bastırmakta yetersiz kalması, bu olayın 10 yıl kadar sürmesine yol açmıştır.

1.2.4. Şerif Hüseyin İsyanı'nda Etkili Olan Faktörler: İsyan Giden Yol

Bu başlık altında tezimizin de konusu olan Şerif Hüseyin isyanında etkili olan faktörler incelenecektir. Bu faktörler iç ve dış faktörler olarak gruplandırılabilir. İsyanın çıkışında

²¹ Şeyh İdris 1915 ve 1917 yıllarında İngiltere ile iki anlaşma yapmıştı. Buna göre İngiltere Şeyh'in bağımsızlığını tanıyordu. Ayrıca, denizden ve diğer her yerden yapılacak düşman saldırılarına karşı koruma taahhüdünde bulunuyordu (Altuğ, 1969:28).

ve başarıya ulaşmasında iç faktörlerden ziyade dış faktörlerin etkili ve belirleyici olduğunu söyleyebilir.

1.2.4.1.İç Faktörler: Osmanlı Devleti'nde Yeni *Kimlik* Arayışları

Batı karşısında gerileme ile birlikte gelen toprak kayıpları, İmparatorluktaki unsurları bir arada tutabilmek için bir takım arayışları da beraberinde getirdi. Bu bağlamda Batılı ulus-devlet modeli gözönüne alınarak imparatorluktaki unsurları bir arada tutacak yeni kimlik tasavvurları geliştirme yoluna gidildi. Bu bağlamda ilk olarak geliştirilen Osmanlılık fikri, unsurların tek bir Osmanlı kimliği altında birleştirilmesini içeriyordu. Daha sonra imparatorluk sınırları içinde Müslüman nüfusun oranı artınca bunun yerine İslam'ın etrafında bir ortak kimlik geliştirme yoluna gidildi. Osmanlı Devleti yıkılıp da Osmanlılık ideali tamamen ortadan kalkınca Arap ve Türk ulusları temelinde bir kimlik inşası sürecine girildi.

1.2.4.1.1. Batılı Ulus-Devlet Modeli ve Osmanlı Devleti'nin Merkeziyetçi Politikalarına Duyulan Tepkiler

Osmanlı Devleti'nin, Hicaz'da yaptığı idari reformlar iki temel nedenden dolayıdır. Birincisi, Tanzimat Fermanıyla başlayan, Batılı ulus-devlet modelinden hareketle devlette bir takım idari yenilikler yaparak merkezi otoriteyi sağlamak ve böylece kimliklerin teke indirilmesi (*ittihad-ı anasır*) politikasını kolaylaştırmayı amaçlayan reformcu zihniyet, ikincisi ise Empeyalist güçlerin bölgeye yönelik ilgilerinin artmasıyla birlikte bölgeyi kontrol altında tutma gayreti.

Merkezi otoritenin sağlanması açısından düşünüldüğünde Hicaz vilayeti, merkeze uzak bir bölgedir ve siyasi olarak her zaman yarı bağımsız bir statüsü olmuştur. Osmanlı merkezi yönetimi eyalet/vilayetin yönetimine pek fazla müdahale etmemiştir. Bu da yerel otoritelerin bölgede nüfuzlarının güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Fakat, 19. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarının Avrupa için bir pazar olmaya başlaması ve bu bağlamda batılı güçlerin bölgeye yönelik ilgilerinin artması, *Bab-ı Ali*'yi, toprakları üzerinde daha sıkı kontrol kurmaya itmiştir (Ochsenwald, 1980:3). Bu amaçla yapılan yenilikler bölgenin geleneksel yönetim yapısında bir takım değişikliklere yol açmış ve idari anlamda çift başlı bir yapılanmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Suriye, Mısır gibi diğer Arap vilayetlerinin tersine, Tanzimat'ın

yeniliklerinin Arabistan'da uygulanmasında daha çok emperyalist güçlerin *nüfuz* kurmalarını engellemek maksadıyla bölgeyi kontrol altında tutma gayreti etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki yönetim usulü ve bu usulün geçirdiği değişimi İttihat ve Terakki'nin sözcüsü durumunda olan *Tanin* gazetesi başyazarı Muhittin Birgen Hatıratında şöyle tenkit etmektedir :

“Hicaz, Tanzimat'a kadar muhtar, adeta müstakil bir idareye sahip olmuştur. Orada devletin idaresi uzun zaman, Sultan Selim'in Hicaz'ı fethettiği tarihten itibaren Tanzimat'a kadar, yalnız sahildeki mühim noktaların işgaline kalmıştı. Hicaz, Mekke Emirleri, yani şerifler tarafından Ebu Nümme Kanunu denilen ve vaktiyle bu isimde bir emir tarafından konulmuş iptidai bir aşiret kanunu ile idare edilirdi. Hiç şüphesiz, eskiler bu işler(den) Tanzimatçılardan ve İttihatçılardan daha iyi anlar olacaktı ki merkezden o kadar uzak bir memleketi merkeziyetçilik ve merkez kanunlarıyla idare etmeyi düşünmemişlerdi. *Tanzimat*, Hicaz'a da mesela İstanbul vilayeti gibi bir vilayet idaresi şeklini verip de valileri Cidde'den Mekke'ye nakledince bunlarla şerifler arasında daimi bir mücadele İttihat ve Terakki zamanında da devam etti. İttihat ve Terakki de, Babıali'nin Tanzimat bürokrasisi an'anellerinden kendini kurtaramadığı için Hicaz'da daimi surette bir ikilik ve hatta üçlük muhafaza etti: Vehip Paşa gibi *zorba* ruhlu, *şumarık* bir *komiteciden* askerî bir vali, bunun karşısında da Şerif Hüseyin vardı. Fakat, o tarihlerde Mekke'nin eski iki ailesinden birine –Avni ailesine- mensup olan Şerif Hüseyin'in karşısına Babıali üçüncü bir unsur ve korkuluk olarak Zevi Zeyd ailesine mensup Şerif Haydar Beyi de koymuştu²².” (Birgen, 2006:274).

1.2.4.1.1.1. II. Abdülhamit'in İslamcılık Politikası : Emperyalizme Karşı *İslam Kardeşliği*

II. Abdülhamid'in uyguladığı Pan-İslamizm politikasının İslam ülkelerinin siyasi birliğini sağlamaktan ziyade, yükselen Batı Emperyalizmine karşı İslam Dünyasının siyasi, sosyal ve kültürel *dayanışması*, Batıya karşı geliştirdiği bir cevap, bir tepki olduğunu görürüz (Çetinsaya, 1988:6). Abdülhamid, Hilafete bağlılık yoluyla meydana gelen Müslümanlar arası dayanışmayı İmparatorluğun, Avrupa'nın müdahalesine ve gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerine karşı çıkabilmesinde hayati bir faktör olarak görmüştür (Çetinsaya, 1999:380).

²² İttihat ve Terakki'nin adem-i merkeziyet prensibine bu kadar karşı olmasının önemli sebeplerinden biri de “Daşnaksutyan” gibi çeşitli milli cemiyetlerin de adem-i merkeziyet talebinde bulunmalarından ileri gelmekteydi (Hanioglu, 2006:156). II. Abdülhamid'e karşı Ermeni cemiyetlerinin de ihtilal planları mevcut idi. Bağımsız Ermenistan talep ettiklerinden şüphe edilen bu cemiyetlerin adem-i merkeziyet talebinde bulunmaları İttihat ve Terakki'nin adem-i merkeziyeti reddeden bir tavır takınmasında etkili olmuştur (Kuran, 1945:167).

Pan-İslamist politikanın ikinci amacı ise Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yönelik olup içerideki Müslümanlar arasında *birlik* ve *dayanışmanın* artırılması yoluyla yeni bir kimlik oluşturmak hedeflemektir. 1876'da Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı Devleti büyük bir karışıklık içerisindeydi. Rus Savaşı kapıdaydı ve eyaletlerde karışıklıklar baş göstermişti. Devlet ve toplum arasındaki kopukluk gittikçe derinleşiyordu. Vilayetlerde şikayetlerin artması ve merkezi hükümete karşı olan güvenin sarsılması önemli idari sorunlara yol açıyordu. Sultan bu durumdan kurtulmanın çaresini eyaletler ile merkez arasında bütünleşmenin sağlanmasında görüyordu (Akarlı, 1979:45). İslami söylemi ön plana çıkaran bir politikanın benimsenmesinin bir nedeni de bu birlik ve bütünleşmeyi sağlamaktı. En başından beri özerk bir yönetim biçimiyle Şerif ailesi tarafından yönetilen Hicaz eyaletinde bu merkez ile bütünleştirme planları, aşağıda ayrıntılarına değineceğimiz bir takım problemlerin ve nüfuz mücadelelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Öte yandan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İmparatorluk içinde Müslüman nüfusun oranının artması ve Balkan vilayetlerinin kaybedileceğinin anlaşılması Abdülhamit'i İslam ağırlıklı bir politika izlemeye sevk etmiştir. II. Abdülhamid'in geliştirdiği din ağırlıklı politikanın en önemli unsurlarını tabiatıyla halifelik ve hac gibi konular oluşturmuştur (Eraslan, 1992:191).

Gerek iç muhalefet²³ gerekse dış güçler -özellikle İngiltere- tarafından Osmanlı hilafetine bir alternatif olarak kullanılabilir olan ve Peygamber soyundan gelmelerinden dolayı da Osmanlı halifeliği ve Sultan II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasının temel dinamikleri için potansiyel bir rakip ve tehdit durumunda olan Mekke'deki Şerif ailesinin Osmanlı Hanedanı ile olan ilişkileri özel bir önem arz etmektedir²⁴ (Buzpınar, 1991:45). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sultan'ın, Müslüman unsurlar arasındaki dayanışmayı artırma politikasının bir ayağı Hilafet bir ayağı da hac

²³ Abdülhamid tahta çıktıktan kısa bir süre sonra (5 Şubat 1877) kendisine karşı planlanan ve Namık Kemal'in de adının karıştığı bir darbe girişiminde Şerif Abdülmuttalib'in adının geçmesi ve bu plana göre Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Mekke Emirinin geçirilmesinin Planlanması Sultan'ı daha da tedbirli olmaya sevk etmiştir (Mardin, 2000:76).

²⁴ Abdullah hatıralarında 1877 Midhat Paşa ile Mekke emiri Abdülmuttalib b. Galib'in Osmanlı hanedanını ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni Cumhuriyet'e dönüştürmeyi hedeflediklerini, bu çerçevede Şerif Galib'in halife, Midhat Paşa'nın da Cumhurbaşkanı olmayı planladığını yazmaktadır (Kral Abdullah, 2006:15). Bu anekdot Abdülhamid'in Haşimi ailesinin hareketlerini sürekli kontrol altında tutmasını anlamamıza yardımcı olacaktır.

idi. Şerifler her iki faktör de göz önüne alınarak değerlendirildiğinde saray için alternatif olabilecek potansiyele sahip olarak görülüyordu²⁵. Ayrıca, Hicaz gibi evrensel bir merkezde etkili idareciler olan Şeriflerin konumu, Sultan Abdulhamid'e göre, O'nun, Müslümanların Halifesi ve dinin koruyucusu olma sıfatları için kendisine alternatif olmaları bakımından düşünüldüğünde bir tehlikeydi. (Manneh, 1973:5).

Mekke'nin bütün İslam dünyasını etkileyebilecek kapasitede olan bu uluslar arası konumu İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda gibi Müslüman sömürgelere sahip olan hegemonik güçlerin Hicaz eyaleti ile ilgilenmesine sebep olmuştur. Bu devletlerin sömürgelerinden her yıl çok sayıda hacının Hicaz'a gelmesi ve bunların Sultan Abdulhamit tarafından İslamcılık propagandasına maruz kalmaları, İngiltere'nin, Mekke emirlerinin Osmanlıya karşı olan sadakatlerinin altını oymaya çalışması için bir neden olmuştur (Buzpınar, 1995:100). Sultan Abdulhamid'in pan-İslamist politikasının amaçlarından birinin de Hindistan Müslümanlarının halifeye bağlılığını sağlayarak bu bağlılığı İngilizlere karşı bir silah olarak kullanmak (Manneh, 1973:6) olduğu düşünüldüğünde Abdülhamit'in hassasiyetinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir²⁶.

Bu hassasiyet doğrultusunda İngilizlerin şerifleri ile irtibata geçme tehlikesini sezen Abdülhamit Mekke emirinin yetkilerinin hudutlarını belirleme yoluna gitmiştir. Buna göre ilk olarak, Mekke emiri Osmanlı Halife-Sultanına sadık kalacak ve onun Hicaz'daki etkisini yaymaya gayret edecekti. Hacıların ve tüccarların güvenliğini sağlayıp Son olarak da Sürre alayları ile birlikte Hicaz'a gönderilen hediyelerin dağıtımını yapacaktı (Buzpınar, 1995:102-103).

Hicaz Bölgesinde Osmanlı otoritesinin kurulmasının önündeki en büyük engelin Mekke Emirleri olduğu yönünde Osmanlı merkezi idaresinde yaygın bir kanaat vardı. San'a'da Valilik yapmış olan ve daha sonra da Mısır'da Osmanlı Devleti'nin Fevkalade

²⁵ Aslında Şerifler'in Osmanlı halifesine alternatif olmaları o günün Arap ve İslam toplumları düşünüldüğünde pek mümkün gözükmemektedir. Zira Abdülhamit'ten çok sonra 1918 yılında Lübnan'da Havran'ın en büyük aşiretinin reisi olan *Çöl Padişahu* lakaplı Nuri Şalan bölgedeki Osmanlı müfrezelerinin komutanı Selahattin Bey'e (Günay) Şerifler hakkında şunları söylemektedir: "Şerif Faysal ve Abdullah, Arabiye kurmak ve bütün Arabistan'a hakim olmak istiyorlar... bunlar Peygamber sülalesinden midirler? hayır... böyle aslı nesli belli olmayan kimselere benim gibi bir adam tabi olabilir mi?..." (Günay, 2006:90).

²⁶ Bu amacı fark eden Zohrab gibi (İngiltere'nin Cidde Konsolosu) bazı İngiliz memurlar, buna karşılık Şeriflerin İngilizler tarafından desteklenmesini önermişlerdir (Buzpınar, 2002:47).

Komiserliğini yapan Ahmet Muhtar Paşa, Sultan'a çeşitli vesilelerle yazmış olduğu raporlarda Mekke Emirliğinin durumunun tehlike arz ettiğini belirtmiş ve ona şeriflerin Mekke'den İstanbul'a alınmasını ve Hicaz eyaletindeki bütün yönetimin Vali'ye devredilmesini önermiştir. Fakat Sultan, Şeriflerin İstanbul'a alınmasının onları kendi yönetiminden hoşnut olmayan çevreler için bir merkez haline getireceğinden endişe duyduğu için ve bu hareketinin Emirlik kurumunun kaldırılmasının ilk adımı olarak yorumlanmasından çekindiği için böyle bir adımı atmaya yanaşmadı. Bundan dolayı Abdulhamid, Cevdet Paşa'nın da teklifiyle Şerifleri, Mekke'de tutmaya karar verdi (Manneh, 1973:5). Bunun yerine Mekke'ye, sürekli kontrol altında tuttuğu kendisine bağlı bir emir tayin etti. Şerif ailesi arasındaki çekişmeleri engellemek amacıyla da Şerif Hüseyin'i, Şuray-ı Devlet azası yapıp İstanbul'da tuttu.

Abdülhamid'in devletin bekası hakkındaki görüşlerine baktığımızda Hicaz'a olan ilgisinin nedeni daha iyi anlaşılabilir. Sultan II. Abdülhamid'e göre Devlet'in bekası dört şey ile mümkündür: "Birincisi; Dinimiz olan din-i İslam'ın muhafazası, ikincisi; Hanedan-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyyenin bekası, üçüncüsü; Haremeyn-i Şerifeyn'in (Mekke ve Medine) vikaye ve muhafazası, dördüncüsü; payitahtımızın İstanbul kalması husûslarıdır." (Sultan II. Abdülhamid, 1976:166-167).

Bunlardan özellikle üçüncüsü, yani "Haremeyn-i Şerifeyn'in vikaye ve muhafazası" bizim konumuz açısından önemlidir. Hicaz, Osmanlı Müslümanları için olduğu kadar, Osmanlı Devleti'nin tebası olmayan Müslümanlar için de dini bir öneme sahiptir ve her yıl binlerce Osmanlı vatandaşı olmayan Müslüman Hicaz'ı ziyaret eder. Bu da Sultan'a, dini/siyasi otoritesini onlar arasında güçlendirmek ve "pan-islamizm"i Osmanlı dışındaki topraklarda yaymak için fırsat vermektedir (Buzpınar, 1995:99) ve Mekke'de güçlü bir merkezi otorite tesisini ya da Emir'in merkezi otoritenin politikalarını tamamen benimsemesini gerektirmektedir.

Siyasi merkezin etkisini artırmaya yönelik politikaların Mekke emirleri arasında hoşnutsuzluk yarattığına yukarıda değindik. Bu bağlamda İstanbul ile Mekke Emirliği arasındaki gerilim, etkili bir vali olmak isteyen Osman Nuri Paşa'nın, Abdülhamit tarafından Hicaz valisi olarak atanmasıyla birlikte daha da artmıştır. Vali Osman Nuri Paşa ve Emir Abdullmuttalip birbirleriyle geçinemiyorlardı ve sürekli olarak birbirlerini suçluyorlardı. Ekim 1882'de Abdullmuttalib'in mührünü taşıyan beş adet mektubu

Cidde'deki İngiliz konsolosuna götüren bir kurye yakalandı²⁷ ve bunu fırsat bilen Osman Nuri Paşa Abdumuttalib'i görevden alarak yerine Abdullah Paşa'yı geçici olarak atadı. Paşa'nın bu icraatı Saray tarafından da onandı ve Şerif Avnürrefik Paşa, Abdumuttalib'in yerine Emir olarak atandı (Uzunçarşılı, 1946).

Abdumuttalip ile girdiği mücadeleden galip çıkan Osman Nuri Paşa Hicaz'da otoritesini kurmayı başarmıştı. Fakat onun otoritesi bürokratik mekanizmaların sağladığı bir otorite olmaktan ziyade kişisel özelliklerinin ve emri altındaki askeri güçlerin bir ürünüydü. Sosyal hayatı kontrol eden mekanizmalar Şeriflerin elinde olduğu için gerçek güç hala Şeriflerin elindeydi. Osman Paşa, sosyal ve ekonomik hayatı kontrol eden mekanizmaları eline geçirmek için faaliyete başladığında hem Şeriflerden hem de çıkarları zedelenen ilgililerden çok büyük tepki gördü ve sonunda geri çağrıldı (Manneh, 1973:6). Bu geri çağrılmada Abdülhamit'in Mekke emirinin Sultana itaatsizlik bahanelerini elinden alma politikası da etkili olmuştur (Buzpınar, 1995:104).

Mekke eşrafı, Şerifleri gelenek ve değerlerinin yaşaması için yegane koruyucu olarak görüyorlardı ve Şerifler Mekke'nin otonom statüsünün bir sembolü konumundaydı. Yerel eşraf, Osmanlı'ya entegre olmaktan ziyade yerel özerkliklerini korumayı arzuladığından dolayı Osman Paşa'nın icraatlarına çok büyük tepki gösterdiler (Manneh, 1973:13). Bu tepkide etkili olan bir diğer faktör de Mekke'nin idari yapılanmasıydı. Mekke, Şerif tarafından o bölgede oturan kişiler arasından atanan Şeyhler vasıtasıyla yönetiliyordu. Bu da Şeriflere halkı kontrol etmek ayrıcalığını beraberinde getiriyordu (Manneh, 1973:16).

Sultan Abdulhamid'in İslamcılık politikası açısından emirler, İngilizler tarafından kullanılmak riski taşıdıklarından bir tehlikeydiler. Fakat sultanın emirlerin İngilizlerle olan ilişkilerini takip ettirmesi ve herhangi bir yakınlaşmaya müsaade etmemesi II. Abdülhamit döneminin Mekke'de sükunet içerisinde geçmesini sağladı (Manneh, 1973:18). Abdülhamit döneminin sona ermesiyle birlikte Jön Türkler'in Hicaz'da

²⁷ Bu mektuplarda Şerif Abdumuttalib'in Osmanlı'ya karşı İsyan içerisinde olduğuna dair bilgiler yer almaktaydı. Daha sonra Hindistan'dan gelen İngiliz kaynaklı haberler, Abdumuttalib'in mektuplarının İngiliz memurlar tarafından hazırlanarak yine onlar tarafından ele geçirildiğini göstermiştir (Karpaz, 2001:458)

merkezi otoriteyi tesis etmek gayesiyle aşağıda bahsedeceğimiz icraatları Hicazda ve diğer Arap vilayetlerinde birtakım rahatsızlıklara yol açmıştır.

1.2.4.1.1.2. İdeolojik Daralma: II. Meşrutiyet Dönemi Politikaları

Şerif Hüseyin İsyanı'na etki eden faktörlerin tam manasıyla anlaşılması, daha sonra bir kimlik inşa aracı olarak kullanılacak olan bu isyanın öncesinde takip edilen kimlik siyasetinin ve bunun sonucu olarak uygulanan politikaların sağlıklı bir şekilde değerlendirilip anlaşılmasıyla mümkün olur. Bu bağlamda öncelikle İttihat ve Terakki'nin ideolojik çizgisinin seyri ele alınıp incelenecek daha sonra da bunun Arap vilayetlerinde, özellikle Hicaz'daki etkileri değerlendirilecektir.

1.2.4.1.1.2.1. İttihat ve Terakki'nin Kimlik Politikası : Osmanlıcılıktan Türkçülüğe

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk toplantısında (1895) Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasında başlayan 'adem-i merkeziyet' tartışmalarının II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı bürokratları arasında iki eğilimin yaygınlaşmasına yol açtığını görmekteyiz. Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından temsil edilmekte olup yönetimde merkezileşme yönündeki eğilimdir. Bunlara göre Osmanlı İmparatorluğunun birliği ancak merkezileşme yoluyla sağlanıp korunabilir. Bu temayül başlangıçta Osmanlı kimliğinin ön plana çıkarılıp İttihad-ı anasır siyasetinin takibi ile, daha sonraları ise Türkçülük siyaseti ile merkezileşme amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır. İkinci grup ise yönetimde adem-i merkeziyet ilkesini benimsemiş kişilerden oluşmakta idi. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti tarafından temsil edilen bu ekol ise eyaletlerin ve milletlerin özerk bir şekilde örgütlenmesi gerektiğini savunuyordu. İmparatorluğun Rum, Slav, Bulgar, Ermeni, Arnavut ve Arap gibi milliyetleri de daha çok bu grubu desteklemekteydiler²⁸ (Khalidi, 1980:201). Fakat yönetimde daha çok İttihatçı merkeziyetçi grup etkili olmuştur.

²⁸ Bu unsurların reform için kendi aralarında da bir dayanışma sergilediklerini görmekteyiz. Zira Arapların kurduğu *El-Lamerkeziyye* cemiyetinin Paris'te düzenlediği 1913 Paris Arap kongresinde Ermenilerin cemiyete üyelik başvurularının kabulüne karar verilmiştir. Gerekçe de Ermenilerin de tıpkı Araplar gibi imparatorluk unsurları arasında eşitlik, yönetimde reform gibi talepleri bulunmasıdır. Yani ortak sorunları paylaşmalarıdır (el-Hatib, 1996:117). Bu da bize açıkça göstermektedir ki Arap cemiyetler bağımsızlıktan ziyade reform talep etmektedirler.

1908 yılında başlayan olaylar zinciri sonunda iktidardaki rolü artan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi fikirlerinin temelini Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi kurumlarının Batı siyasi kurumları örnek alınarak yeniden organize edilmesi düşüncesi oluşturmaktadır (Mardin, 1992; Hanioglu, 2001:289-311). Bu yaklaşım ilk olarak Osmanlılık kimliği altında yönetimde merkezileşmenin sağlanması şeklinde tezahür etmiştir. Bu dönemde Türkçülük emaresi olarak algılanabilecek uygulamalara rastlanmaz²⁹ ve hatta hükümet Türkçülük'ü eleştiren açıklamalar yapar. 1911 yılında İttihat ve Terakki'nin Dahiliye Nazırı Halil Bey bu politikayı şu cümlelerle açıklamaktadır:

“...Hükümetin dahili siyasetinde takip ettiği gaye dahili siyasetin esası bütün Osmanlıların siyasal birliğidir (ittihadıdır). Bu birlik siyasetinin gayesi bütün Osmanlıların Osmanlı vatanının her tarafını kendi vatan-ı umumi'si ve yine yine aynı umumi aşk ve muhabbetle Osmanlı Devleti'ni de kendi devleti tanımasıdır.... Hükümet, Osmanlıları Türkleştirmek suretiyle yahut başka bir surette, bütün kavmiyetlerini unutturarak bir kavim haline getirmek üzere teşebbüslerde bulunmak ve bu suretle icraatta bulunmayı bu memleket için bir mazarrat, bir tehlike telakki eder.” (MMZC, D.I, Si 3, 101. içt. s. 3026-27'den akt. Tunaya, 2000:372-73).

İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık'ı terk edip Türkçülük'e yönelmesi Balkan Savaşları'ndan sonra olmuştur. Bu anlamda Balkan Savaşları Türkçülüğün tarihinde bir dönüm noktasıdır (Özdoğan, 2001:77). Dönemin koşulları içinde milliyetçilik, özellikle İttihatçılar tarafından bir imparatorluğu yıkılmaktan kurtaracak kadar güçlü ve etkin bir tedbir olarak görülmüştür (Tunaya, 2000:385). Türkçülük'ün ön plana çıkarılması milliyetçi politikaların yanı sıra merkezileştirmeyi sağlamak için de bir araç olarak kullanılmaktaydı. İttihatçılar, devletin bünyesinde birliğin meydana gelmesi için 1876 Anayasası'nın öngördüğü şekilde resmi dil olan Türkçe'yi anasır arasında birliğin meydana gelmesi gelmesi için ve merkezin etkisinin tesis edilebilmesi için bir araç olarak görüyorlardı (Özdoğan, 2001:77;Kurşun, 1992:151). Bu açıdan bakıldığında Türkçülük ile Osmanlılık arasında mahiyet farkından ziyade derece farkı olduğu

²⁹ Türkçülük emaresi olarak algılanabilecek uygulamalara rastlanmamakla birlikte, kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki için Türk olmak önemli olmuştur. Ahmet Rıza 1896 yılında *Meşveret*de yayınlanan bir yazısında Arap kökenli bir Osmanlı olan Selim Faris tarafından çıkarılan *Hürriyet* gazetesi hakkında şu yorumu yapar: “Hürriyet gazetesi bir Türk gazetesi değildir. Bunun için Osmanlı toplumunu temsil etmez” (Hanioglu, 1991:33)

görülmektedir. Genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda özelde ise Arap vilayetleri'nde yaptıkları icraatlar bu düşünceden hareketle şekillenmiştir³⁰.

Siyasal olarak tek bir kimlik algısı oluşturmak için, toplumda otoriteyi merkezileştirmek gerekir. Bunun da en etkili yolu, bütün ülke sathında tek bir dilin kullanımını yaygınlaştırarak farklı unsurların merkeze olan bağımlılıklarını artırmaktır (Gellner, 1991). Şayet Batı'da olduğu gibi güçlü bir merkezi otorite varsa o zaman bu politikanın başarı şansı yüksektir. Değilse siyasal yapılanma dağılma riskiyle yüz yüze gelir. İsyanın sebepleri arasında görebileceğimiz, Türkçe'nin resmi dil olması da bu amaçla yapılan düzenlemelerdendir ve Osmanlı Devleti'nin güçlü bir merkezi otoritesi olmamasından dolayı devletin dağılması ile neticelenmiştir. Diğer bir deyişle otorite zayıflığından dolayı Osmanlı ulusçuluğu söylemi zayıf kalmış, etkili ve kuşatıcı bir kimlik olarak ortaya çıkamamıştır ve Tunaya'nın da belirttiği gibi Bu başarısızlık İttihatçıları, Osmanlıcılık'ı terk edip Türkçülük'ü benimsemeye yöneltmiştir (Tunaya, 1984:31).

İttihat ve Terakki'nin siyasal anlayışının bu şekilde değişmesi, ekonomiden, eğitime kadar bir çok alanda Cemiyet'in politika değiştirmesi ile sonuçlanmıştır. Abdülhamid'i tahttan indirmek için kullanılan "hürriyet" söylemi, özellikle ticarete azınlık tüccarlarını güçlendirip Müslüman esnafa büyük bir darbe indirmiştir. Bu da İttihat ve Terakki'nin Milli bir politika benimsemesine ve ulusçuluğa yönelmesine yol açan faktörlerdendir (Toprak, 1995:4). Aslında milli iktisat politikasıyla yapılmaya çalışılan batılı ülkeler örnek alınarak milli-kapitalist bir ekonomi yaratmaya çalışılmaktı (Ahmad, 1986:57). Bu zihniyet Yusuf Akçura tarafından şöyle ifade edilmektedir : "Eğer Türkler bir burjuvazi sınıfı geliştirmezlerse, köylüden ve hükümet memurlarından mürekkep olan bir ulusal Türk toplumunun yaşama şansı pek zayıftır." (Türk Yurdu, s. 140, 1917:2521-22'den akt. Berkes, 1978:462).

Bu amaçlar doğrultusunda İttihatçılar eğitim alanında da bir çok alanda bu doğrultuda ıslahatlar yapmışlardır. Okulların ders programlarındaki Türkçe dersinin saati artırılmış,

³⁰ Abdullah hatıratında Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde Türk milliyetçiliğinin etkisinden bahsetmektedir: "O günün Âsıtene'si, bugün İstanbul'u bana hep İslam toplumları arasındaki kavmiyetçilik çekişmelerini hatırlatır. Türklere 'hepimiz ehl-i İslamız' diyecek olsak, 'öyle ama biz yöneticiyiz siz tebasınız' diyorlardı. Biz ne zaman 'Biz ve siz...' diyecek olsak, 'Sizler ihanet edip isyan çıkardınız' diye cevap veriyorlardı"(Kral Abdullah, 2006:17).

milli bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir milli eğitim politikası oluşturulması hususunda Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresinde Hükümete bir layiha sunduğunu görmekteyiz (Şenses, 1996:57-58).

Dil konusunda da milliyetçi bir politika izlendiği görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin 1908 programında resmi dilin Türkçe "kalacağı" (1876 Anayasası'nda resmi dilin Türkçe olmasına atfen "kalacağı" ibaresi kullanılmıştır.), her türlü yazışma ve haberleşmelerin Türkçe olacağı belirtilmektedir (Şenses, 1996:60). 1915 yılında bütün yabancı kuruluşlarda Türkçe'yi kullanma zorunluluğu getirilmiştir. Türk okullarında edebiyat programları da değiştirilerek milli edebiyata daha geniş yer verilip, gazetelerde milliyetçi mefkûreyi ön plana çıkartan yazılar yayınlanmıştır (Safa, 1938:68-70).

Görüldüğü gibi Balkan Savaşları'dan sonra benimsenen Türkçü politika, bütün temel kurumlarda bu doğrultuda değişikliklere yol açmıştır. Arap vilayetlerinde yapılanlar da ancak bu zihniyet dönüşümüyle anlamlandırılabilir. Bunun için evvela İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesinden sonra Arap vilayetlerinin durumunu, daha sonra da politikalara gösterilen tepkileri inceleyeceğiz.

1.2.4.1.1.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Uygulamalarının Arap Vilayetlerindeki Yansımaları

II. Meşrutiyet'in ilanı Arap vilayetlerinde önemli gelişmelere sahne oldu. Başkentte meydana gelen olaylardan geleneksel olarak fazla etkilenmeyen Hicaz'da bile, ihtilal istisnai bir yankılanma ortaya çıkarmıştı. 1908 Temmuz'unu izleyen birkaç ay içerisinde Hicaz'da meydana gelen değişimler diğer Arap eyaletlerine oranla çok daha fazlaydı. Bu değişiklikler şehirlerdeki siyasi elit tarafından şiddetle hissedilirken, Başkentte meydana gelen olayların akışından izole olmuş bir şekilde yaşayan bedevilerin yaşamları da doğrudan veya dolaylı bir şekilde bundan etkilenmişti³¹. Hicaz'ın bazı şehirlerinde o günün devrimci ruhuna uygun olarak kurulu düzeni reddeden gösteriler düzenlendi³². Fakat İngiliz konsolos vekiline göre bu olaylar İttihat

³¹ Üst düzey devlet görevlilerinin azledilmeleri bunlarla kabile liderleri, tüccarlar ve diğer mahalli liderler arasında kurulan çıkar dengelerini bozmuştu (Kayalı, 1997:148).

³² Mekke'de hükümetin ve Şerif'in tutukladığı kişiler şerbest bırakıldı. Sembolik olarak Şerif Ali, bir bedevi ve bir köle ile eşit olduğunu ilan etmek zorunda kaldı. Bağırın kalabalıklar valiyi taciz ettiler. Taif'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olduğunu iddia eden bir grup Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiş ve

ve Terakki'nin organize ettiği olaylardı. Zira Hicaz'da anayasa isteyen gizli ya da açık herhangi bir örgütlenme söz konusu değildi (Kayalı, 1997:146-147).

Bu arada Şerif Ali görevden alınarak yerine 1916 İsyanı'nın Lideri olan Şerif Hüseyin emir tayin edilmiştir. Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olarak nasıl atandığı üzerinde mutabakat sağlanamamış bir konudur. George Antonious, Hüseyin'in Jön Türkler tarafından atandığını yazar; fakat Antonious'tan sonra yayınlanan hatıralarında Abdullah³³ babasının saray tarafından atandığı belirtilir (Kral Abdullah, 2006:21). Fakat Hüseyin'i on altı yıl göz hapsinde tutmuş olan Sultan'ın neden Hüseyin'i Mekke emiri olarak atadığı sorusunun cevabı yoktur. Burada Abdullah'ın kendi tezlerine haklılık kazandırabilmek için babasının Sultan tarafından atandığını iddia ettiği anlaşılmaktadır (Nevo, 1995:166). Ayrıca, 1908 sonrasında her ne kadar tahtta Abdülhamit olsa da ipler İttihat ve Terakki'nin elindeydi.

İttihatçılar'ın iktidarı ele geçirmeleri ile oluşan bu 'pozitif' hava kısa sürmüştür. İttihat ve Terakki'nin, vilayetlerin yeniden organize edilerek merkezileştirilmesini sağlayacak bir yasayı Nisan 1909'da yürürlüğe koyması, Arap vilayetlerinde büyük tepkilere yol açmıştır. Bu tepki sadece zengin ve eğitimli elit gurubun bir tepkisi olmaktan ziyade, şehirli nüfusun önemli bir kesiminin tepkisini yansıtmaktaydı (Khalidi, 1980:202). Burada şunu belirtmek gerekmektedir: bu yasa üzerine özellikle Suriye'de yapılan tartışmalarda milliyetçilik, dil problemi gibi meseleler de tartışılmakla birlikte asıl rahatsızlık duyulan konu merkezileşme yol açtığı bölgenin toplumsal yapısının değişmemesi isteğidir (Khalidi, 1977:212).

İttihatçıların merkezileştirme politikalarına yönelik bir başka tepki de Yemen bölgesinde ortaya çıkmıştır. Yemen'in Asir bölgesi'nin dağlık iç kesimleri Osmanlı Devleti'ne çok sıkı bağlarla bağlı bir bölge değildi. Padişah II. Abdülhamit burayı

anayasanın mimarı olan ve Taif'te sürgündeyken ölen Midhat Paşa'nın kabrini ziyaret etti. Cidde'de ise bağırarak kalabalıklar vali katibini tutukladı (Kayalı, 1997:147).

³³ Abdullah atama sırasında babasıyla Sultan Abdülhamid arasında şu diyalogun geçtiğini nakleder: "Babamın söylediğine göre Sultan Abdülhamid kendisine 'Sendeki kabiliyetlerden faydalanmamı engelleyenlerin Allah müstehakını versin. Şu devleti ele geçiren güruha bir türlü güvenemiyorum' deyince babam şöyle cevap vermiş: 'Zat-ı şahanelerinizin Arap bölgelerinde büyük itibarınız var. Eğer oralara gelirsiniz, devlet ve saltanat için aradığınız korumayı bulacaksınız. Ne zaman buna ihtiyaç duyarsanız biliniz ki üzerine düşen görevi ilk yapacak Arap ülkesi Hicaz olacaktır. Hz. Peygamber 'Medine onlar için en hayırlısıdır, keşke bilseler' buyuruyor. Eğer siz de muhterem ailenizle birlikte oraya gelirsiniz, malımız canımız size feda olacak ve bütün asiler size boyun eğecektir. Ayrıca orada kimse size erişemeyecektir.'" (Kral Abdullah, 2006:21).

Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İmam Yahya'nın kontrolüne bırakmayı düşünürken, İttihat ve Terakki bunu doğru bulmamış, ancak 1911 Ekim'inde bu durumu kabul etmek zorunda kaldı (Şen, 2004:63).

1910 yılında Şerif Hüseyin'in Medine'deki temsilcisinin görevine, yeni telgraf ve demiryolu hatlarının buraya ulaştığı ve bundan dolayı artık kendisine gerek kalmadığı gerekçesiyle son verilmesi (Alangari, 1998:88) ve daha sonra 1914 yılında İttihat ve Terakki yönetiminin Hicaz Demiryolu'nu Medine'den Mekke'ye uzatmaya karar vermesi Şerif Hüseyin ile İTC'nin arasının açılmasına neden olmuştur. Mekke Emiri bunu kendi otoritesine ve Hicaz'ın yarı-otonom konumuna bir müdahale olarak yorumlamış ve bu karara karşı çıkmıştır. Ayrıca yine aynı yıl Hicaz eyaletine merkezileştirme yanlısı olan Vehib Paşa'nın vali olarak atanması (Khalidi, 1980:348) ve bu valiye askeri yetkilerin yanı sıra eyaletle ilgili işlerde de önemli yetkilerin tanınması, bundan başka valilik kurumunun emirlik kurumuna hükmetmeye kalkması ilişkilerin iyice gerginleşmesine yol açmıştır³⁴ (Aşur;20??:2).

İttihatçıların merkezileştirme politikalarından en fazla tepki alanı şüphesiz anayasanın resmi dil maddesinden hareketle Türkçe'nin resmi dil olarak zorunlu hale getirilmesiydi ve bu bağlamda Arapça'ya daha geniş bir kullanım alanı verileceğine dair Araplara verilen sözlerin tersine, özgürlükten vazgeçip ulusçuluğa yönelerek ticari belgelerde (Toprak, 1982:79-80), mahkemelerde ve eğitim dili olarak Türkçe'nin kullanılması İttihat ve Terakki'nin, Araplar'ın tepkisini çeken bir diğer uygulamasıdır (Kayalı, 1997: 194). Hükümet memurlarının o günlerde, halktan bir arzuhali bile Arapça olarak kabul etmemeleri (Kadri, 2000: 140) Türkçe'nin resmi dil olması politikasının sert bir şekilde uygulandığını gösterir. Dahası, 1916 senesinde Türkçe Şam Sultani'sinde eğitim dili olarak kullanılmaya başlandı. Bu okulda eğitim dili önceden Arapça'ydı. Türkçe'nin yeni alanlara empoze edilmesi psikolojik ve pratik olarak birtakım rahatsızlıklara yol açmıştır (Kayalı, 1997:194).

³⁴ Reşid Rıza El-Menar'da yayınladığı İstanbul hatıralarında 1910 yılında Yeni Camii'de dinlediği bir vaazda İttihatçı bir vaizin "...Mekke emirliğinin varlığının, 'meşruti' hükümet içinde bir müstebit hükümetten ibaret olduğu için meşruti ve anayasal hükümete aykırı işlerden olduğunu ve bu sebeble de ilga edilmesi gerektiğini, Hicaz'da yetkinin, sadece valinin ve onun idaresi altındaki memurların elinde olması gerektiğini ..." (Rıza, 1328:769) söylediğini ifade etmektedir. Bu ifadeler Mekke emirliğinin durumunun İttihat ve Terakki'nin iktidarda etkin olmaya başlamasından beri İttihatçıların gündeminde olduğunu göstermektedir.

Bu politikalar kültürel olarak Arapları etkilemiş ve dönemin Suriye ve Lübnan'daki Arap münevverlerinin bir kısmının kültürel anlamda sınırlı bir Arap milliyetçiliğine yönelmelerine yol açmıştır. Fakat bunun siyasal anlamda bir bağımsızlık hareketine dönüşecek olgunluğa ulaştığını ve Şerif Hüseyin isyanının da bunun bir neticesi olduğunu iddia etmek olanaksızdır.

1.2.4.1.1.2.3. Cemal Paşa ve Suriye'de 'Sıkıyönetim': İdamlar ve Sürgünler

Her ne kadar bazı İttihatçılar tarafından bile tenkit edilse de³⁵, Cemal Paşa'nın Suriye'deki icraatları aslında İttihat ve Terakki zihniyetinden ayrı ve bağımsız değildir. "Cemal Paşa bir taraftan zor, bir taraftan da imar ve ıslah siyasetini kullanarak" (Atay, 1964:57) burada merkezi otoriteyi kurmak istemiş, yaptığı her şeyi merkezi otoriteyi tesis etmek namına yapmıştır. Atay'ın da özlü bir şekilde ifade ettiği gibi "Filistin için tehcir, Suriye için tedhiş ve Hicaz için ordu"³⁶ kullanmak yoluna gitmiştir (Atay, 1964:54). Suriye'de yaptığı idamlarda da İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme politikalarına karşı beliren muhalefeti ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı* isimli kitabında tasvir ettiği Suriye'deki Cemal Paşa imajı, Dördüncü Ordu Komutanı'nın siyasetini ortaya koymaktadır: "...Fakat Cemal Paşa için artık herkesin bildiği rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriye'de derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa, affedip etmemeyi düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burkmasından korkunuz, o zaman bu görüşmenin ölüme kadar yolu vardır." (Atay, 1964:62).

³⁵ Cemal Paşa'nın Arap vilayetlerindeki politikası İttihatçılar tarafından da tenkit edilmiştir. Örneğin; *Tanın* başyazarı Muhittin Birgen şunları yazmaktadır: "Mekke ile olan bu siyasi münasebeti idare vazifesini ele alan Cemal Paşa isteseydi sessizce bir hülul usulü takip ederek Şerif Hüseyin'le anlaşır ve İslamlık propagandasına kuvvet vererek onun hariçle temasına ve harice doğru akıp gitmesine mani olabilirdi. Cemal Paşa bunu yapabilecek kabiliyette, diplomatlığı ve hülulu bilir bir insandı. Fakat, o, bu yoldan gitmedi ve Suriye'de Suriyelilere karşı tuttuğu sert siyaseti, yalnız bir daha yumuşatarak Şerif Hüseyin'e karşı da tekrar etti. Bu Türkiye'nin harp içindeki kuvvetlerini ve vasıtalarını iyi ölçmemekten ileri gelen bir gidiş idi. Öyle tahmin ediyorum ki, harbin ilk zamanlarında Cemal Paşa başka yoldan gitmiş ve Şerif'i kendisine çekmiş bulunsaydı, Şerif Hüseyin İngilizlerle anlaşma tarafına gitmez, hiç olmazsa bunu tehir ederdi (Birgen, 2006:275)

³⁶ Savaş yıllarında bölgede Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olarak görev yapan Ali Münif Bey hatıralarında Cemal Paşa'nın bölgedeki icraatlarından şikayet etmektedir: "...Lübnan'daki vazifem sırasında yegane zorluğu Cemal Paşa'dan gördüm. O, kırıcı otoritesiyle muhiti hükümetten nasıl soğutuyorsa, ben bunun ıslah ve iadesine uğraşıyordum. Esasen Lübnan'a vali-i umumi sıfatıyla gönderilmemin de yegane sebebi bu idi..." (Toros, 1996:71).

Gerek isyanın meşrulaştırılmasını sağlayacak dilin oluşmasında gerekse sonrasında meydana gelen gelişmelerde, Cemal Paşa'nın Suriye'deki 4. Ordu komutanlığı sırasındaki icraatleri etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Şam Fransız konsolosluğundan müsadere edilmiş olan resmi belgeler, Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri ve bazı Suriye ileri gelenlerinin Fransız Himayesi altında Arap bağımsızlığını sağlama hususunda Fransızlarla temas ve ilişkileri olduğunu ortaya çıkarıyordu. Cemal Paşa, 1915 yılı Eylülünde, bu belgelerde adı geçen kimselerin bazısı hakkında takibat yürütülmesine karar verdi ve Divan-ı Harb-i Örfi bunları idama mahkum etti ve hepsi asıldılar³⁷ (Erden, 2003:324).

Cemal Paşa'nın gerçekleştirdiği bu idamlar, Araplar'ın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık duygularında zayıflamaya yol açmış ve "el-Ahd" ve "el-Arabiyyetü'l-Fetat" gibi Arap milliyetçisi örgütlerin taraftar sayılarını artırmıştır (Eş-Şilik, 2002:287). Bu idamların tamamen Osmanlı yanlısı olan düşünürler tarafından bile "zorbalık" olarak değerlendirildiğine bakılacak olursa (Arslan, 2005:101), bu olaylardan sonra özellikle Suriye ve Lübnan'da Osmanlı Devleti'nin büyük bir itibar kaybına uğradığı sonucu çıkarılabilir.

İdamlardan başka üzerinde durulması gereken bir diğer konu da sürgünlerdir. Özellikle Çanakkale Savaşı'ndan sonra Cemal Paşa Suriye'deki birçok aileyi Anadolu'ya sürgüne göndermiştir. Hatta bu iş için bir Tehcir Komisyonu kurularak sürgüne gönderilenlerin mülkleri tespit edilmiş ve bunlara karşılık kendilerinin Anadolu'da mülk edinmeleri sağlanmıştır (Arslan, 2005:98). Zira ünlü İttihatçılardan olan Emir Şekib Arslan'ın belirttiğine göre Cemal Paşa bölge bölge, her yerin ileri gelenlerini toplattırıyor, sonra bunları saydırıp, yabancılarla irtibat içinde oldukları gerekçesiyle, sayılarına göre % 10'unu kura ile ayırarak sürgüne gönderiyordu³⁸ (Arslan, 2004:77).

³⁷ İdam edilenler arasında Osmanlı mebuslarından Rüştü bey eş-Şema, eski mebuslardan Şefik bey el-Müeyyed, Osmanlı ayanından Abdülhamid ez-Zohravi , Dürzü Şeyhü'l-Meşayih'i Yahya el-Atraş, mülkiye müfettişlerinden Abdülvahhab el-İnglizi ve Şükrü el-Aseli Beyler gibi Şam'ın önde gelenleri de bulunuyordu (Umar, 2004:337).

³⁸ Falih Rıfkı'nın naklettiği ve Cemal Paşa'nın makamında geçen Nablusluların sürgüne gönderilmesi olayı Arslan'ı doğrular niteliktedir: "Cemal paşa-Devlet-i metbuanıza karşı irtikâb etmiş olduğunuz cinayetlerin ne kadar vahim olduğunu biliyor musunuz?

Kimi ellerini, kimi ağızlarını oynatarak, safın arasından:

-Estağfirullah...

-Estaizübillah, gibi birtakım kelimeler duyuldu..

1.2.4.1.3. Ekonomik Faktörler: Merkezin Otorite Aracı

Hicaz, iktisadi anlamda kendi kendine yetebilen bir yer değildi. Topraklarının büyük bir kısmı tarıma elverişsizdi ve çok az yağmur alıyordu. Bundan dolayı, Hicaz eyaleti iktisadi anlamda büyük oranda Osmanlı Hükümeti'nin yardımlarına bağlı idi. Kutsal beldelere yardım için kurulmuş vakıflar vardı. Aynı şekilde Mısır'da kutsal şehirlere tahıl göndermek için kurulmuş vakıflar vardı. Bunlardan en meşhuru olan Haseki Sultan Vakfı, fakir Mekkelilere her gün yiyecek dağıtıyordu (Ochsenwald, 1984:54).

Bundan dolayı mali ilişkiler Hicaz'ın siyasi merkeze karşı olan tutumlarında belirleyici bir rol oynamıştır. Mekke emirleri her yıl 30.000 ila 150.000 kese (altın) bütçe açığı verirdi ve idarelerini sürdürebilmeleri için dış yardıma ihtiyaç duymaktaydılar. Ayrıca Hicazlılar vergi ödemezlerdi ve her yıl *sürre* alayları ile birlikte eyalete yardım gönderilirdi. Osmanlı'ya siyasi anlamda olduğu kadar ekonomik anlamda da bağlı bir bölgeydi (Ochsenwald, 1977:130). İktisadi anlamda Osmanlı'nın açığını isyandan sonra İngilizler doldurmuştur. Şerif Hüseyin'in bütçe açıkları 1916 yılından sonra İngilizler tarafından sübvansede edilmiştir (Teitelbaum, 2001:153).

Ekonomik faktörler bağlamında değinebileceğimiz ve bölgede rahatsızlık yaratan bir diğer olay da Hicaz Demiryolu'nun inşasıdır. Demiryolu'nun inşa edilmesine bölgede en çok bedeviler tepki göstermişlerdir. Çünkü deve ile yük taşımacılığı bedevilerin en başat gelir kaynaklarındandı. Demiryolunun inşa edilmesi demek bedevilerin bu gelir kaynağından mahrum kalması demekti. Hicaz Demiryolu'nun inşa edilmesiyle birlikte bedevilerin yıllık gelirleri 2.000.000 mecediyeden 54.000 mecediyeye düşmüştü

Kumandan (Cemal Paşa) bir bakışta bu mırılıtyı keserek:

-Susunuz! Diye bağırdı ve devam etti:

-Bu cinayetlerin cezasının ne olduğunu bilir misiniz?

Nablusluların rengi, asılmış adamların rengine döndü, dudakları kısıldı.

-İdamdır, idam dedi; fakat Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin ulüvv-ü merhametine dua ediniz. Şimdilik sizleri ve ailenizi Anadolu'ya nefyetmekle iktifa ediyorum.

Hepsi, secdeye kapanır gibi olarak, ellerini kaldırıp duaya hamde ve şükre başladılar. Köklerinden sökülme kararı karşı, Nablus eşrafının minnet ve şükranlarına sınır yoktu.

-Gidebilirsiniz! dedi.

Üst üste yığılarak, hayata çıkar gibi, dışarı uğradılar.

Rol bitmişti. Cemal Paşa subayları savarak, eski gülüşü, muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü:

-Ne yaparsın, dedi buralarda böyle söküyor!" (Atay, 1964:15-16).

(İnalçık, 1988:76). Şerif Hüseyin'in en büyük destekçisi olan bu bedevi kabilelerin isyana ikna edilmelerinde ekonomik faktörlerin rolü büyük olmuştur.³⁹

1.2.4.1.4. Şerif Hüseyin İsyanında Bir Etken Olarak Arap Milliyetçiliği

Arap milliyetçiliği de aynen Türk milliyetçiliği gibi modern Osmanlı düşüncesinin Osmanlıcılıktan ulusçuluğa doğru daralan seyriyle, zaman geçtikçe daha belirginleşip netleşen bir çizgidir. İlk olarak, Batı'nın saldırıları karşısında “İslam'ı kurtarmak” kaygısıyla hareket eden modern Osmanlı düşüncesi, Devlet yıkılıp hilafet kaldırılınca hitap ettiği alan bakımından gittikçe daralarak Arapçılık ve Türkçülük gibi kollara ayrılmıştır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Osmanlı düşüncesinde etkili olan Modern dönemin ilk kuşak İslam düşünürlerinden ve Arap milliyetçileri tarafından yazı ve faaliyetlerine büyük önem verilip Arapçılığın öncülerinden kabul edilen *Cemaleddin Afgani*⁴⁰ ve *Muhammed Abduh*'un zihninde “Arap” kelimesinin yeri yoktur ya da sadece İslam çerçevesinde vardır. Onların gayesi sadece *selefi* bir tutumla İslam'ı reforme ederek Ümmetin birliği ve “dirilişi”nin sağlanmasıdır⁴¹(Dawisha, 2003:21). Hatta Afgani, İslam dayanışmasının *ulus* dayanışmasından etkili olacağını açıkça ifade eder (Haim, 1976:13) Daha sonra gelen *Reşid Rıza*'da da, Arapçılık daha belirgin olmakla birlikte, yan bir unsurdu ve merkezde İslam vardı (el-Ebyaz, 1993:53) Ayrıca Osmanlı Devleti'nde müessesevi bir reformdan başka talebi de yoktu (eş-Şevâbike, 1989:185). Yine Arap-Türk ayrımını ön plana çıkaran *Abdurrahman el-Kevakibi*'de Türk karşıtı duygular, halifeliğin Hicaz'a transfer edilmesinin teklif edilmesiyle yarı-siyasal bir

³⁹ Osmanlı Devleti'nin son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Bedevilerin ayaklanma sebepleri ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: “Çöl niçin ayaklanmıştı? Bedevilerin ekserisi devecilikle geçinirler. Hatta Hicaz demiryolu yapılacağı zaman, develerimiz boş, işsiz kalacak, biz açlıktan öleceğiz diye birçok şikayetler hep bu yüzden vuku bulmuştur. Cidde, Mekke, Medine, Taif hatta Suriye, Necit, Irak arasında işleyen kabileler bütün çölü doyuran, besliyen kervanlardır.” (Mahmut Nedim Bey, 2001:48)

⁴⁰ İngilizce literatürde de Afgani Arap düşüncesinin öncülerinden kabul edilmektedir. İngilizce literatürün Arap düşüncesi üzerine yapılmış en seçkin çalışmalarından olan *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939* adlı kitabında *Albert Hourani* Afgani'yi modern Arap düşüncesinin öncülerinden kabul etmektedir (Hourani, 1983:103-130).

⁴¹ Bu selefi tavrın ortaya çıkmasında Vahhabilik akımının etkisi olmuştur. “...Vahhabi hareketi İslam'ın orijinal “bozulmamış” kaynaklarına geri dönme teşebbüsü olan *purism* açısından İslami modernist hareketlerle ortak karakteristiğe sahiptir. Ortaçağın otoritelerini tanımama ve ictihad üzerinde vurgu yapmasıyla bu hareket, modern İslam'ın fikren yeniden doğuşuna katkıda bulunmuştur. Cemaleddin Efgani'nin ıslathatla ilgili, M. Abduh'un da bitatlerle mücadele, ictihat kapısının açılması, kaynaklara dönüş ve tasavvufa karşı tavırlarında Vahhabiliğin izleri görülür (Şeker, 2003:33).

içerik kazanmakla birlikte, yine merkezde İslam ve Ümmetin “kurtarılması” kaygısı vardır (Ziadeh, 1989:293).

Arapların ayrı bir siyasal yapılanmaya gitmesi görüşü 1900’lerin hemen başında ilk olarak açık bir şekilde Hıristiyan-Arap *Necip Azuri* ve *İbrahim el-Yazıcı* tarafından açıkça dile getirilmiştir⁴². Onlar Arap “ulusunun” Avrupalı ulus-devletler gibi tek bir devlet çatısı altında örgütlenmesi gerektiğini, Osmanlı İmparatorluğu’ndan siyasal olarak bağımsız olması gerektiğini net olarak ifade etmişlerdi⁴³. Fakat onların görüşlerine Müslüman Araplar itibar etmemişler ve bu görüşler yaygınlaşmamıştır. (Dawisha, 2003:23).

Bununla birlikte Arap Milliyetçiliği’nin kökenlerinin 19. yüzyılda olduğuna dair iddialar, sadece birkaç Müslüman ve Hıristiyan düşünürün yapıtlarına bakılarak ileri sürülemez. Daha sonra, milliyetçiler, Osmanlı İmparatorluğu’nun sonuna doğru iyice yaygınlaşan ve Arap milliyetçiliğinin ateşleyicileri olarak gördükleri Arapların kurduğu siyasal derneklere dikkat çekerler ve “Büyük Arap İsyanı’nı” da bunun ateşleyicisi olarak görürler (Dawishsa, 2003:27).

Arap milliyetçiliği’nin başlangıcı ve gelişimi hakkında yapılan son çalışmalar, bu hareketin toplumsal desteğinin tespiti hususunda önemli bilgiler içermektedir. Dawn’ın tesbitine göre 1914 Ekim’ine kadar Arap Milliyetçiliği’nin açık savunucusu ve Arap milliyetçisi cemaatlerin *üyesi* olanların adedi sadece 126 dır. Bu o dönemde Suriye’de her 100.000 kişiye 3.5 Arap milliyetçisi, Filistin’de 3.1, Lübnan’da ise 2.4 Arap milliyetçisi düştüğünü göstermektedir (Dawn, 1973:132). Daha sonraki bir çalışmada Tauber bu sayıyı 180 olarak belirlemektedir (Tauber, 1993:293). Bu rakamlar Osmanlı Devleti’nde Arapçı düşüncelerin yaygınlaştığını düşünmemiz için oldukça yetersiz bir orandır. Dahası bunların bağımsızlık talep edip etmedikleri belli değildir. Ayrıca Efraim

⁴² “...Arap İmparatorluğu’nun... yönetim şekli anayasal monarşi olacaktır. Bütün dinlerin yaşanma özgürlüğü olacak ve vatandaşlar kanun önünde eşit olacaklardır. Bu devlet aynı zamanda Türklerin Avrupalılara Arap coğrafyasında vermiş oldukları bütün ayrıcalıkları da tanyacaktır. Lübnan’ın otonomisine ve Yemen Irak ve Necd’in bağımsız devletçiklerini de tanyacaktır.” (Azoury, 1976:81)

⁴³ Benzer görüşlerin Mısır’da da gayri Müslimler tarafından dile getirildiğini belirtmek gerekir (eş-Şevakibi, 1989:186).

ve İnari Karsh'ın çalışmaları o dönemin Suriye, Lübnan ve Irak'ında *bölgesel* otonomi talep edenlerin varlığını ortaya çıkarır⁴⁴ (Karsh ve Karsh, 1997:376).

Milliyetçiliğin entelektüel olarak benimsenmişliği ve toplumsal etkisi bu şekilde olmakla birlikte Şerif'in isyanı hala Arap milliyetçileri tarafından Arap dünyasında milliyetçiliğin entelektüel düşünce ve gelişiminin bir meyvesi olarak görülür. Milliyetçiler bu isyanın bağımsız bir Arap devleti kurmak için oluşturulmuş olan gizli Arap derneklerinin faaliyetlerinin bir ürünü olduğunu iddia ederler. İsyân sadece eylemsel bir hareket olmayıp aynı zamanda fikri bir hareketin de ürünüdür. Arapların Türk yönetimine karşı entelektüel anlamdaki faaliyetlerinin de bir semeresidir (En-Neccâr; 1986:141-152).

Ayrıca Abdullah'ın iddiasına göre isyandan önce zaten Arap kamuoyu isyana hazır durumdaydı. Arap zihni isyana ikna olmuştu. Şerif Hüseyin'in yaptığı sadece Arap hareketine öncülük etmekten ibaretti. Araplar kendileri için tek seçeneğin isyan etmek olduğunun farkına varmışlardı. Ona göre, ister Osmanlı galip gelsin, ister İngilizler, Araplar için değişen bir şey olmayacaktı. Her iki durumda da Araplar başkaları tarafından yönetileceklerdi (Kral Abdullah, 2006:97). Araplar da kendi kaderlerini kendi ellerine almak maksadıyla isyan ettiler. Fakat isyanın hedeflerine ulaşmasında başarısız olması, kabilecilik ruhunun canlanmasına yol açmıştır. Bundan dolayı daha sonra tek bir Arap ulusu oluşturulamamıştır (El-Bizâz, 1999:267).

Abdullah'ın ve Arap milliyetçilerinin isyan hakkındaki bu değerlendirmelerine karşılık bölgedeki yabancı gözlemcilerin raporları gerçeklerin farklı olduğunu ortaya koymaktadır. İsyân ilan edildikten iki yıl sonra, bir İngiliz raporu, Filistinlilerin milliyetçi harekete çok az ilgi duyduklarını ve aslında Kahire ve İskenderiye'deki Mısırlılar gibi ona düşman olduklarını belirtmektedir⁴⁵ (Karsh ve Karsh, 1996:379).

⁴⁴ Karsh ve Karsh çalışmalarında bu sayıyı 207 olarak belirlemişlerdir (Karsh ve Karsh, 1997:376)

⁴⁵ Mısır'daki İngiliz ordusunda istihbarat uzmanı olan Albay Richard Meinertzhagen'in aktardığına göre İngiliz kuvvetlerinin 1 Aralık 1918 tarihinde Cafa(Filistin)'ya 20 mil uzaklıkta Ramleh'e girişinde İngilizlere karşı direnen bölgeyi işgal etmek için şunlar yapılmıştır: "büyük bir Türk esirler topluluğu önden gidiyordu. Onları İngiliz askerleri arkadan takip ediyordu. Türklerin geri döndüğünü düşünen Araplar direnişi terk edip ellerine Osmanlı bayraklarını alarak esirleri karşılamaya çıktılar. Daha sonra İngiliz birlikleri Ramleh'i ele geçirdiler." (Karsh ve Karsh, 2002:189).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi o dönemin Arap toplumunda etkileri, yönlendirici bir güç olmaktan çok uzak olan Arap milliyetçiliğinin ve bu amaçla kurulan örgütlerin Suriye ve Hicaz'daki durumlarının incelenmesinde faide vardır:

1.2.4.1.4.1. Adem-i Merkeziyet Talebinden İsyan Düşüncesine Suriye'deki Milliyetçi Dernekler⁴⁶

Şam'da kurulan gizli cemiyetlerin Araplar için siyasal bağımsızlık talep eden amaçlara sahip olduklarını söylemek zordur⁴⁷. Özellikle, *el-Fetat* örgütü her şart altında Osmanlı ile birlikte yabancı nüfuzuna karşı mücadele etmeyi amaçlıyordu (Antonious, 1969:153). Daha sonra Osmanlı Devleti'nin yenileceği aşikar hale gelince ve Hegemonik güçlerin bölgeye yönelik niyetleri netleşince bu dernekler başka arayışlara girdiler (Dawn, 1998:167). Cemal Paşa'nın Suriye'deki '*baskıcı*' yönetimi de bu cemiyetlerin İttihatçı karşıtı bir tavır takınmalarında önemli bir rol oynamıştır (Alangari, 1998:94). Bununla birlikte, bu cemiyetlerin Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar Arap bağımsızlığını açık açık savunmaktan ziyade İttihatçı karşıtı bir tutumla, Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde adem-i merkeziyet yönünde reformlar yapmasını talep ettiklerini⁴⁸ de belirtmek gerekir (Tauber, 1993:333) *El-Ahd*'in kurucusu ve Arap milliyetçiliğinin idollerinden olan Aziz Ali el-Mısri'nin Şerif Hüseyin ile olan münasebetleri de bunu doğrulamaktadır. İsyanın başında Şerif'e destek verip daha sonra ayrılan El-Mısri, Majid Khadduri'nin kendisi ile yaptığı röportajda bunun nedeni olarak, kendisinin Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmaya karşı olmasını göstermiştir (Khadduri, 1965:153).

⁴⁶ O dönemde Arap dünyasının önde gelenlerinden olan Abdurrahman Şebender bu cemiyetlerin 1913 yılında Paris'te tertip ettikleri *I. Arap Kongresi* zabıtlarının yayınlanması münasebetiyle yazdığı takdim yazısında bu cemiyetlerin ve kongrenin amaçları ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "...Bizim amacımız Osmanlı unsurları arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak eşitlik temelinde bir ilişki tesisini temin etmektir... Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet kurmak peşinde değildik... O zamanın Arap ilim ve fikir adamları Türklerden ayrılmayı düşünmüyorlardı..." (El-Hatib, 1992:14-16).

⁴⁷ *El-Ahd*'in 1913 yılında açıklanan programının ilk maddesi "...İstanbul hükümeti'ne bağlı kalmak koşuluyla, Arap vilayetlerinin iç özerkliği için çalışmalar yapmak" ikinci maddesi ise "...halifelüğün Osmanlı soyunun elinde kalması gerektiği" dir (Tauber, 1993:221-222).

⁴⁸ 1913 yılında Paris'te düzenlenen Arap kongresinde Araplarla meskûn olan Mısır'ın durumu tartışılmamıştır. Bunun nedeninin sorulması üzerine kongre başkanı şu cevabı vermiştir: "...Şüphesiz ki Mısır Osmanlı toprağıdır. Fakat şu anda Mısır'ın özel bir statüsü vardır ve Osmanlı idaresi buraya müdahale edememektedir. Bizim amacımız doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altında olan Arap topraklarında yapılmasını istediğimiz reformları tartışıp bu doğrultuda öneriler getirmektir. Bunun için Mısır tartışma dışı tutulmuştur..." (El-Hatib, 1996:115).

Gizli Arap cemiyetlerinin planları konusunda elde pek fazla bir kanıt yoksa da⁴⁹, Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki hakimiyetinin sona er(diril)mesi durumunda bağımsızlık, hakimiyetin devamı durumunda da adem-i merkezîyet esasına dayanan bir yönetim usulünün takibi şeklinde bir politika takip ettiklerini söyleyebiliriz. Faysal aracılığıyla Hüseyin'e, İngiltere, Arap Batı Asya'sında bağımsızlığı destekleme sözü vermedikçe müttefiklere katılmamasını salık verdiler. Ellerinde böyle bir söz olursa, Osmanlı Devleti nezdinde de pazarlık güçlerini artırdıkları⁵⁰ (Fromkin, 20004:144).

Emir Faysal'la ve Osmanlı Merkezi idaresiyle bu şekilde pazarlıklar yapan bu cemiyetlerin amaçlarının toplumda bir karşılığı yoktu. Dahası, insanların zihninde "milliyet" kavramının bir anlamı yoktu. Ömrünün büyük bir kısmını Arap dünyasında geçiren ve daha sonra İngiltere'nin Irak'taki Sömürge Yönetimi temsilciliğini yapan Gertrude Bell insanların kimlik tasavvurları ile ilgili şunları yazmaktadır: "Bir Türk ya da bir İranlı, İngiliz veya Fransızlar gibi "benim ülkem" diye başlayan cümleler kurmaz. Onun kendini tanımlaması yaşadığı şehir ile sınırlıdır. Şayet ona hangi milliyetten olduğunu sorarsanız size... Şam ya da Halep'ten olduğunu söyleyecektir. Suriye, hiçbir milliyetçi duygu içermeyen coğrafi bir ibaredir." (Wallach, 1996:77-78). Yine bir başka yazısında şunları ortaya koyar: "Arap birliğini sağlamak amacıyla kurulan derneklerin ve onların yabancı yayınevlerinde bastırdıkları broşürlerin değeri nedir diye sorarsanız cevap basit: onların hiçbir değeri yoktur. Suriyeli bir tüccar bir bedviden ziyade bir Osmanlı ile ortak yönleri sahiptir ve bunların birbirlerini boğazlamalarını da yine Sultan'ın yırtık pırtık elbiseleri olan askerleri önlerler" (Bell, 1907:140).

Bu cemiyetler ve toplumsal destekleriyle bağlantılı olarak en son belirtilmesi gereken, Suriye halkının savaş Osmanlı aleyhine döndükten sonra bile Osmanlı aleyhine dönmediğidir. 1918 yılında Lawrence, Londra'ya gönderdiği gizli bir raporda, Suriye'de Osmanlı karşıtı bir isyanın kendiliğinden ortaya çıkmasının imkanının

⁴⁹ Paris Arap kongresinde, kongrede alınan kararların Osmanlı hükümet-i seniyyesine bildirilmesine karar verilmiştir. Bu kararların reddedilmesi durumunda ne yapılacağı sorulması üzerine kongre başkanı bunun bu toplantının konusu olmadığı gerekçesiyle bu tartışmayı kapatmış ve başka bir alternatifin tartışılmasına izin vermemiştir (El-Hatib, 1996:118). Bu da göstermektedir ki bu cemiyetlerin bağımsız bir Arap devleti kurmak gibi bir planları yoktur.

⁵⁰ Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Bu cemiyetlerin Osmanlı'dan talepleri Arap vilayetlerinde adem-i merkezîyetçi bir yönetim usulünün benimsenmesiydi. Öte yandan Osmanlı'nın savaşta yenilme ve Arap vilayetlerinde İngiliz mandası kurulma olasılığına karşın İngiltere ile pazarlıklarında ise bağımsızlık talepleri ön plana çıkmıştır.

olmadığını belirtmektedir⁵¹ (Kirk, 1962:170). Milliyetçi hareketin halk nezdindeki yerini göstermesi bakımından kayda değerdir.

1.2.4.1.4.2. İronik Kökenler: Hicaz'da Arap Milliyetçiliği

Gerek Şerif Hüseyin'in gerekse Abdullah'ın açıklamalarına bakıldığında ikisinin de kendilerini "romantik bir devrimci" olarak nitelendirmekten ziyade, İttihat ve Terakki'nin din dışı siyasetine isyan etmeyi istemedikleri halde bunu yapmak zorunda kaldıklarını savunduklarını görürüz. İkisi de Osmanlı'nın ve İslam bağının sadık taraftarı olarak göründüler. 1911 yılında Suriye ve Mısır'daki Arap milliyetçileri Hüseyin'e hareketlerinin liderliklerini teklif ettiler fakat Şerif Hüseyin bu teklife kulak asmadı (Dawn, 1973:2). Arap tebaanın sorunlarının çözülmesi için faaliyet gösteren bu cemiyetlerin liderlik teklifine kulak asmamakla, Şerif'in o dönemin Arap toplumunun sorunlarıyla pek fazla alakadar olmadığı ortaya çıkmaktadır.

İsyanın baş aktörlerinden Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a göre isyanın iki temel nedeni vardı: birincisi İttihat ve Terakki'nin genelde Araplara özelde de Mekke eşrafına karşı olan tutumu, ikincisi de yine İttihat ve Terakki'nin dini anlamda gevşekliği. Haşimiler Osmanlı bağımsızlığına ve Sultan'ın meşruiyetine karşı isyan etmiş değillerdi⁵² (Kral Abdullah, 2006:14-50). İsyandan sonra yaklaşık on ay Mekke'de hutbenin Sultan Reşad adına okunması da bu gerçeğin ispatıdır (Musa, 1966:78-82).

Bağımsızlık gayesiyle olmasa da, Suriye'de milliyetçi derneklerin faaliyetleri 1908 yılından itibaren yoğunlaşmaya başlamasına rağmen, Şerif Hüseyin 1913 yılında bu dernekler tarafından Osmanlıcı olarak görülüyordu. 1914 yılının başlarına kadar Hüseyin, hem Araplar hem de Türkler tarafından bir Arap milliyetçisi olarak değil de, Osmanlı Devleti'nin bir yandaşı olarak görülüyordu. (Dawn, 1998:21). 1915 gibi geç

⁵¹ Feridun Kandemir'in 1918 yılında Mısır'dan İstanbul'a dönerken Şam'da yaşadıkları bu tezimizi daha da güçlendirir türdendir: "... Şam'da Faysal'ın misafiriydik... [bir konser için bulunduğumuz salonda] nereye oturalım diye bakınırken, hıncahınc davetlilerle dolu salonda, "Türkler!. Türkler!...Türk kardeşler!..." diye bir ses yükseldi. Bir de baktık ki, aşağıda oturanlar arasında iki üç kişi ayağa kalkmış, kollarını bizim locaya doğru açmış, çırpına çırpına bağırıyor: "Yaşasın Türkler!... Türk kardeşler!..." salonda oturanların çoğu ayakta sevgi gösterileriyle tezahüratlar yapıyorlardı. Her gittiğimiz yerde büyük bir sevgi ile karşılandık." (Kandemir, 1991:317)

⁵² Mekke'de okunan hutbelere Sultan'ın adının isyandan yaklaşık on ay (5 Mart 1917) sonra çıkarılması (Musa, 1966:78-2) bu isyanın Osmanlı Sultanı'na karşı bir hareket olarak ortaya çıkmadığını gösterir.

bir tarihte milliyetçilerle anlaşmaya varması Şerif'in milliyetçi duygularla hareket etmekten ziyade milliyetçi dernekleri kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Bundan başka Hicaz vilayeti, İslam'ın en kutsal beldelerinin bulunması hasebiyle son derece önemli olmakla birlikte, Mısır ve Suriye'deki modernleşmeci Müslüman aydınlara Hicaz'da rastlamak pek mümkün değildi. Entelektüel açıdan İmparatorluğun en hareketsiz bölgelerindendi⁵³ (Morris, 1959:21). Bu bakımdan, isyanın Arap milliyetçiliğinin gelişiminin bir semeresi olduğu görüşü aslında ironik bir görüştür. İsyanın çıktığı yer olan Hicaz Arap milliyetçilerinin en zayıf olduğu yer olup isyanın önderi olan Şerif Hüseyin'in Arapçılık ideolojisini benimsemesi oldukça geç bir tarihe tekabül etmektedir. Hicaz'daki elit yöneticiler arasında milliyetçi bir görüşün ortaya çıkması için gerekli siyasi, ekonomik ve askeri şartlar 1914'e kadar oluşmamıştı (Ochsenwald, 1991:190). Dahası ilk beyannamesinde Şerif Hüseyin milliyetçiliğe dayanan nedenlerden dolayı değil de dini kuralların uygulanmasının terk edilmesinden kaynaklanan nedenlerden dolayı isyan ettiğini ifade etmekteydi⁵⁴. Bunun için Şerif Hüseyin'in söyleminin 1916'dan sonra –özellikle I. Dünya Savaşı bitip de Wilson Prensipleriyle uluslara *self-determinasyon* hakkı tanındıktan sonra- daha milliyetçi bir tona büründüğünü ifade etmek yanlış olmaz (Wilson, 1991:205).

Hicaz eyaleti milliyetçi duyguların gelişimini tetikleyen imparatorlukta yapılan sekülerleşmeye yönelik reformlardan çok az etkilemiştir. Milliyetçi akımlar da Hicaz'dan ziyade Beyrut, Şam ve Kahire'de ortaya çıkıp gelişmiştir. Dinsel anlamdaki öneminden dolayı Hicaz'da bu tür seküler akımlar gelişmemiştir (Baker, 1979:33). 1914 yılından önce Şerif Hüseyin'in Osmanlı'dan ayrılmayı tasarladığına dair bir belge yoktur. (Musa, 1973).

Şerif Hüseyin, Osmanlı'ya İsyan etmeye tam olarak karar verdikten sonra Milliyetçi olmaktan ziyade İslamcı bir görüntü verir. 10 Temmuz 1916 ile 5 Mart 1917 yılları

⁵³ 1868 yılında Mekke'de 12, Medine'de 17 medrese bulunmaktaydı. Bundan başka Osmanlı Devleti, özellikle Tanzimat'tan sonra ülkenin diğer taraflarında açtığı modern eğitim kurumlarını Hicaz'da da hayata geçirmek istemiştir. Bu çabaların bir neticesi olarak 1874 yılında önce Cidde'de daha sonra da Medine, Mekke ve Taif'te rüşdiyeler açılmıştır. Fakat bu okullar uzun ömürlü olamamışlardır (Kuşun, 1999:324).

⁵⁴ “..Kitabullah ve sünnet-i seniyyeyi ihlal etmek,...ictihad dergisinde Peygamber'i tahkir eden yazıların yayınlanması,...askerlere oruç tutmamalarının emredilmesi,” (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:419-423). Şerif'in beyannamesinde sayılan nedenlerden örneklerdir.

arasında yayınlanan dört beyanamesine baktığımızda, Şerif'in daha ziyade İslamcı ideallere sahip olduğunu görürüz.⁵⁵ Onun etnik duyguya hiçbir siyasal veya sosyal önem atfetmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Milletini belli bir amaç üzere birlikte çalışmaya teşvik ederken İslam'a dayanmaktadır⁵⁶.Gerek Hüseyin'in gerekse Abdullah'ın, Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına gerekçe olarak gösterdiği sebepler aynıdır. Ayrılma zorunluydu, çünkü Türkler, şeriatın emirlerine uymuyorlardı. Hüseyin'in İttihatçıların modernleşme ve batılılaşma teşebbüsleri hakkındaki yorumları da önemlidir. O kadınların kanuni statülerini artırma girişimlerine, askerlerin oruç tutma muafiyetine ve şahitlik şartlarının modernizasyonuna itiraz etmiştir (İbiş ve Huri, 1994:1100). Hüseyin'e göre İttihatçılar İslam topraklarının kaybedilmesine yol açmışlardır ve bunun için bütün Müslümanlar'a karşı sorumludurlar⁵⁷.

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur: gerek Şerif Hüseyin gerekse Arap milliyetçileri I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde Arapların durumunun iyileştirilmesini isteyen taleplerin ötesine geçen isteklerde bulunmamışlardır. Arapların Osmanlı idaresinden ayrılıp bağımsız olmasını isteyen bazı düşünürler ortaya çıkmıştır. Fakat milliyetçi Arapların çoğu kendi konumları Osmanlı Devleti tarafından tanındığı sürece Osmanlı çatısı altında kalmaktan memnundular. I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Arap milleti* üzerinde durulan bir kavram olmuş, Arap milliyetçiliği anti-emperyalist siyasal bir hareket olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

⁵⁵ Zalim suçlulara ve mürted tahripçilere karşı ayaklanmak için Allah'ın himayesini arar olduk. ... "içinizden en hayırlısı kabilesini koruyanınızdır. Ve Allah bizi, milletimizi yüceltmek haksızlığa engel olmak ve kafirleri ve küstahları topraklarımızdan ve inananların arasından defetmek, kendimiz için ne istiyorsak inananlar için de aynısını istemek, O(Hz. Muhammed) ne getirdiyse onu takip etmeyi istemek ve kabilemizin ve Arap toplumlarının içindeki kötülükleri atmak ve onun ırkına, diline, geleneğine, huzuruna sözle veya hareketle açık ya da dolaylı olarak dil uzatanları cezalandırmak için seçti (Dawn, 88)

⁵⁶ İsyandan sonra Şerif Hüseyin, Hicaz'ın ileri gelenlerine yaptığı bir konuşmada kullandığı ifadeler bu tezi güçlendirecek ibareler içermektedir: "...Ben sizin içinizden, Peygamber'in ümmetinden bir ümmetim. Allah'ın kitabı ve Rasul'ün sünnetindeki hükümlerin gerçekleştirilmesi için çalışırım ancak... Arapların ve Müslümanların faydasına olan işlerimde ve işlerinizde Allah hepimize yardım etsin" (İbiş ve Huri, 1994:1092).

⁵⁷ "...(ittihatçıların icraatları sayesinde) Devlet'in sınırları Avrupa tarafında İstanbul surlarına kadar dayanmıştır...İngilizler Basra ve Bağdat'ı işgal etmişlerdir" (İbiş ve Huri, 1994:1089).

1.2.4.2. Dış Faktörler: Hegemonik Planlar ve Arap Dünyası

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile Avrupa'nın Büyük Devletleri arasındaki siyasi münasebetlerin tanziminde tercih edilen mekanizmanın "Avrupa Uyumu" prensipleri olduğunu görüyoruz. Kısaca, Osmanlı Devleti ile muayyen büyük devletler birbirlerini dışlayıcı ittifak arayışlarına girmemekte, düzenlemeler Osmanlı İmparatorluğu ile diğer büyük devletler arasında kollektif bir mekanizma ile sonuçlandırılmaktadır(Yasmee, 1999;35)

19. yüzyılın ikinci yarısı, Batı Avrupa'nın tümüyle sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Sanayi imparatorlukları başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dünyayı paylaşmışlar ve aralarındaki çatışmaları sona erdirip kısa sürecek altın çağlarına girmişlerdi. Sanayi toplumları arasına, biraz gecikmeyle birliğini tamamlayan Alman İmparatorluğu da girebildi ve hatta bu grubun öncü toplumlarından biri oldu. Ancak kolonyalizm aşamasına geç girişi, Almanya'nın uluslararası politikada dengeyi bozan ve yeni gelişmelere yol açan bir unsur olmasına neden oldu (Ortaylı, 1983;12). Almanya'nın bu şekilde ortaya çıkışı Avrupa uyumunu bozan ve Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu açan en temel etken oldu.

1871 yılında Prusya'nın Alman İmparatorluğu olarak birliğini sağlamasından sonra Avrupa Güçler Dengesi sistemi zedelendi. Geleneksel ittifaklar yeniden gözden geçirildi ve Avrupa politikasının uzun süreli dengeleri büyük problemlerle karşılaştı. Bismark'ın Şansölyelikten çekilmesi ve Kayzer II. Wilhelm'in ipleri eline alması meseleyi daha da acil bir sorun haline getirdi. İngiltere, Almanya'nın isteklerini dizginlemek için kıtasal bir ittifak sistemi kurdu. 1906 yılında Fransa ile İngiltere bir ittifak anlaşması imzaladılar. Fransa da Rusya ile ittifak halinde olduğu için bu üç devlet birbirleri ile müttefik oldular. Bu da Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin birbirinden uzaklaşmasına yol açtı (Kedourie, 1987;29).

19. yüzyılın ilk yarısında uluslararası politikaya baktığımızda, Osmanlı toprakları üzerinde genişlemek isteyen iki devlet olduğunu görürüz: Rusya ve Fransa. Rusya gözlerini Boğazlar ve İstanbul üzerine dikmişti. Fransa ise, 1830 yılında Cezayir'i işgal ettikten sonra, Mısır ile başta Suriye ve Lübnan olmak üzere Ortadoğu'ya yerleşmek istiyordu. Bunların bu emellerine ulaşmalarını ve daha da ileri giderek İngiltere'nin sömürgelerini tehdit etmelerini engellemek amacıyla bu devlet, Osmanlı Devleti'ni

ayakta tutabilme ümitlerini tamamen kaybettiği 1878 Berlin kongresine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir (Ülman, 2002:112-113). İngiltere'nin bu politikasını tamamen terk etmesi ise 1900'lerin başlarına denk gelmektedir.

Bu küresel güçler arasında ortaya çıkan birtakım çıkar çatışmaları 1916 İsyanı'nın uluslararası destek bulmasında oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girmesi ve Almanya'nın da Arap bölgesinde nüfuz alanları oluşturma teşebbüsleri Fransa ve İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i desteklemeleri ile sonuçlanmıştır. İsyan'ın uluslararası destek bulmasındaki önemi açısından tarihsel gelişimleri ile birlikte bu güçlerin genelde Osmanlı Devleti'ne, özelde ise Arap bölgesine yönelik politikalarının incelenmesi İsyan'a yönelik tutumlarını anlamamızda etkili olacaktır.

1.2.4.2.1. İngiltere'nin Arap Politikası

18. yüzyılda Doğu'da sömürgeler edinen İngiltere için bir Osmanlı politikası belirlemek zorunlu hale geldi. Fakat 1830'lu yıllarda Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgal etmesine kadar böyle bir politika'nın belirginleşmiş olduğunu söylememiz zordur. İngiltere'nin Osmanlı politikasında en belirleyici olay Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi olmuştur. Bu işgal İngiltere'nin Doğu'daki sömürgelerinin güvenliği ve Avrupa güçler dengesinin bozulmaması için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasının ne denli gerekli olduğunu İngiltere'ye göstermiştir (Kedourie, 1987:9).

İngiltere'nin bu şekilde Doğu'da müstemleke imparatorluğu kurması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar bir siyaset gütmesinde en önemli etkidir. Çünkü Osmanlı Devleti istilacı bir siyaset izleyen bir devlet değildi. Bundan başka, bu imparatorluk Rusya'nın Akdeniz'e inmesine ve İngiliz İmparatorluğu'nun sömürge yollarını tehlikeye düşürmesine de engel oluyordu (Karal, 1970:133).

Almanya'nın uluslararası politikada güçlü bir aktör olarak belirmesinden sonra İngiltere, Rusya ve Fransa'nın ittifak sistemi kurlmaları, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin korunmasına yönelik politikasından vazgeçmesinde önemli bir rol oynamıştır (Taylor, 1971:403-425). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik bu politikası 1878 Berlin Kongresi'nden sonra artık Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen

ümidi kesmesi birlikte değişmeye başladı. Aslında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü parçalama yönündeki çabaları ve bu doğrultuda özellikle doğu Arap bölgesinde yerel şeyhliklerle temasa geçmesi de 1850'lere tesadüf etmektedir (Anscombe, 1997:9-15).

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin, hızla bir dünya gücü haline gelen Alman İmparatorluğu ile yakın ilişkiler içerisine girmesi ve Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti içindeki İngiliz nüfuz bölgeleri için bir tehdit haline gelmesi, İngiltere'nin Arap Bölgesine doğrudan müdahale etmesinde ve bu bölgedeki yerel liderlerle yakın ilişki kurmasında etkili olmuştur. Öyle ki Bağdat Demiryolu Projesi ile Alman İmparatorluğu, İngiltere'nin başta Hindistan olmak üzere Doğu'daki sömürgelerinin hemen tamamı için büyük bir tehdit haline gelmişti (Earle,1972). Ayrıca, Almanların Bağdat Demiryolu hattının geçeceği yerlerde petrol arama imtiyazını da elde etmeleri bölgedeki İngiliz çıkarlarını zedeleyen en önemli gelişmelerden biri olmuştur (Soy, 2004:167).

Bölgedeki gelişmeler hem İngiliz nüfuz bölgelerini tehdit etmiş hem de Hindistan sömürge yolunun güvenliğini tehlikeye atmıştır. İngiltere de buna karşılık bölgedeki yerel liderlerle irtibata geçmiştir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz Şerif'in destek arayışlarına İngiltere'nin bütün gücüyle destek vermesini de bu politikayla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

1.2.4.2.2. Fransa'nın Arap Politikası

Bugün Ortadoğu diye adlandırdığımız bölgede Fransa'nın etkisi tarih boyunca daha çok Suriye, Lübnan ve Cezayir bölgelerinde olmuştur. Bu bölgelerden Lübnan ve Suriye ile Fransa'nın bağlantısı, 13. yüzyılda Fransız tüccarların Lübnan kıyılarında koloniler kurmasına kadar geri götürülebilir. Ayrıca, 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransız Kralı I. François'ya verilen kapitülasyonlar bu bölgelerde Fransa'nın Katolik protektorasının oluşmasında etkili olmuştur. 1740 yılında bütün Katoliklerin korumasını üstlenen Fransa, bu hak ile bu topraklardaki nüfuz ve etkisini daha da artırmıştır (Shorrocks, 1976;11-12). Fransa'nın Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra manda yönetimi kurduğu Suriye ve Lübnanla olan ticari ilişkilerinin tarihinin epeyce eski olduğu görülmektedir.

Fransız etkisinin olduğu bir başka Osmanlı toprağı olan Cezayir ise 15. yüzyıldan beri Fransa ile ticaret yapmaktaydı. Cezayir Dayısı ile Fransa arasındaki ticari ilişkiler çok gelişmişti. Fransız İhtilalinden sonra Fransa’da iç karışıklıklar artıp mali durum bozulunca bu ülkenin Cezayir ile olan ticareti de problemlili duruma geldi. Cezayir’den aldığı buğdayın parasını ödemeyen Fransa ile Cezayir Dayısı arasında çıkan anlaşmazlıklar sonunda savaşa dönüşmüş ve Fransa, Cezayir’i işgal etmiştir(1830) (Danziger, 1977:36-47). Daha sonra isyan sırasında bu topraklarda Şerif Hüseyin lehine propaganda yapılmıştır.

1856 Paris Anlaşmasının Osmanlı Devleti’ndeki azınlıkların hakları ihlal edildiğinde büyük güçlere müdahale hakkı tanınması, Fransa’nın bu bölgedeki Katolik azınlıklar üzerindeki etkisinin daha da artması sonucunu doğurmuştur. 1860 sonrasında bu Katolik topluluklar üzerindeki Fransız etkisi zirve noktasına çıkmıştır. Bu tarihten sonra Fransız misyonerler Anadolu, Suriye ve Filistin’e dağılmışlar ve buralarda hastaneler, yetimhaneler, akıl hastaneleri ve okullar kurmuşlardır (Shorrocks, 1976:16). Bu da Fransa’nın bölgedeki nüfuzunu artırmış ve buralarda manda yönetimi kurmak için altyapı oluşturmuştur.

Fransa’nın bu topraklardaki iktisadi ve dini nüfuzu bu şekilde artmasına rağmen Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi nüfuzunun, tersine azaldığını görmekteyiz. 1871 yılında Prusya’ya yenildikten sonra zayıflayan Fransa, Osmanlı Devleti’ndeki nüfuzunu da Alman İmparatorluğuna kaptırmaya başlamış, 1850’lerde Osmanlı ordusunu modernize etmekle Fransız subaylar görevli iken, 1870’lerden sonra bu görevlilerin yerini Alman görevliler almaya başlamıştır (Shorrocks, 1976:18). Siyasi nüfuzunun bu şekilde azalması Fransa’yı, daha sonra Suriye’de doğrudan manda yönetimi kurup Faysal’ın Suriye’deki nüfuzuna son vermeye itmiştir diyebiliriz.

Almanya’nın yükselişi ile birlikte Fransa, Osmanlı Devleti nezdinde nüfuz kaybına uğramış ve İngiltere’nin Osmanlı politikası Fransa’nınki ile yakınlaşmıştı. Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma yönünde bir politikayı savunan İngiltere, Almanya’nın yükselişiyle birlikte bu politikadan vazgeçip Osmanlı topraklarında doğrudan işgal ve nüfuz bölgeleri oluşturmaya girişmiş ve bu yaptıklarına uluslararası meşruiyet kazandırabilmek için de Fransa ile “Entente Cordiale”i imzalamıştır. Bu da Fransa’ya özellikle Fas’ta istediği gibi davranabilme olanağı vermiştir ve bu anlaşma ile

birlikte Osmanlı Devleti'nin akıbeti tartışması sona ermiş ve İngiltere ile Fransa kendi nüfuz bölgelerinde bir çeşit *laissez-faire* politikasıyla hareket etmeye başlamışlardır (Nevakivi, 1969;1).

1.2.4.2.3. Almanya'nın Arap Politikası

Almanya'nın İsyân ile alakası doğrudan İsyân'ı destekleyen küresel bir güç olmaktan ziyade, büyük güçler arenasına girmesiyle birlikte diğer büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarının değişmesine yol açmış olmasındandır. Bundan dolayı özellikle Arap vilayetlerine yönelik hegemonik politikaları ve bu bağlamda isyanın dış destek bulmasını anlamlandırabilmemiz için Almanya'nın Osmanlı Devleti politikasını ve bu bağlamda Araplara yönelik tutumunu bilmemiz gerekmektedir.

Emperyalist bir güç olarak tarih sahnesine geç çıkan Almanya, hızla gelişen endüstrisi için hammadde ve Pazar sorunuyla karşı karşıya kalmış, Sömürgeleştirilecek toprakların çoğu paylaşılmış olduğundan dolayı, Almanya bu sorunu klasik sömürgecilik yöntemleriyle çözümlene imkanı kaybetmişti. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne yönelmiş ve Berlin-Bağdat Demiryolu projesiyle hammadde sorununu çözümlenmek yoluna gitmiştir (Özyüksel, 1988:249).

Almanya'nın Osmanlı Devleti topraklarında nüfuz mücadelesine girişmesiyle birlikte Basra körfezi bir rekabet ve gerilim alanına dönüştü. Alman İmparatorluğu güçlenene kadar, bu bölge adeta ve fiilen Britanya nüfuz alanındaydı. Aslında, Osmanlıların Basra Körfezi şeyhlikleri üzerinde etkisi yoktu ve hatta Kuveyt bölgesinde bile sembolik, sınırlı bir otorite kurulabilmişti. İmparatorluk, bölgedeki Britanya etkisini önleyebilecek durumda değildi. Almanya'nın bölgeyle ilgilenmesidir ki, Britanya'yı bölgede ciddi bir rakiple karşı karşıya getirdi (Ortaylı, 2000;179-180).

Başlangıçta Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz kurma çabaları ve bu bağlamda Basra Körfezi'ndeki aktiviteleri İngiltere tarafından, Rusya'nın kontrol edilmesine yardımcı olacağı düşüncesiyle hoş karşılanmıştı (Bourne, 1970:180). Daha sonra Almanların İngilizleri denizlerde tehdit edebilecek bir noktaya gelmesi, İngiltere'nin bölgedeki Alman varlığına daha dikkatli yaklaşmasına, hatta bir süre sonra kendine rakip olarak görmesine neden olacaktır (Soy, 2004:242). Fransızlar, Alman

nüfuzunun Demiryolu ile yayılmasını ilk başta engellemeye çalışmışlar, fakat daha sonra girişime ortak olmuşlardır (Özyüksel, 1988:251).

Başta Von Der Goltz olmak üzere Osmanlı ordusunda Alman subayların sayısının artmasıyla birlikte Almanya'nın siyasi nüfuzunun da arttığı görülmektedir. Siyasi nüfuzun bu şekilde artması iktisadi anlamda da olumlu sonuçlar doğurmuş ve Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ile İngiltere'nin Hindistan sömürgelerini bile tehdit edecek konuma gelmiştir (Trumphener, 1984:115). Bu da Almanya'yı ister istemez Arap vilayetleri ile ilgilenmeye itmiştir.

Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ile Arap toprakları ile ilişkileri artan Almanya, Arapları bir ulus olarak tanımamakla birlikte bir "Arap sorunu"nun var olduğunu kabul ediyordu. Fakat Berlin'e göre bu Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu idi ve Şerif Hüseyin'in her zaman Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağını, Osmanlı ile bağları güçlendirmenin aynı zamanda Şerif'in desteğini kazanmak demek olduğunu düşünüyordu. Almanya'nın Şerif Hüseyin hakkındaki bu kanaati ancak 1915 yılı sonunda kendi adamlarını bölgeye gönderip gerçek durumu öğrendikten sonra değişmiştir (McKale, 1993:237).

1916 yılının ilk haftalarında Almanya, Osmanlı Devleti'ni Arabistan'daki faaliyetlerini yoğunlaştırması için zorlamaya başladı. Hatta Osmanlı Devleti'ne bir Alman heyetini bölgeye gönderme teklifinde bulundu. Enver ve Cemal Paşalar bu heyete Osmanlı Devleti'nden bir heyetin de eşlik etmesi koşuluyla izin verdiler. Bu heyet Yanbu'ya ulaştığında 1916 İsyanı patlak verdi ve bu heyetten sadece iki kişi bedeviler tarafından katledilmekten kurtulabildi (McKale, 1993:243).

Ayrıca, Savaş'ın başlamasıyla birlikte Almanya, Osmanlı topraklarını kullanarak Yemen üzerinden Doğu Afrika'daki sömürgelerine ulaşmayı planlıyordu. Bu hattın tam ortasında yer alan Hicaz'da bir isyanın patlak vermesi Almanya'nın bu planının gerçekleşmesini imkansız kılıyordu. Bu plan hem İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e destek vermesini sağlayan nedenlerden biri olmuş, hem de Almanya'nın bölgeye olan alakasını artırmıştır (Aşur,20??,3).

Şerif Hüseyin İsyanı'nda etkili olan iç ve dış faktörler tarihsel gelişimiyle birlikte ele alındığında ve buradan hareketle İsyanın çıkışı ve Arapların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaları değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun

Vilayetlerde merkezi otoriteyi kurmaya dönük bir takım uygulamaları Arap Vilayetlerinde zaman zaman siyasi otoriteye karşı isyana da dönüşen bir takım rahatsızlıklara yol açmakla birlikte, Arap topraklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında iç faktörlerden ziyade dış faktörler belirleyici olmuştur. Zira Araplar İmparatorluk'tan ayrılmayı tasavvur edecek derecede milliyetçi bir düşünceye sahip değillerdi. Dolayısıyla İmparatorluktan ayrılmaları da kendi arzularının bir neticesi değildir.

BÖLÜM 2: ŞERİF HÜSEYİN İSYANI

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren aynı anda birden fazla cephe ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti ilk Anda Hicaz'a ne kuvvet ne de malzeme yardımı yapmıştır. Şerif Hüseyin'in faaliyetlerinden haberdar olmakla birlikte⁵⁸, esas itibariyle Osmanlı Devleti, Hicaz'da askeri anlamda bir problemle karşılaşma endişesi taşımıyordu (Yatak, 1991:73) ya da İngilizlerin Şerif'e bu şekilde kayıtsız şartsız destek vereceği düşünülüyordu. Bundan başka Şerif Hüseyin'in harple beraber Cihad-ı Mukaddesin de ilanı üzerine, sadaret makamına çektiği telgrafla bu harbe ve cihada fiilen katılmağa hazır olduğunu bildirmesi Bab-ı Âli'nin şüphelerini azaltmıştır. (Kandemir, 1991:19). Dahası, Suriye'de baskıcı bir yönetim uygulayan Cemal Paşa'nın da Şerif Hüseyin'den şüphe etmemesi bu Osmanlı'nın Şerif'in sadakatine olan inancını göstermektedir⁵⁹.

2.1. İsyan Fikrinin Ortaya Çıkışı

Şerif Hüseyin'in üç aşamada isyan etmek noktasına geldiğini söyleyebiliriz: birincisi, Osmanlı siyasi sistemi içerisinde ihtiraslarını gerçekleştirebilmekten ümidini kesip bu ihtiraslarını gerçekleştirebilmek için çeşitli arayışlara girmesi; ikincisi, bu çerçevede Şam'daki Arap milliyetçileri ile anlaşmaya varması; üçüncüsü de İngilizlerle ittifak anlaşması yapmasıdır.

Şerif Hüseyin'de isyan fikrinin ortaya çıkışı ilk olarak, onun Osmanlı sistemi içerisinde siyasi ihtiraslarını gerçekleştiremeyeceğini hissetmesiyle başlar. Şerif Hüseyin'in, Mekke Emirliği'nin babadan oğula geçen bir monarşiye dönüştürülmesi talebinin Osmanlı Devleti tarafından geri çevrilmesi (Dawisha, 2003:33) ile isyan etmesi

⁵⁸ Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan'daki faaliyetlerini yürüten Eşref Kuşçubaşı Şerif Hüseyin isyanı hakkınada şunları yazmaktaydı : “İsyandan bir buçuk sene evvel Hüseyin'in ilk bulduğu fırsatta bize karşı bir harekete geçeceğini tahmin etmiştik ve Suriye'de vaziyetin sıkıntılı olduğunu biliyorduk ve raporlarımızı Cemal Paşa'ya, Enver ve Esat Şukayr'a (4. Ordu Müftüsü) hatta İttihat Terakki Cemiyeti merkez-i umumisine yolluyorduk. Fakat, Hicaz'da veya başka bir yerde tek bir insicamlı hareket programı takip etmediler.” (Kuşçubaşı, 1997:122).

⁵⁹ İsyandan üç ay önce Cemal Paşa 12. Kolordu Komutanı'na gönderdiği telgrafta Şerif Hüseyin'in isyane edebileceğine pek ihtimal vermemektedir: “Emir-i Mekke'nin hükümete karşı açıkça ve fiilen muhalif bir tavır alacağına pek ihtimal vermiyor isem de şayet böyle bir hareket vaki olur veyahut muhtelif bahaleler ile mücahidinin nakliyatının imtina ediliyorsa o vakit hükümetin emrini cebren infaz ettirmek icap edeceğinden bu için Basri Paşa'yı kâfi görüyorum...” (ATASE Arşivi; Kls. 3221, Dos. 1133, Fih. 1-1, 1-2'den akt. Toker, 1996:199).

arasındaki eşzamanlılık, isyan fikrinin ortaya çıkışı ile Şerif'in ihtirasları arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, isyandan altı ay önce 11 Ocak 1916'da Enver Paşa'ya çektiği telgrafla bu sebep açıkça kendini göstermektedir: "Eğer benim burada rahat oturmamı istiyorsanız Tebük'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz ülkesinde benim idari muhtariyetimi kabul ediniz ve emaneti babadan büyük oğla geçmek üzere ömrüm boyunca bana veriniz. Bundan başka bu sırada muhakeme edilmekte olan suçlu Arap büyüklerinin suçlarını bağışlayarak Suriye ve Irak için genel bir af ilan ediniz" (Cemal Paşa, 2001:320).

Yine bu bağlamda bir önceki bölümde değindiğimiz İttihat ve Terakki'nin eyaletlerde merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik icraatları dolayısıyla Şerif Hüseyin'in gücünün her geçen gün azalması ve Vehib Paşa⁶⁰'nın, güçlü merkezileşme yanlısı bir vali olarak Hicaz'a atanması ve Şerif'i yakın takibe alması, yerel liderlerin geniş bir özerkliğinin olduğu Arabistan'da, bu liderlerden biri olarak Şerif Hüseyin'i Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etme fikrine yönlendirdi (Baker, 1979:47).

Şerif Hüseyin'de isyan fikrinin daha da olgunlaşmasını sağlayan ikinci aşama 1915 yılında Şam'daki milliyetçilerle imzaladığı Şam Protokolü'yle bunların desteğini elde etmesidir. İsyana etmeden önce bunlarla Şerif Hüseyin arasında herhangi bir etkileşim olmadığı gibi, Şerif'in bunlardan fikri anlamda etkilenmesi de söz konusu değildir. Zira Cleveland'ın da belirttiği gibi Şerif, Arap milleti adına değil de İslam'ı kurtarmak namına isyan etmiştir (Cleveland, 2000:28). Şerif'in isyan fikrinin ortaya çıkmasının milliyetçi düşünceden etkilenmediği, sadece isyan etmeye karar verdikten sonra milliyetçilerle ittifak kurduğu anlaşılmaktadır.

İsyan fikrinin ortaya çıkmasında etkili olan ve bundan çok daha önemli üçüncü aşama ise hegemonik güçlerin desteğidir. McMahon-Şerif Hüseyin Mektuplaşmaları bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte İngilizler Şerif'e doğu Arap toprakları (*Maşrikü'l-Arabi*) üzerinde egemenlik kurabileceğini vaad etmişler ve onun isyan fikrinin hayata geçirilmesinde en önemli rolü oynamışlardır. Şerif'in bölgedeki saygınlığı da, Arap milliyetçilerinin desteği de bölge halkı üzerinde Osmanlı otoritesinin önüne geçebilecek

⁶⁰ *Tanîn* başyazarı, İttihatçı Muhittin Birgen Vehip Paşa hakkında şunları yazmaktadır: "Vehip Paşa, zorba ruhlu, şımarık, komiteci askeri bir vali idi"(Birgen, 2006:274).

etkenler değildi. Araplardan aradığı desteği bulamayan Şerif'in, bu bölgeleri kontrol etmek için dış desteğe başvurduğunu söyleyebiliriz.

2.2.İsyan İçin Şerif Hüseyin'in Destek Arayışları

I. Dünya Savaşı başladığında İttihat ve Terakki Cemiyeti Arap kabile liderlerine, onları “küffara karşı işbirliğine” davet eden yazılar dağıtmıştır. Bu yazılardan birinde “Hıristiyan hükümetler yek diğeriyle harp ediyor. İngiltere de devlet-i aliyye ve alem-i İslam'a karşı hareket etmek istiyor. Böyle bir hal vukuunda İslamiyetin muhafazası için küffara karşı elbirliği ile çalışmak bütün İslam'a farzdır.” (ATASE arşivi, Kls. 159, Dos. 759-705, Fih. 7, 7-1, 7-2, 7-3,7-4,7-5'den akt. Toker, 1996:195) demektedir. Bu çağrıya İbnü'r-Reşid “Tekmil maiyetim ile birlikte hükümetin belirlediği yönde hareket edeceğim ve harekete hazırım” cevabını vermiştir (ATASE arşivi; Kls. 159, dos. 703, Fih. 5'den akt. Toker, 1996:195). Ayrıca İmam Yahya ve çeşitli aşiret liderleri de bağlılıklarını bildiren mektuplar göndermişlerdir.

Bölgedeki bir çok kabile şeyhinin bu şekilde Osmanlı idaresine bağlı kalması ve Şerif'in, Hicaz'daki ve diğer Arap vilayetlerindeki nüfuz ve konumunun, gerek siyasi gerekse askeri anlamda Osmanlı'dan bağımsız bir yapı teşekkül ettirecek güçten yoksun olması, Şerif'in gerek Araplar⁶¹ nezdinde gerekse bölgeye yönelik planları olan Hegemonik güçler nezdinde birtakım destek arayışlarına girişmesini gerektirmiştir.

2.2.1. Araplar Arasında Taraftar Bulmak İçin Yapılan Faaliyetler

Osmanlı egemenliğinde yaşayan Arapların çok büyük bir çoğunluğu Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Arap devleti kurmak fikrinden uzaktı. Şam ve Beyrut'taki Arap milliyetçisi bazı cemiyetlerin ise ayrılıkçı bir karaktere sahip olduklarını söylemek için yeterli belge ve bilgilere sahip değiliz. Zira hayata geçirilememiş Şam Protokolüne göre isyan ettirilmesi düşünülen “milliyetçi” Arap askerleri savaş sonuna kadar Cemal Paşa ile birlikte İngilizlere karşı savaşmışlardır⁶².

⁶¹ Şerif Hüseyin'in kabileler nezdinde destek arayışlarına 1914 sonlarında başladığı görülmektedir. Hicaz Valisi Vehib Paşa, 10 Ekim 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta “Faysal'ın hükûmete ahı olan civar kabileleri hükûmete karşı kıskırtmak için kabilelerle görüşmeye gittiğini” bildirmektedir (ATASE Arşivi; Kls 531, Dos. 2073, Fih. 20'den akt. Toker, 1996:198)

⁶² Efraim ve İnari Karsh'in belirttiğine göre “I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda 300.000 Arap asker savaşmıştır.” (Karsh ve Karsh, 1996:374).

Şerif Hüseyin'in hareketinin Arapları temsil etmediğine dair ikinci bir misal de Sati el-Husri'nin bahsettiği üzere Mısır'daki Osmanlı yanlısı hareketlerdir. El-Husri'ye göre Mısırlılar kendilerini Arap bile görmüyorlardı⁶³. Ayrıca Mısır'da yayınlanan *el-Ehram* gazetesinde isyan hakkında çıkan haber de düşmancaydı. Gazete, isyanın milliyetçi bir hareket olup olmadığı sorusundan harketle “hayır” cevabını verir. Çünkü “Türk halkı, egemenliği altında bulunan diğer halkların doğuştan sahip oldukları hakları ellerinden almamıştı.”(Karsh ve Karsh, 1999:191)

2.2.1.1.Şam Protokolü

1915 Martının sonlarında Şam'da, Suriye'deki Milliyetçi gizli cemiyetlerle yaptığı görüşmede, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bölgede çoğunluğu Arap askerlerden oluşan üç Osmanlı tümeni olduğunu ve gizli cemiyet komplocularının bu tümenlerin kendilerine itaat edeceğine inandıkları söylenmişti. Gizli cemiyet⁶⁴ üyeleri merkezi otoriteye karşı bir isyan'a liderlik etmekten söz ederken bu konudaki çekingenliklerini de dile getiriyorlardı. Bir kere, çoğu Osmanlı Devleti ile Avrupalı müttefikler arasında bir seçim yapmak gerekirse Avrupalı Hıristiyanlar yerine Müslüman Türkler tarafından yönetilmeyi istiyorlardı. Bir başka neden de, Almanya'nın savaşı kısa bir sürede kazanacağına inanıyor (Fromkin, 2004:144) ve kaybedecek tarafın desteğinin kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yetmeyeceğini düşünüyorlardı.

İttihat ve Terakki yönetimine karşı isyan etmek düşüncesinde olan Şerif Hüseyin, İstanbul'da devletin ileri gelenleriyle birtakım görüşmeler yapması ve Şam'a uğrayıp bu gizli cemiyetlerin gücünü öğrenmesi için Faysal'ı, Şam'a göndermiştir. 9 Ocak 1915 tarihinde Faysal, El-Ahd⁶⁵ ve el-Fetat⁶⁶ arasında Şam Protokolü imzalanmıştır. Bu

⁶³ “... O zamanlar Mısır'da Arap diye bedevilere denirdi. Mısırlılar kendilerini Arap'tan saymazlardı. Şerif Hüseyin hareketi başladığında Mısır bunun dışında kalmıştı. Osmanlı Devleti İngilizleri Mısır'dan kovacak ümidiyle Araplığa taraftar değillerdi...” (Berkes, 1975:93).

⁶⁴ Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bu cemiyetleri iki ana gruba ayırabiliriz. Birinci kategori Jön Türklerin milliyetçi politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkan topluluklardan oluşur. El-Ahd ve el-Fetat bu tür örgütlerdendir. Diğerleri ise bölgesel amaçlar takip etmişlerdir. Bu dernekler Kültürel Anlamda Arap milliyetçisidirler Arapların Osmanlı'da daha iyi şartlar altında yaşamasını amaçlamışlardır. Ama ayrılıkçı olduklarını söyleyemeyiz. Daha çok Osmanlıcı bir duruşları vardır (Tauber, 1993:1,47)

⁶⁵ İtalyan işgalinden kurtarılması amacıyla Senusi direnişini örgütlemek için gittiği Libya'dan 1913 yılında dönen Aziz Ali el-Mısri tarafından kurulmuş gizli bir örgüttür. Üyelerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı ordusundaki Arap subaylardan oluşmaktadır. Örgütün amacı Osmanlı Devleti'ni bir Avurturya-Macaristan İmparatorluğu gibi bir Arap-Türk imparatorluğuna dönüştürmektir (Tauber, 1997:122).

protokol ile gizli cemiyetler Şerif Hüseyin'e destek vermeyi kabul etmişlerdir⁶⁷ (Kasımiyye, 1971:28). Bu protokole göre temel amaç “*Arap varlığını* korumak için Arap beldelerinin *özgürlüğünün* sağlanmasıdır. Ama eğer Arap vatanının Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilme tehlikesi söz konusu olursa, bu dernekler *Türklerle* birlikte mücadele edeceklerdir.” (Kadri, 1956:38). Ayrıca, Büyük Britanya'nın Şerif Hüseyin'in kuracağı büyük Arap devletini tanıması koşuluyla bu dernekler isyana destek vereceklerdi. Faysal da, Şerif Hüseyin ile bu dernekler arasındaki görüşmelere aracılık etmiştir⁶⁸ (Hammad, 1987:77).

Burada gözden kaçmaması gereken bir diğer nokta da İngiliz desteğinin aranmasıdır. Faysal, bu cemiyetlere İngiliz desteğinin aranmasının zaruretini ifade etmiştir ve büyük güçlerin desteği olmaksızın böyle bir isyana girişmenin sorumluluğunu üzerine alamayacağını söylemiştir (Dawn, 1998:35). İngiliz desteğinin aranmasına bu kadar ihtiyaç duyulması bu cemiyetlerin ve Şerif Hüseyin hareketinin toplumsal bir tabana sahip olmamasından ileri gelmektedir⁶⁹.

Şerif Hüseyin'in Planı, Şam'da ve Hicaz'da aynı anda isyana başlamakta (Talas, 1987:177). Fakat Cemal Paşa, Şam'da bu gizli cemiyetleri basıp, liderlerini tutuklatıp dağıttıktan sonra, bu örgütler Faysal'a artık Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma başlatamayacaklarını söylediler. Hüseyin'in isyanını da ancak İngilizlerin desteğini alması şartıyla destekleyeceklerdi (Fromkin, 2004:145). Bu planlarının hiçbirinin gerçekleşmemesi ve Cemal Paşa'nın emrindeki Arap askerlerin herhangi bir kalkışmaya girişmemeleri bu derneklerin, kendilerinin iddia ettikleri gibi ordu içerisinde ve

⁶⁶ Abdulhamid sonrası dönemde kurulan ilk gizli Arap cemiyetidir. 1909 yılında Paris'te, orada eğitim gören birkaç Arap öğrenci tarafından kurulmuştur. Amacı, Arapların haklarını korumak ve yaşam standartlarını yükseltmektir (Tauber, 1997:119).

⁶⁷ Şerif Hüseyin'den önce İbn Suud Suriye'deki bu gruplara, Osmanlı'ya karşı başlatacakları bir isyanda onlara önderlik etmeyi teklif etmiştir. Fakat bu gruplar İbn Suud'un böyle bir isyana önderlik edebilecek kapasitede olup olmadığından şüphe ettikleri için bu teklifi reddetmişlerdir (Said, 1964:37-8). Bu da bize zamanın Arap liderlerinin bu cemiyetlerin gücü ve Osmanlı ordusundaki Arap askerler üzerindeki etkileri hususunda yanlışlığa düştüklerini göstermektedir.

⁶⁸ Zaten isyana destek veren Arap liderlerin büyük bir çoğunluğu da Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra 'Arap birliği' idealini gerçekleştirmek ve bu ideali kovalamak yerine kişisel hırslarının ve bölgesel amaçlarının gerçekleştirilmesinin peşine düşmüşlerdir (Cleveland, 1971:48). Savaşın ortaya çıkan siyasi harita bunu ispatlamaktadır.

⁶⁹ Son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Suriye'de halkın milliyetçilere olan desteği hususunda önde gelen milliyetçilerden olan Abdülhamid Zehravi'yle yaptığı bir tartışmada şunları söylediğini ifade etmektedir: “Halkı karıştırmayın. Halk bu işte sesi çıkmayan bir varlıktır. Suriye'yi de Arabistan'ın her tarafını da bilirim. Halk elde oyuncak yapıyor. Madem ki halkın başındasınız, ona hürmet ediniz ve yok yere onun ezilmesine üzülmeye de sebep olmayınız” (Mahmut Nedim Bey, 2001:183).

toplumda etkili olmadıklarını göstermektedir ya da bu örgütlere üye olanlar Arapçılıkları ile Osmanlı İmparatorluğuna olan bağlılıklarını sadakat çatışmasına düşmeden uzlaştırmışlardır.

Son olarak, Şam protokolünün Arapların Osmanlı İmparatorluğu'dan ayrılma yönündeki isteklerinin bir göstergesi olarak algılanması yanlıştır. Evvela bir önceki bölümde verdiğimiz rakamlar bu grupların Arapları temsil etmediğini göstermektedir⁷⁰. İkinci olarak, Dawisha'nın da belirttiği gibi I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Arap nüfusunun büyük çoğunluğu İmparatorluktan ayrılmayı düşünmemekteydi (Dawisha, 2003:33).

2.2.1.2.Bedevi Kabileler ile Pazarlıklar ve Uzlaşma

Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya isyan edebilmek için yeterli askeri gücü yoktu. *Bişha* denilen 500 kişilik bir kuvveti vardı. Dolayısıyla Bedevi kabilelerle anlaşıp onların desteğini alması bir nevi *zorunlulukt*tu. Ancak bu kabile liderleri oldukça bağımsızlardı ve bağlılıkları duruma göre değişiyordu. Bu anlamda Şerif Hüseyin'e bağlılıkları ve onunla ittifak yapmaları da Şerif'in verdiği yağma, soygun ve para sözlerinin yerine getirilmesine bağlıydı. Bu kabilelerin sadakatini kazanmaya yarayan para silahı, Osmanlı tarafından da kullanıldığından, Şerif bu kabilelerin desteğini kazanmakta zorlanmış ve ancak İngilizlerin maddi yardımlarıyla bu desteği elde edebilmiştir⁷¹ (Colman, 1976:126).

Bedevi kabileleri alışık olmadıkları mekanlarda tutmak ve onların savaşa devam etmelerini sağlamak için motive edici bir unsur olarak yağma akınları düzenleniyordu. Ayrıca isyan süreci içerisinde kabilesel otonomi oldukça güçlü olduğundan, kabileler kolaylıkla taraf değiştirebiliyorlardı.⁷² Bundan dolayı Şerif'in kabileler ile ittifakının

⁷⁰ sayfa 28'de bu derneklerin üye sayılarından hareketle toplumdaki etkileri tartışılmaktadır.

⁷¹ Lawrence'a göre isyana katılan kabile liderlerine bağımsızlık vaad edilmişti. Onların Arap milliyetçiliğinden anladıkları kabile milliyetçiliğiydi. Bağımsızlıktan anladıkları da kendi kabilelerinin bağımsızlığı idi. Ayrıca Lawrence, Arap birliği fikrinin “deli saçması” olduğunu ve bu yüzyılda gerçekleşmesinin imkansız olduğunu, gelecek yüzyılda belki mümkün olabileceğini ifade etmektedir (Lawrence, 1935:100-101).

⁷² Harb kabilesi lideri Hüseyin bin Mübarek'in hareketleri bu iddiayı ispatlayan bir örnek olarak burada zikredilmeye değer. Hicaz'daki Osmanlı kuvvetleri Mekke'yi tekrar ele geçirmek için Mübarek'in kabilesinin hakim olduğu Rabiğ'den Mekke'ye saldırıyı planlıyorlardı. Fakat, Harb kabilesinin ve Mübarek'in Osmanlı karşıtı olmasından dolayı bunu yapamıyorlardı. Mübarek'e Paşalık verilip kendisine aylık bağlandıktan sonra Rabiğ'e Osmanlı bayrağını çekmiştir. Bundan sonraki faaliyetlerinde de

temelleri sağlam değildi (Kostiner, 1986). Bunun bilincinde olan Şerif Hüseyin'in sadakati sağlamak için kullandığı en etkili yöntem bu kabileleri İngiliz altını ile beslemektir (Teitelbaum, 2001:77).

Şerif Hüseyin'in bedevilerin sadakatini devam ettirebilmek için başvurduğu bir diğer yöntem, bunlara silah dağıtmaktır. Bu amaçla isyanın ilk altı ayında 54.000 silah ve 20 milyon kurşun dağıtılmıştır. Sonraki altı ayda 71.000 silah ve 40 milyon kurşun dağıtılmıştır. Bu silahlar savaşta kullanılmak üzere değil de isyana katılanların sahipliğine veriliyordu. Bundan başka verimli arazilerin ve ticari pazarların kontrolünün Osmanlı'dan Şerif'e geçmesi, Şerif'in taraftar sayısını artırmıştır (Colman, 1976:80-5).

İsyana iştirak eden Arap sayısı bu şekilde Para ve yağma ile ikna edilmiş birkaç bedevi kabile ile sınırlıydı ve İngiltere'nin Cidde konsolosu Wilson'un yazdıklarına göre I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Harb ve Uteybe gibi isyanın başlamasında önemli rol oynamış kabileler Hüseyin'e olan desteklerini büyük oranda çekmişlerdi (Alangari, 1998:133). Bu şekilde bir hareketi bütün Araplara mal etmek ve "Büyük Arap İsyanı" ya da "Arap İsyanı" diye sunmak kanaatimizce doğru bir isimlendirme değildir. Bu hareketin böyle bir isim ile anılması ancak *milli kimlik* inşası gibi özel bir amaç ile açıklanabilir.

2.2.2. Yabancı Devletlerin Desteğinin Sağlanması

2.2.2.1.İngiliz Desteği ve Şerif Hüseyin

1912 yılının sonunda Şerif Hüseyin ve oğulları bir yandan İTC'nin baskılarına direnirken bir yandan da Suriye'deki Arap milliyetçileriyle ve Mısır'daki İngilizlerle temasa geçtiler. Şayet Mekke'nin otonomisini ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir saldırı vukua gelirse, Hüseyin yardım için bunlara dönmeyi planlıyordu (Ochsenwald, 1991:194).

Osmanlılar ile Şerif Hüseyin arasında ikili oynamaya devam etmiş, en sonunda Medine'ye kaçarak buradaki Osmanlı kuvvetlerine sığınmıştır (Teitelbaum, 2001:82) ve Medine kalesi düşünceye kadar da - 1919- Osmanlı taraftarı olarak kalmıştır (Kıcımın, 1976:72).

1914 ilkbaharında Şerif Hüseyin, İngiltere ile yeniden temasa geçmiştir. Şerif'in büyük oğlu ve Hicaz Mebusu Abdullah, Hidiv'in konuğu olarak İstanbul'dan Kahire'ye geldi⁷³ ve İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile ve yine Kahire'deki İngiliz vazifelilerden Sir Ronald Storrs'la görüştü⁷⁴ (Kürkçüoğlu, 1982:75).

Şerif Hüseyin'in 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin Savaş bitiminde kendisini görevden alacağına dair haberler elde etmesi İngiltere ile işbirliği yapması yönünde daha istekli davranmasına ve bunu bir zorunluluk olarak görmesine yol açmıştır (Adelson, 1975:189). Hüseyin'i İngilizlerin desteğini aramaya zorlayan bir başka neden de Şam'daki gizli Arap milliyetçisi Cemiyetlerin kendisine ancak İngilizlerin desteğini alması şartıyla destek vereceklerini belirtmeleridir (Fromkin, 2004:144)

Hindistan'dan dönerken Mısır'a uğrayan ve buradaki İngiliz yetkilileriyle görüşen Mark Sykes, burada Arapların Kendilerini destekleyeceğine ikna edildi ve bundan sonra da Araplarla bir ittifak anlaşması yapmayı savundu (Fromkin, 2004:151). İngiltere'nin eski Hindistan genel valisi Qurzon ise Araplara herhangi bir söz verilmesine karşı çıkmıştı. Çünkü Arap talepleri İngiltere'nin müttefiki Fransa'ya çok fazla taviz vermesini gerektiriyordu. Fakat, Kitchener'in da desteklediği Sykes'ın görüşü baskın çıktı ve Araplarla bir anlaşma yapılmasına karar verildi⁷⁵ (Kedourie, 1970:15).

Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Fevkalade Komiseri McMahon'un mektuplaşmaları Şerif Hüseyin ile İngiltere arasındaki ilişkilerin anlamlandırılması

⁷³ Abdullah hatıralarında bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "...Çaylar içildikten sonra Kitchener, Türkiye'nin Arap bölgelerinde bir takım değişiklikleri yapmayı planladığına dair bir takım duyular aldığını ima etti. Emirin değiştirilmesinin de planlara dahil olup olmadığını merak ediyordu. Eğer değiştirilirse emir razı olacak mıydı?

Kendisine şu cevabı verdim: "Bizim örfümüze göre Emir bir memurdur. Sultan isterse kendisini değiştirebilir ve bu değişikliğe itiraz edilemez. Ancak Emir hazretleri, vatanın mukaddes menfaatleri icabı hakkını savunmak durumunda kalırsa, bu savunma da Emire yardımcı olacak mısınız?"

Lord 'Türkiye ile aramızdaki geleneksel dostluk bağları açısından Türkiye'nin içişlerine karışmamız doğru olmaz' dedi..." (Kral Abdullah, 2006:63).

⁷⁴ Bu görüşmede henüz I. Dünya Savaşı başlamamış olduğu için İngiltere Şerif Hüseyin'e destek vermekte pek istekli görünmemiştir. 1915 başlarında İngiltere Arapları Osmanlı'ya karşı kızdırmak için faaliyetlerini iyice yoğunlaştırmıştır. 6 Mayıs 1915 tarihinde Arabistan'a uçakla attığı belgede şöyle diyor. "*Almanya ile olan bu meçhul muharebeye girişmemiz ancak kendisine muhip olan ufak bir hükümete kabahatsiz olarak ansızın ettiği hücum içindir. Halbuki bizzat Almanya ahd-i daimi ile hükümet-i mezkûnenin istiklalini taht-ı kefaleti altına almıştır.*" Burada İngilizler Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim Almanya ile birlikte savaşa girdiği propagandasını yapmıştır (Doğru, 2001:53)

⁷⁵ İngilizlerin Şerif Hüseyin'e yönelmesine yol açan bir diğer faktör de Çanakkale Savaşıdır. Çanakkale'de başarısız olan Müttefik kuvvetler Osmanlı'ya karşı artık her alternatifi düşünmeye başlamışlar ve bu düşünceler Şerif Hüseyin ile anlaşmada etkili olmuştur (Sachar, 1969:116).

bakımından büyük önemi haizdir. Hüseyin, McMahan'a gönderdiği ilk mektubunda bütün Arapların yaşadığı bölgenin savaş sonunda kendisine verilmesini talep ediyordu. McMahan ise bunları konuşmak için henüz erken olduğunu bunların savaş bitiminde konuşulması gerektiğini ifade etmişti. Yani ilk mektubunda Hüseyin'e herhangi bir söz vermekten kaçınıyordu (Fromkin, 2004:149).

Hüseyin'e savaş sonrasına dair bazı sözler verilmesi hususunda Lord Kitchener'den gerekli talimatları alan McMahan, toprak ve sınırlar hususunda müzakereye girişti. Ancak sorumluluktan kurtulmak için olacak, kaçamaklı bir dil kullanıyordu. Bir yandan Arapların savaştan sonra bağımsızlıklarına kavuşacaklarını kabul ediyor, ama diğer yandan Arapların ülkelerinin yönetimini kurmak için Avrupalı danışman ve memurlara ihtiyaç duyacaklarına işaret ediyor ve bu kişilerin sadece İngilizler olmasında ısrar ediyordu. Diğer bir deyişle savaş sonrası Ortadoğusundaki bir "bağımsız" Arap krallığı, İngiliz himayesi altında olmak zorundaydı (Kedourie, 1976:65-144).

İngilizlerin bölgedeki amaçlarına bakıldığında Şerif'e verdiği destek daha iyi anlaşılabilir. İngiliz Harp Tarihi Dairesi İngiltere'nin Arabistan'daki amaçlarını şöyle ifade etmiştir: "İngiliz siyasetinin başlıca iki gayesi vardır. Süveyş kanalı ile Bahr-ı Ahmer'den geçen geçiş hatlarını açık bulundurmak, İslam alemini cihat aracılığıyla müttefiklere karşı ayaklandırmak konusundaki Türk girişimini *mümkün olan her vasıta ile hiç indirmek*" [vurgular bana ait] (ATASE Arşivi; Kls. 1105, Dos. 239, Fih. 1-166, 1-167'den akt. Toker, 1996:196). Burada Şerif Hüseyin de mümkün olan vasıtalardan biri olarak Osmanlı hakimiyetine karşı kullanılmıştır. Zira bölgedeki İngiliz yetkililerin raporları, bu kişilerin Şerif'in Araplar üzerinde çok da etkili olmadığını bildiklerini ortaya koymaktadır⁷⁶.

⁷⁶ Kahire istihbaratında Osmanlı Devleti uzmanı olarak çalışan Wyndham Deedes 1916 yılı başlarında durumu şöyle analiz etmişti. Deedes üç grup Arab'ın varlığından söz etmekte ve İngiltere'nin bunlardan herhangi birinin isteklerini yerine getirme sözü veremeyeceğini vurgulamaktadır. Suriyelilerin amacı nefret ettikleri Fransa'nın ülkeye sokulmamasıdır ve bu da Fransızların taleplerine zıttır. Hüseyin'in amacı Arapların kralı olmaktır. Ancak pek çok Arab'ın ve Türklerin tamamının buna muhalefet edecekleri muhakkaktı. Diğer Araplar Hüseyin'i lider olarak kabul etmek istememektedirler. Bir de kendileri için özerklik isteyen Irak Arapları vardı ve bunlar Hindistan Hükümetinin kendilerini ilhak etme isteğine kesinlikle karşı çıkıyorlardı. Deedes, Araplarla bir anlaşmaya varmanın imkansız olduğunu düşünüyordu (Presland, 1942:245).

Bu bağlamda İngiltere, McMahon ile Hüseyin arasındaki anlaşmanın herhangi bir bağlayıcılığı olabileceğini düşünmüyordu. Bir kere Arapların Osmanlı Devleti'ne isyan edecekleri fikri İngilizlere son derece uzak bir ihtimal olarak görünüyordu. McMahon, Hüseyin ile olan müzakerelerinin ne İngiltere'nin haklarını belirleyeceğini ne de ellerini bağlayacağını düşünüyordu (Kedourie, 1976:119).

İngilizlerin Şerif Hüseyin'e destek verme sebeplerinden en önemlisi olan 'Ortadoğu'nun İngiltere-Fransa ve Rusya arasında paylaşılmasını öngören Sykes-Picot Anlaşması ve İngilizler tarafından Şerif'e verilen vaadleri içeren McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmaları İngiliz desteğinin en önemli belgeleri olarak incelenecektir.

2.2.2.1.1. Şerif Hüseyin İsyanı ve Sykes-Picot Anlaşması⁷⁷

Sykes-Picot Anlaşması, Fransa'nın Arap vilayetlerindeki çıkarlarından endişeye düşmesinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz himayesinde bir Arap devleti kurulması, Fransa'nın özellikle Lübnan ve Suriye'deki çıkarları için bir tehdit oluşturabilirdi. Zira, McMahon-Hüseyin yazışmalarıyla belirlenen Şerif'in devletinin sınırları bu bölgeleri de içine almaktaydı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Rusya'nın da sonradan dahil olduğu *Üçlü Paylaşım Anlaşması*'na göre Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki, Rusya'nın da Doğu Anadolu'daki hakları garanti altına alınmaktaydı. Bu anlaşmaya göre, devletlere kendi bölgelerinde doğrudan yönetme ya da nüfuz yönetimi kurmak hakkı veriliyordu. Filistin'de uluslararası yönetim kurulmaktaydı (Woodward ve Butler, 1954:241-51).

İtilaf devletlerinin 1916 gibi harbin gidişatının henüz tam olarak belli olmadığı erken bir tarihte kendi aralarında böyle bir anlaşma yapmış olmaları Arap dünyasının onlar için çok önemli ve mutlaka ele geçirilmesi gereken bir coğrafya olduğunu göstermektedir. Bu anlaşma ile birlikte İtilaf devletleri Arap coğrafyasını ele geçirmek için gereken her yola başvurmuşlardır. İngiltere'nin 1914 yılı başında Şerif'e destek vermeyi reddedip daha sonra 1916'da bütün gücüyle desteklemesi bu anlaşmanın Şerif'in yabancı desteği

⁷⁷ İngiltere ve Fransa arasında imzalanan, Rusya'nın da dahil olduğu ve Osmanlı Devleti'nin topraklarının itilaf devletleri arasında paylaşılmasını öngören anlaşmadır.

almasında ne kadar önemli olduğunu, dolayısıyla isyanın çıkışında da belirleyici bir rolünün olduğunu göstermektedir⁷⁸.

Gizli Sykes-Picot Antlaşmasının SSCB tarafından bütün dünyaya duyurulmasından sonra, Şerif Hüseyin, McMahon'un yerine geçen Wingate'e bu anlaşmayı protesto eden ve meselenin ne olduğunu soran bir protesto mektubu gönderdi⁷⁹. Bu mektuba verdiği cevapta Wingate, bu anlaşmanın Arap hareketi ortaya çıkmadan önceki bir zaman diliminde yapıldığını ifade etmekte ve Arapların haklarının saklı olduğunu belirtmektedir (Kal'acı, 1993:273). Wingate'in verdiği cevapta, bu anlaşma zaten Rusya'yı yatıştırmak amacıyla ona verilmiş bir garantiden başka bir şey değildi. Rusya şu anda savaşta olmadığına göre bu anlaşmanın da bir geçerliliği yoktu (el-Husri, 1966:41).

Daha sonra 27 Nisan 1917 tarihinde Sykes ile Picot, Kahire'de bir araya geldiler ve Sykes-Picot Anlaşması'nda temayüz eden niyetlerini Araplara açıklamaya karar verdiler. Bu toplantıdan üç gün sonra Suriyeli üç Müslüman temsilciyle bir araya gelen ikili şu açıklamalarda bulundular:

- a. "Fransa ve İngiltere (Sykes-Picot Anlaşması ile belirlenen) nüfuz bölgelerinin dışında kalan yerlerde bir Arap Devleti ya da Konfederasyonu kurulmasını tanımaya hazırdır.
- b. Böyle bir devletin veya konfederasyonun korunması ve savunulması hususunda İngiltere ve Fransa'ya güvenilmelidir.
- c. Buna karşılık, devletin ya da konfederasyonun iktisadi ve siyasi danışmanları İngiliz ve Fransız olmalıdır.

Filistin'de bu şekilde zayıf bir devletin kurulması, üstesinden gelinmesi zor birçok problemi de beraberinde getirecektir. Ayrıca Yahudilerin de orada ayrı bir ulus ya da 'millet' olarak tanınmaları zorunludur." (Kedourie, 1976:161).

Ayrıca Picot, Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarını da burada hatırlatmıştır (Kedourie, 1976:162). Suriye, bu antlaşmaya göre Fransız nüfuzu dairesindeydi ve Fransa, Faysal'ı Şam'da istemiyordu. Bu yüzden Faysal, Suriye'ye değil de İngiliz mandası

⁷⁸ Beyrut Şehremini ve önde gelen Arap liderlerden olan Selim Ali Selam'ın bu anlaşma hakkındaki değerlendirmeleri tahlillerimizi doğrulamaktadır: "Aslında Fransa ve İngiltere 'Arap' bağımsızlık hareketlerine karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'ne karşı bu hareketlere yardım etmeleri aslında, 1916 Mayıs'ında imzalanan Sykes-Picot anlaşması uyarınca bölgedeki kendi ortak planlarını gerçekleştirmekten başka bir amaca mebni değildir." (Selam, 2005:41).

⁷⁹ Lawrence hatıratında bu anlaşmalardan Faysal'ı önceden haberdar ettiğini belirtmektedir (Lawrence, 1935:555).

altındaki Irak'a kral olmuştur (el-Emin, 1998:78). Ayrıca, Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Irak'ta sahip olduğu statünün aynısının Fransa'ya Suriye'de tanınacağını belirtmiş olmasına rağmen Picot, Faysal'ın Suriye'de kral olmasını kabul etmemiştir (FO 371/3054174974, Wingate to Balfour, no. 179, 16 August 1917'den akt. Teitelbaum, 2001:123). Bu anlaşmanın isyandaki rolü yabancı desteğini sağlamadaki öneminden dolayıdır. Hegemonik güçler bölgeyi Osmanlı yönetiminden kurtarıp kendi manda yönetimlerini kurabilmek için Şerif Hüseyin isyanına destek vermişlerdir.

Bu anlaşmanın akıbeti ile ilgili son olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta da bu anlaşmanın da savaş döneminde yapılan diğer anlaşmalar gibi hayata geçirilememiş olmasıdır. Anlaşmaya imza koyan devletlerden İngiltere'nin, kendisinin daha fazla maliyet yüklendiği gerekçesiyle bölgenin yeniden paylaşılmasını talep etmesi⁸⁰, Rusya'nın savaştan çekilmesi ve anlaşmanın olduğu gibi hayata geçirilmesini engellemiş ve bir takım değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Buna göre Suriye'de Fransız mandası, Filistin'de uluslar arası yönetim yerine İngiliz mandası, Irak ve Ürdün'de yine İngiliz mandası kurulmuştur (Karsh ve Karsh, 1999:247-248). Siyonist liderlerin savaş sonrasında yürüttükleri etkili diplomasi ve bunların İngiliz hariciyesi üzerindeki etkileri Sykes-Picot anlaşmasının tam olarak hayata geçirilmesini engellemiştir.

2.2.2.1.2. McMahon-Şerif Hüseyin Mektuplaşmaları

Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında savaşa girmesinden sonra İngiltere Osmanlı Devleti'ni içeriden zayıflatmak maksadıyla Şerif Hüseyin ile Osmanlı'ya isyan etmesi için irtibata geçti. 14 Temmuz 1915 yılında başlayıp 10 Mart 1916'da sona eren McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmaları aynı zamanda Osmanlı'ya isyan edecek olan Şerif'in İngiliz himayesinde kuracağı devletin sınırlarının belirlenmesi sürecidir. Abdullah hatıratında mektuplaşma sürecinin başlamasını şöyle anlatmaktadır:

"Osmanlı ordusunun Kanal hareketinde yenildiği günlerde Ali el-Bezzâr Efendi adlı bir Mısırlı Taife geldi ve benimle görüşmek istedi. Kendisini kabul ettim.

⁸⁰ Paris Barış konferansında İngiliz Başbakanı Lloyd George, meslektaşı Clemencau'ya Sykes-Picot anlaşması hakkında şunları söylemiştir: "...bu anlaşmanın hayata geçirilmesi hususunda rol almaktan çekindikten sonra şu anda orada size vaat edilenleri istemek konusunda herhangi bir talebinizin olup olmadığını merak ediyorum." (Karsh ve Karsh: 1999:248).

Bu şahıs, İngiltere'nin Mısır başkonsolosluğunda görevli Doğu İşleri Sekreteri Mr. Storrs'tan bir mektup getiriyordu. Mektupta şunlar söyleniyordu:

'Osmanlı Devleti, Büyük Britanya ile kadim dostluğunu rafa kaldırıp Britanya'nın düşmanı Almanya'nın safına geçmiş olduğundan, Britanya da Türkiye ile arasındaki kadim dostluk bağlarını koparma hakkını kendinde görmektedir. Siz ve saygıdeğer babanız, Arapların tam bağımsızlığa kavuşmalarıyla sonuçlanacak girişim hakkında önceden sahip olduğunuz görüşünüzü muhafaza ediyor musunuz? Eğer siz ve saygıdeğer babanız hala bu görüşteyseniz, Büyük Britanya Arap Ayaklanmasını desteklemek için kendisine ihtiyaç her alanda yardım etmeye hazır olduğunu bildirir.

Pek tabii ki bu mektup beni rahatsız etti. Çünkü varlığı anlaşılırsa, güvenilir birisinin eline geçerse ya da mektubu getiren kişi kendini satıp ağzından bir şeyler kaçırırsa mektubun bizi çok tehlikeli bir yere götüreceği kesindi. Bu yüzden, gelen adama 'kendini tehlikeye atıyorsun ve üstelik bu yaptığın haddini aşmaktır. Eğer elçi olmasaydın, buraya gelişine hiçbir şekilde sevinemeyecektin" dedim ve mektubu babama arz ettim. Babam gülererek 'Mektubun ulaştığını ve halihazırda Arapların haklarını talep etmek için yeterince hazır olmadığımızı bir mektupla bildir' dedi ve adamı güler yüzle ve güvenle geri gönderdi. Dediğini yaptım, mektubu alıp gitti.

Bir ay sonra, yani bir gemi gidip yerine yenisi gelecek kadar vakit geçtikten sonra aynı adam Sir Henry McMahon'dan babama yazılmış bir mektup daha vardı. Mr Storrs mektubunda... Britanya'nın Araplara duyduğu iyi niyeti ifade ediyor, Ayrıca Britanya'nın Türkiye ile geleneksel dostluk bağlarını kopardığını ifade ediyordu. Babam benim vasıtamla Storrs'a sadece şu cevabı verdi: 'İş işten geçti'.

Daha sonra babamla McMahon arasındaki meşhur yazışmalar gerçekleşti."(Kral Abdullah, 2006:95-96).

Bu mektuplaşmalar 1920'lerde ve 30'larda Ortadoğu diplomasisindeki tartışmalarda son derece etkili olmuştur. Özellikle Filistin Meselesi bağlamında bugün bile önemini muhafaza etmektedir. Mektuplar Şerif Hüseyin'in kuracağı Arap devletinin sınırlarının belirlenmesine ilişkin İngilizlerle Şerif'in uzlaşma sürecidir ya da Şerif'in İngilizler tarafından 'kandırılma' sürecidir. (Musa, 1992:103).

Bu mektuplarda Şerif Hüseyin'in İngiliz himaye ve desteğiyle kuracağı Arap devletinin sınırları tartışılmaktadır. İlk mektubunda Şerif, Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne, Birecik'ten İran sınırına kadar olan yerler ile Arabistan'ın da içinde yer aldığı toprakları kendi devletinin hududu olarak teklif etmektedir. McMahon buna verdiği cevapta, Şam'ın kuzeyindeki nüfusu tamamen Arap olmayan bölgelerin bu sınırlardan çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Hüseyin, İngiltere'nin, Basra ve Bağdat vilayetlerindeki mevcut durumunu ve çıkarlarını tanıyacaktı (Hurewitz, 1956:13-14).

Hüseyin daha sonra kuzey sınırları hususunda, Fransa ile İngiltere arasındaki ittifaka zarar vereceğinden çekindiği için şimdilik sustuğunu ifade etmektedir. Fakat savaş bittikten sonra ilk fırsatta Beyrut ve yakınlarında Fransa'ya terk ettikleri şeyleri İngiltere'den isteyeceklerini ifade etmektedir. Zaten Beyrutluların da bu parçalanmayı kabul etmeyeceklerini ifade etmektedir. Ayrıca Mektuplarda Şerif ile İngiltere arasında sorun olan birtakım önemli meseleler savaş sonuna bırakılmıştır (Hurewitz, 1956:16-17).

McMahon-Hüseyin Mektuplaşmalarının geçerliliği hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi Elie Kedourie'nin görüşüdür. Kedourie'ye göre bu mektuplar savaş dönemi İngiltere'nin Arap siyasetinde marjinal öneme sahiptirler. Ayrıca Savaş gibi son derece karmaşık bir süreçte dışişleri bakanının, memurlarının hareketlerini kontrol edebilmesi son derece zordur. Bu bakımdan McMahon'un yazışmalarını ve vaatlerini İngiliz hükümetinin vaatleri olarak görmek doğru değildir (Kedourie, 1976). Bu bakış açısı bir bakıma İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrasındaki davranışlarına haklılık kazandırmaktadır ve Yahudi görüşüne yakındır.

İkincisi Tibawi'nin görüşleridir. Daha çok Arap bakışına yakın olan bu görüşe göre İngilizler Şerif Hüseyin'i, Ortadoğu'daki amaçlarını gerçekleştirebilmek için ve Osmanlı sultanının bölgedeki prestijini azaltmak için kullanmışlardır. İşleri bitince de Şerif'e verdikleri sözleri tutmamışlardır. Dolayısıyla İngiltere'nin savaş sonrasında Filistin'de kurduğu yönetim uluslar arası hukuka göre legal değildir. Filistin hem Yahudilere hem de Araplara vaad edilmiş bir ülke olarak "iki defa vaad edilmiş ülke (*twice promised land*)dir. Ayrıca 1921 yılında İngiliz hükümetinin bu yazışmaların açıklamaması da İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e verdiği sözleri tutmayan bir ülke olduğunu göstermektedir (Tibawi, 1977).

Bu konu üzerine önemli çalışmalar yapan ve görüşleri Kedourie'ye yakın İsaiah Friedman'a göre İngilizlerin bu yazışmaları açıklamamasının nedeni başkadır. Zira o zaman İngilizlerin hakimiyeti altında çok sayıda Müslüman yaşamaktaydı. Bu yazışmaların açıklanması demek İngilizlerin İstanbul'daki halifeye karşı ayaklanması için Şerif Hüseyin'i teşvik ettiğinin ortaya çıkması demektir. Bu da İslam dünyasında ve İngiliz sömürgesi Müslümanlar arasında İngilizlere karşı bir öfke seline sebep olacaktı. Dahası, zaten McMahon'un kafasında olan da Arap bağımsızlığının ilkelerini

belirlemektir (Friedman, 1970:83-87). Bundan başka Toynbee, McMahon'un Osmanlı Arap coğrafyasını çok iyi bilmeme ihtimalinden bahsetmektedir (Toynbee, 1970:189). Kanaatimizce McMahon tarafından Hüseyin'e verilen sözlerin tutulamamasında I. Dünya Savaşı sonrasında Siyonistlerin, Balfor Deklarasyonu ile birlikte İngiliz siyasetinde etkili olmaya başlamalarının rolü büyük olmuştur. Zira Filistin'de kurulacak bir İsrail devletinin etrafını çevreleyen ve Şerif'in kralı olduğu bir Arap devleti ile mücadele etmek parçalara ayrılmış devletlerle mücadele etmekten daha kolay olacaktı. Bunun için İngiltere Şerif Hüseyin'e verdiği sözleri tutmamıştır.

Bu yazışmalar bir bakıma isyanın tarihini etkilemiştir. İngilizlerin bu yazışmalarda Şerif'e verdikleri sözleri tutmamaları Şerif ile İngilizler arasındaki bağları koparmış ve İngilizlerin Şerif'e olan desteklerinin kesilmesine yol açmıştır. Bu da Şerif'in Hicaz Krallığı'nın sona ermesindeki en büyük etken olmuştur.

2.2.2.2. Fransız Desteği ve Şerif Hüseyin

Fransa'nın Şerif Hüseyin isyanına destek vermesi bir önceki bölümde ayrıntılarına değindiğimiz Osmanlı Devleti politikası ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin varlığı Fransa'nın bölgedeki çıkarları ile çatışmaktaydı. Özellikle Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgeleri arasında Osmanlı tarafından desteklenen büyük bir Fransız aleyhtarlığı vardı. Fransa, aleyhindeki bu havayı değiştirmek için kendi egemenliği altındaki Müslüman nüfus arasında, özellikle 1914 ile 1917 arasında, Şerif Hüseyin önderliğinde bir Arap isyanı fikrini yaymaya gayret etti. Ayrıca 1915 yılında Fransız yetkililer arasında tartışılan bir diğer konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması durumunda Şerif Hüseyin'in halife olarak kabul edilip edilmemesi meselesiydi⁸¹. Fakat, Fransız yetkililer Hüseyin'in halifelikten ziyade Hicaz üzerindeki otoritesiyle temayüz eden siyasi liderlik yönü ile ilgilenmişler ve bu yönünü vurgulamışlardır (Eldar, 1990:329). Hatta Cezayirli bir Fransız Müslüman olan Ben Gharbit, Arap kabilelerinin liderlerine Hüseyin'in, Hicaz'daki Arapların siyasi lideri olarak Osmanlı'ya isyan etmiş olduğunu ve bir Halife olarak değil de Arapların siyasi

⁸¹ Fransız devlet adamları arasında Şerif Hüseyin'in halifeliğinin tartışılma nedeni halife-sultanın ilan etmiş olduğu cihadın Fransız sömürgeleri arasındaki etkisini azaltmak gayretiydi. Fakat daha sonra Fransa'nın Arap toprakları üzerindeki haklarına bir tehdit oluşturabileceği düşüncesiyle Hüseyin'i halife olarak tanımak fikrinden vazgeçildi (Section d'Africa, meeting 1 December 1914'den akt. Eldar, 1990:331).

lideri olarak Fransa tarafından desteklendiğini anlatmak ve onların desteğini Şerif Hüseyin için toplamakla görevlendirilmiştir (M.A.E. Serie Guerre, Affaires Muslumanes, Arabie, Vol. 1684, Instruction to Si Abd el Kader Ben Ghabrit, Paris, 1st September 1916, p.24., den akt. Eldar, 1990:338).

Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını açınca, Fransız basını olaya pek fazla ilgi göstermemekle birlikte, İsyana yönelik değerlendirmeler Şerif Hüseyin lehine idi. Gazetelerde Şerif Hüseyin'in, Osmanlı'nın Kureyş'ten gasp etmiş olduğu Hilafet hakkını geri almak için isyan ettiğine dair yorumlar yer aldı. Konuyla ilgilenen köşe yazarları İsyana'nın başarıya ulaşması temennilerini dile getiren yazılar yazdılar. (Bacelon, 1916:102-103; Le Figaro, 26 June 1916, akt. Eldar, 1990:335). Ayrıca, Şerif Hüseyin'in başarılı olma ihtimaline binaen, O'nu tamamen İngiliz nüfuzuna terk etmemek için 1916 ve 1917 yılı boyunca Fransa Hicaz'a elçiler göndermeyi de ihmal etmemiştir (Eldar, 1990:329).

Fransız siyaset adamları isyanı desteklemekle birlikte bu desteğin mümkün olduğunca gizli kalmasını istiyorlardı. Çünkü Müslümanların en yüksek dini otoritesi olan Halife'ye karşı girişilmiş bir isyanın desteklenmesinin Kuzey Afrika'daki, özellikle de Cezayir'deki, Fransız sömürgeleri arasına hoşnutsuzluğa yol açacağı yönünde bir tereddütleri vardı (Archives Nationales, Section d'Outre Mer, Affaires Politiques, 907 bis, file 5, Politique Muslumane, Lutaud to Briand, Algiers, 21 Temmuz 1916, akt. Eldar, 1990:335).

Fransa, Şerif Hüseyin'in isyanına askeri destek de vermiştir. 15 Ağustos 1916 da Mısır'daki Fransız askeri misyonunun başına atanan Albay Bremond aslında Kuzey Afrikalı Müslüman askerlerden oluşan askeri bir misyonun başı olarak yetkilendirilmişti ve görevi Hüseyin'in insan gücünü organize ederek, O'na silah ve cephane yardımında bulunmaktı⁸². Ayrıca, askerlik hayatının büyük bir kısmını Fas, Cezayir ve Sahra'da geçirmiş olan Bremond, Arap yarımadasındaki yerel Arap liderlerinin Şerif Hüseyin'e destek vermelerini sağlamak için onlarla irtibata geçmekle de görevlendirildi (Eldar,

⁸² Bremond'a verilen talimatta Şerif Hüseyin'in Fransa tarafından dini bir lider olarak tanınmadığını ya da Şerif'e bütün Arapları temsil edecek siyasi bir sıfat vermekten Fransa'nın özellikle kaçındığını Hüseyin'e hatırlatması istenildi. Bu talimatta Fransa Şerif'i, Osmanlı'ya isyan eden Arap kabilelerinin başı sıfatıyla tanıyordu (M.A.E. Série Guerre, Affaires Muslumanes, Arabie, Vol. 1685, Instruction to Si Abd el Kader Ben Gharbit, Paris 1st September 1916, s. 24'den akt. Eldar, 1990:348).

1990:335). Hatta Şerif Hüseyin'in Hicaz hareketinde başarılı olmasında Fransız birliği önemli bir rol oynadı. Bu rolünden dolayı daha sonra İngiliz Albay Wilson, Albay Bremond'a teşekkür edecektir⁸³ (Kürkçüoğlu, 1982:158).

Şerif Hüseyin kendini “Arapların Kralı” olarak ilan edince Fransa'dan kendisini bu ünvanla tanınmasını talep etmişti. İngiltere Hüseyin'i bu ünvanla tanımıştı, fakat Fransa Hüseyin'i bu ünvanla tanımayı reddederek onu Hicaz'ın Kralı ünvanıyla tanıdı. Çünkü Suriye'nin gelecekte Fransa'nın kontrolünde olması Fransa için son derece önemliydi (Eldar, 1990:335). Hatta o kadar ki, Birinci Dünya Savaşı'nın başında Fransız konsoloshanesinden Osmanlı Devleti'nin müsadere ettiği resmi belgeleri bazı Suriye ileri gelenlerinin Fransız himayesi altında Arap bağımsızlığını sağlama hususunda Fransızlarla temas ve ilişki içinde olduklarını ispat ediyordu (Erden, 2003:324).

2.3.Şerif Hüseyin İsyânında İdeolojik Tesirler: Osmanlıcılık ve Arapçılık

Arapça literatürün büyük çoğunluğuna göre, isyanın iki temel gerekçesi vardır. Birincisi, Arapların birliğini sağlamak , ikincisi de Arap kavmini özgürleştirmek. Onlara göre, Araplar 1258 yılında Bağdat'ın düşmesinden beri Arap olmayan devletlerin esareti altında yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti de bu devletlerin sonuncusuydu. Dolayısıyla eğer isyan amaçlarına ulaşırdı Araplar tek bir devletin şemsiyesi altında özgürleşeceklerdi.⁸⁴ (Musa, 1988:11-15; Kal'acı, 1993:220-241; Aşûr, 2002; En-Neccâr; 1986:141-152). Fakat isyanın hedeflerine ulaşmasında başarısız olması, kabilecilik ruhunun canlanmasına yol açmıştır. Bundan dolayı daha sonra *Arapların tek bir devlet çatısı altında birleşmeleri sağlanamamıştır* (El-Bizâz, 1999:267).

Oysa, Şerif Hüseyin 1916 Haziran'ında Osmanlı'ya karşı isyan etmesine rağmen, dikkatli bir analiz onun bu zamana kadar Arap milliyetçiliği savunuculuğu yapmadığını, hatta isyan ettikten sonra bile amaçları için bir müddet Osmanlıcı bir dil kullandığını ortaya koyacaktır. Şerif'in isyan düşüncesine yönelmesi, Bab-ı Ali'nin kendisini savaş

⁸³ Şerif Hüseyin 16 Zilhicce 1334 (1916)'de Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré'e gönderdiği mektupta Fransızlar'ın, hareketine verdiği destekten dolayı kendisine teşekkür etmektedir (Temimi, 1991:123).

⁸⁴ George Antonious'un *The Arab Awakening* (Antonius, 1969) ve Arnold J. Toynbee'nin *The Western Question in Greece and Turkey* (Toynbee, 1922) adlı kitabı bu anlayışın oluşmasında ve yerleşmesinde son derece etkili olmuştur. Toynbee'nin kitabı küçük devletlerin büyük sömürgeci devletlerle mücadelesinin bu devletlerde Milliyetçi ruhu canlandırdığını iddia etmektedir. Antonious ise bunu Osmanlı döneminden başlayarak Araplara uygulamıştır (Hourani, 1981:198).

bittikten sonra görevden alacağına dair bir takım bilgiler elde etmesiyle eşzamanlıdır. Osmanlı siyasal sistemi içerisinde amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini anlaması onun isyan düşüncesine yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Bunun kendisini Arap dünyasında yalnız bırakacağından korktuğu için de, gizli Arap cemiyetlerinden destek görüp görmeyeceğini araştırması için Faysal'ı Şam'a göndermiştir (Fromkin, 2004:144) ve Arap milliyetçisi gizli dernekler ile Şam Protokolü imzalanmıştır⁸⁵. Arap milliyetçileriyle de *Arap topraklarına kral olmak* gayesini gerçekleştirmek için anlaşmıştır. Milliyetçi gayelerden ziyade kişisel hesapların belirleyici olduğu bir isyan süreci göze çarpmaktadır.

Bu şekilde kişisel amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıkmış bir hareketin *Büyük Arap isyanı* olarak sunulmasında, Arap topraklarında manda döneminde güçlenen ve sonrasında resmi ideoloji haline gelen Arap milliyetçiliğinin *Arap milli kimliği* inşa etme gayretlerinin etkisi büyük olmuştur. Milli bir kimlik inşa edebilmek için gerekli olan 'ötekileştirme' siyaseti Şerif Hüseyin vasıtasıyla sağlanmıştır. Şerif Hüseyin'in hareketi hem manda idaresini hem de Osmanlı hakimiyetini *ötekileştirmek* için ideal bir zamanda gerçekleşmiş olmasından dolayı hem Osmanlı idaresine karşı Arapların özgürleşme iradesi olarak sunuldu hem de ulus olma bilincini kazanmış Araplara *self-determinasyon* hakkı vermeyerek onları mandalaştıran yönetimlerin gayri meşruluğunu ortaya koymak için kullanıldı ve bu çerçevede Şerif Hüseyin'e ihtilalci bir kisve yüklendi⁸⁶.

Şerif Hüseyin'in kendi isyan gerekçeleri ve bu gerekçelerin zaman içerisinde geçirdiği evrim İsyanın ideolojik yönünü anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle ilk üç isyan

⁸⁵ Şerif Hüseyin isyanına katılanlara bakıldığında Eylemlerde yer alan Arapların esasen bir Araplık bilincine sahip olduklarını söylemek güçtür (Koloğlu, 1994:86). İsyana katılmalarında veya karşı çıkmalarında iktisadi faktörlerin etkisi büyük olmuştur. Bedevi Arap kabilelerin bir kısmı Altın Karşılığında Şerif Hüseyin İsyanı'na destek verirken, önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışlardır. Şerif'in Medine'de başarısız olmasının en önemli nedeni Osmanlı'ya duyulan bu bağlılıktır. Osmanlı Devleti'nin bu esnada bu kabilelere önemli miktarda para ve erzak yardımı yaptığını da unutmamak gerekmektedir (Koloğlu, 1993:130).

⁸⁶ I. Dünya Savaşı sonrası uluslar arası siyasetteki gelişmeler de isyanın milliyetçi bir kisveye bürünmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şöyle ki, *Wilson Prensipleri* çerçevesinde uluslara *self-determinasyon* hakkı tanınmış, bu çerçevede *Arap* ileri gelenleri topraklarında Manda yönetiminin kurulmasını engellemek amacıyla *Arapların* Şerif Hüseyin isyanı ile birlikte özgürleşme iradelerini ortaya koyduklarını, bundan dolayı Wilson Prensiplerindeki self-determinasyon hakkının Araplara da tanınmasını talep etmişlerdir.

beyannamesinde Osmanlı karşıtı bir tutum görülmemektedir. Arapları özgürleştirmek ve birleştirmek, esaretten kurtarmak gibi gayelerden ziyade *İttihat ve Terakki*'nin "zulmüne", "kötü yönetimine" ve "İslam'dan uzaklaşmasına" karşı bir tepki olduğu ortaya çıkar⁸⁷. Şartlar değişip Osmanlı Devleti'nin harpte yenileceği ve İtilaf devletlerinin Arap vilayetlerini istila edecekleri anlaşılınca, Şerif Hüseyin de Arap topraklarında manda yönetiminin kurulmasını engellemek için milliyetçi bir söyleme doğru kaymaya başlamıştır. Osmanlı halifesinin adını Mekke'de okunan hutbelere çıkartması da bu bağlamda ilk önemli adımdır (5 Mart 1917).

Şerif'in ilk beyannamesinde Osmanlı karşıtı hiçbir ifadeye rastlanmaz. Hedef İttihat ve Terakki'dir. Bu beyannameye İttihat ve Terakki'den şu ifadelerle şikayet etmektedir: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zuhuriyle umur-ı devleti eline alması ve esas itibariyle sülû-i idaresi dahili ve harici birçok karışıklıkların ortaya çıkmasına ve herkesin malumu olduğu üzere, bir çok muharebelere serbestiyet vermiş, azamet ve şevket-i devleti haleldar eylemiş, bilhassa harb-i ahîre (I. Cihan Harbi) lüzumsuz atılmakla devleti gayet tehlikeli bir vaziyete sürüklemiştir ki, izahtan müstağnidir." (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:420).

İttihatçıların İslam'ın emirlerine karşı *lakaydlıklıkları* onun bir diğer gerekçesidir. O'na göre İttihatçılar dini yıkmaya cüret eylemişlerdir⁸⁸. O, isyanı, devrimci bir hareket olmaktan ziyade, "zulme" karşı tepki hareketi olarak nitelendirir. Dahası Şerif Hüseyin, Halife-Sultan M. Reşad'a karşı da *saygılı* bir üslup kullanır ve onun İttihatçıların elinde

⁸⁷ Reşid Rıza'nın isyan çıktığı sene hacca gidip geldikten sonra isyan hakkındaki edindiği kanaatlerini yazdığı bir yazısında bu amaçlar özellikle Cemal Paşa'nın yaptıklarıyla bağlantılı olarak açıkça ortaya konmaktaydı: "...Şerif Hüseyin'in bu mütegalibe gürüha karşı düşmanlığını açık etmesinin bu liderlerin Araplara karşı işledikleri zulmü, Cemal Paşa'nın işlemeye cüret ettiği zorbalık sınırında durdurabileceğini düşünüyordum. Cemal Paşa'nın zorbalıkları kendisinin zannettiğinin aksine devletine de [İttihat ve terakkî] Cemiyeti'ne de zararlıydı. Hicaz hareketinin faydası bu matlup fayda ile sınırlıydı ve Allah'ın evine komşu olanların açlık ve yok olmaktan kurtarılmasına matuftu. Yine devletin yıkılması gibi bir ihtimali dikkate alan bir ihtiyat hareketiydi bu..."(Rıza, 1917:35). Bu düşünceleri isyan çıktıktan bir sene sonra yazması 1917 Temmuz'unda isyanın ideolojik yönelişinin hala belli olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

⁸⁸ "... İttihatçılar İslam'ın beş temel esasından birini yıkmayı hedef edinmiştir. Şöyle ki: Güya Rus ordusu karşısında harb eden askerlere müşabih olmak üzere, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere ve Şam'da mevcut asâkir-i Müslimenin Ramazan'da oruç tumamalarını emr ederek bu babdaki "Sizden her kim hasta yahut seferde olursa diğer günleri kaza eder" sarîh ayetini ve buna müşabih bir çok esasat-ı İslamiyeyi hedm ve münker olan şeyleri iltizam etmekten ictinab etmemişlerdir." (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:420).

"esir" olduğunu ifade eder⁸⁹ (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:420). Dolayısıyla Şerif Hüseyin'in hareketi Osmanlı halife-sultanına yönelik bir hareket olmaktan ziyade İttihatçı yönetime karşı tepkisel söylemlerle ortaya çıkmıştır⁹⁰. söylemin dönüşümü zaman içerisinde olmuştur.

İttihatçıların *Tetrik* politikasına da İslamcı gerekçelerle itiraz etmiştir *El-Kible* dergisinde yayınlanan bir yazıda Ayasofya Camii'nde ders veren Şeyh Abdullah'ın Kur'an ayetlerini *Türkçü* bir bakış açısıyla yorumlaması eleştirilerek, bunun Müslümanlar arasında *nifak* ve *ayrılıka* sebep olacağı belirtilmektedir. Ayrıca bu kişilerin Kur'an'ı tercüme etmeye yönelik tekliflerinin de Kur'an'ın anlamında *tahrifatlara* yol açacağı gerekçesiyle yanlış olduğu ifade edilmektedir (Raymavi, 1993:34-35).

Şerif Hüseyin'in isyan ettikten sonra yayınladığı ikinci beyannamesindeki bazı ifadeler, isyanın amaç ve yönelişleri hakkında bizim için daha da aydınlatıcı olacaktır. Beynamedeki ibareler oldukça nettir : "Bizim düşmanlığımız Enver, Cemal, Talat ve hempalarına karşıdır. Bizim bu kin ve düşmanlığımıza her akıllı Müslüman iştirak eder hatta saltanat dahi kalben bizimledir..." (İbiş ve Huri, 1994:1089). Bu ifadeler Şerif'in isyan ettikten sonra bile hareketinin toplumsal meşruiyetini sağlayabilmek için Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmediği düşmanlığının İttihat ve Terakki'nin uygulamalarına karşı olduğu argümanını kullandığını göstermektedir. Zira 1916 yılı Aralık ayında, yani isyan ilan edildikten tam altı ay sonra gönderilen bir İngiliz istihbarat raporu Mekkelilerin, yani Şerif'in memleketinin, "*Türk yanlısı*" duygularının ağır bastığını (almost pro-Turks) yazmaktadır (İntelligence Report, 28 December 1916, FO 686/6:176'den akt. Karsh ve Karsh, 1996:377).

Şam'da Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar ve sürgünler de, yani "zulüm", Şerif'in beyannamelerinde eleştirdiği bir başka İttihatçı uygulamadır. Bu idamlara verdiği

⁸⁹ "...Şevketlü sultanü'l-muazzam hazretlerinin kâffe-i hukukunu gasb ile mabeyn-i hümayunlarına bir başkatip veya başmabeynci intihab ve tayin eylemek hakkından zât-ı şahanelerini men ettikleri gibi cemî-i Müslüminin umuruna bakmak hakkından dahi mahrum ederek 'hilafet'in şartlarından iskat eylemişlerdir ki, butün Müslümanlar bu şenaatten muğberdirler. Bu şeriata muğayir işler karşısında şimdiye kadar hüsn-i te'viller, tecahüllerle görünmemiz, sırf alem-i İslam içine ihtilaf ve tefrika tohumları ekmek maksadıyla idi..." (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:421).

⁹⁰ Şerif'in hareketinin Osmanlı hakimiyetini tamamen reddeden bir tavır içine girmesi Şerif'in dördüncü beyannamesini yayınlamasıyla, yani 3 Mart 1917 ile tarihlendirilebilir. Bu beyanname'de Osmanlı halifesinin isminin hutbelerden çıkarıldığı belirtilmektedir (Musa, 1966:78-82).

tepkiler de milliyetçi duygulardan ziyade İttihatçı uygulamardan duyduğu rahatsızlığın eseridirler. Bu idamları "En ziyade kalbe malik olanlar nezdinde bile icra ve tatbiki zor" eylemler olarak nitelendirmektedir. Ayrıca, Lübnan ve Suriye'den sürülen ailelere atıfla, "günahtan ari ve beri olan bilumum ailelerin zükur ve inas efradından en küçük evlatlarına kadar yurtlarından, memleketlerinden ihraç ve nefy"⁹¹ edilmeleri Şerif'in beyannamesinde saydığı bir diğer gerektir⁹² (Şerif Hüseyin b. Ali, 2004:421).

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi, Şerif Hüseyin'in isyan gerekçelerinden bir diğeridir ve bunda da Arapçı bir dilden ziyade Osmanlıcı bir ton vardır. *El-Kible* dergisinde yayınlanan bir yazısında Şerif Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın vesayeti altında olduğunu ve bundan dolayı isyan ettiğini belirtmektedir. Yine aynı yazıda Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığından ümit kesildiği ve Osmanlı'nın, Almanya'nın egemenliği altında kalmasından endişe edildiği de ifade edilmektedir⁹³ (Şerif Hüseyin b. Ali, 1916:1). Bu gerekçede de İttihatçılara kızgınlık görülmektedir⁹⁴ ve isyanın tepkisel bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır.

⁹¹ "...ulema-yı kibâr-ı İslam'dan, kibâr-ı Arabdan Emir Ömer el-Cezairi, Emir Arif eş-Şihabi, Şefik Bey el-Müeyyed, Şükrü Bey el-Aseli, Abdülvahhab ve Tevfik Bey el-Bisat, Abdülhamid Zehravi, Abdülgani el-Arisi gibi zevatın bir anda salb ü idamı icra ediliyor. En ziyade kasvet-i kalbe malik olanlar nezdinde bile icra ve tatbiki zor görünen bu fiilleri icrada bir nev-i mazeret bulsam bile habasetten, günahtan ari ve beri olan bilumum ailelerini zükur ve inas efradından en küçük evladlarına kadar yurtlarından, memleketlerinden ihraç ve nefy ile başlarına gelen felaket üzerine daha büyük bir musibet ilavesine ne mana verilebilir? Aile reislerinin her ne sebeple olursa olsun idamları cezası, o haneleri tecziyeye kafi iken ikinci bir ceza şekline mana bulunmadığı aşikardır..." (Şerif Hüseyin B. Ali, 2004:421)

⁹² Şerif Hüseyin'in tepkisi sadece Arap nüfusa yapılanlara yönelik değildir. O İttihatçıların ayırt etmeden bütün unsurlara 'zulüm' yaptığını belirtir. Hatta Araplardan önce bu unsurlara yapılan zulümleri zikreder: "...bu zalimlerin Osmanlı ahalisinden fark gözetmeksizin yaptıkları zulüm o kadar fazladır ki, güneş önünde çekilen zulümler gibidir. Özellikle, savaş esnasında şeriatın zimmet ehli olanlar için koyduğu hükümlere dikkat edilmeden bunlara zulüm yapılmıştır..." (İbiş ve Huri, 1994:1093).

⁹³ İttihat ve Terakki karşıtı bazı Türk düşünürler de benzer şeyleri düşünmektedirler. Bunlardan Mehmet Selahattin Bey hatıratında şunları yazmaktadır: "Almanya ile biliştirak girdiğimiz bu harpte maazallahü-teala Almanlar galip gelseler idi zaten Almanya'nın matma'-ı nazarı olan memleketimiz Almanların bir müstemlekesi olacak milletimiz de bunların esir ve ecir-i hâssı bulunacaktı..." (Mehmet Selahattin Bey, 2006:98).

⁹⁴ İkinci beyannamesinde Şerif Hüseyin şunları ifade etmektedir: "...Osmanlı Devleti bir İslam devletidir. Dünya haritesindeki konumuna bakıldığında deniz sahillerinin pek çok olduğu görülecektir. Bunun için öteden beri Osmanlı Devleti'nin büyük sultanlarının yaptığı gibi İttihatçıların da denizlere hakim olan devletlerle ittifak kurmaları daha uygun olurdu. İttihatçılar bunu yapmayınca memleketin ileri gelenleri buna tepki gösterip İttihatçılıktan yüz çevirdiler..."

Osmanlı Devleti'nin takip etmesi gereken siyaset büyük Osmanlı devlet adamlarının takip ettikleri siyasettir ki, o da İngitere ve Fransa hükümetleri ile daimi dostluk kurmaktan ibarettir. Tarihten de bildiğimiz üzere bu politika devletimiz için çok yararlıdır ve bundan ayrılmamıza da tek sebep İttihatçılar olmuştur." (İbiş ve Huri, 1993:1094).

Şerif'in Dördüncü beyannamesiyle birlikte (5 Mart 1917) Osmanlı bağlamında uzaklaştığı görülmektedir. Bu beynamede halifenin isminin Cuma hutbelerinde anılmasına son verildiği ifade edilmektedir (Musa, 1966:78-82). Bununla birlikte 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa ile Emir Faysal arasında yapılan anlaşmada Şerif tekrardan halifenin otoritesini tanımayı kabul etmiştir. Hatta halife otoritesi altında bir Türk-Arap federasyonu kurulmasını dahi üzerinde anlaşılan konulardandır (Akşin, 1986:4). Daha sonra Suriye'nin Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine birçok Arap gibi Şerif Hüseyin de tamamen Arapçı bir çizgi benimsemiş ve bundan sonraki dönemde isyan milliyetçi bir zaviyeden yorumlanmıştır. Dolayısıyla Şerif'in milliyetçi bir perspektifinin olmadığı, milliyetçiliği ve milliyetçileri amaçlarına ulaşmada bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Şerif Hüseyin'in İdeolojik çizgisi için 1915'e kadar Osmanlıcı, 1917'ye kadar İttihatçı karşıtı İslamcı, 1919'a kadar Osmanlı karşıtı sonrasında tekrardan Osmanlıcı ve en sonunda da Arapçı bir çizgide seyretmiştir diyebiliriz.

2.4.İsyan ve Etkisi Üzerine Temel Yaklaşımlar

Şerif Hüseyin isyanı ile ilgili Arapça kaynaklarda, isyan “Büyük Arap İsyanı (*es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*)”⁹⁵, İngilizce kaynaklarda da çoğunlukla “Arap isyanı (*The Arab Revolt*)” olarak geçer. İngilizce kaynaklar İsyanın mahiyetini ortaya koymakla birlikte genellikle “Arap İsyanı” ibaresini kullanırlar⁹⁶.

Arapça kaynaklarda isyan tam bir mite dönüşmüştür. Bunlara göre nasıl ki, Hz. Muhammed, Mekke'de İslam davetini ilan ederek Arapların tarihini değiştirmiş ve onların birliğini sağlamıştır, yine aynı şekilde Mekke'de Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916 (9 Şaban 1334 h.)'da havaya ilk kurşunu sıkarak Arapların dört yüz yıllık Osmanlı işgalinden kurtulmalarının yolunu açmıştır (Talas, 1987:13). Arap vilayetlerinin büyük bir çoğunluğu bu isyan ile birlikte Osmanlı "*esaretinden*" kurtulmuşlardır (Kal'acı,

⁹⁵ Bu konuda şu kaynaklar bizim için aydınlatıcı olabilir: Kal'acı, Kadri, *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra 1916-1924*, Beyrut; Talas, Mustafa, *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*, Beyrut; Musa, Süleyman, *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*, Amman. Bu örneklerin sayısını daha da artırmak mümkündür.

⁹⁶ Bu konudaki kaynakların büyük çoğunluğunun milliyetçi görüş sahibi yazarlar tarafından yazıldığını da unutmamak gerekir. Arap milliyetçisi olmayan yazarlar bu konuya ilgi göstermemektedirler. Sayıları çok az da olsa Şerif Hüseyin hakkında olumsuz görüş beyan eden, O'nu Filistin'i satmakla ve Arapların bugünkü bölünmüşlüğüne sebebi olmakla itham eden yazılar da mevcuttur. (Fevzi, 20???:1-5).

1993:13). Bu yorumlar bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla açıklanacak olan *milli kimlik* inşa süreçleriyle (nation-building process) yakından ilgilidir.

İngilizce literatürde de son zamanlardaki bazı araştırmalar temel varsayımlarını sorgulayınca kadar George Antonius'un *The Arab Awakening: the Story of Arab Nationalism* kitabı, isyanın başlangıcı ve gelişimi hakkındaki hakim tez idi. Antonius'a göre, I. Dünya Savaşı öncesinde "gerek halk gerekse düşünürler" "Arapların özgürleşme iradesi" ile harekete geçmişler "Arap krallığı" kurmayı amaçlamışlardır. Antonius, Arap milliyetçiliğinin başlangıcını Mısır valisi *Mehmet Ali Paşa*'ya kadar götürmekte ve Mehmet Ali'nin bir Arap krallığı kurma fikrinin olduğunu iddia etmektedir. Fakat "Araplar"ın ulus kimliğinin oluşmaması bunu engellemiştir (Antonius, 1969:32).

Oysa, arşivlere dayanılarak yapılan son çalışmalara ve o dönemde olayların içinde yer almış kişilerin hatıratlarına baktığımızda Şerif Hüseyin isyanının, Şerif'in İttihat ve Terakki'nin 'zulmüne' karşı giriştiği kişisel bir isyan olduğunu görürüz. Arap "milleti"ni Osmanlı'nın "esaret"inden kurtarmak gibi bir hedefi kesinlikle yoktur. Ne Şerif Hüseyin, Osmanlı egemenliği altındaki 8-10 milyon Arap'ı temsil ediyordu, ne de bu Araplar Şerif Hüseyin'in isyanını haklı ve doğru bir isyan olarak görüyorlardı. Zaten büyük bir çoğunluğu da I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışlardır⁹⁷ (Karsh ve Karsh, 1996:267).

Arap milliyetçiliği üzerine çalışan Aziz el-Azmeh'e göre "Arap isyanı Arap milliyetçiliği literatürüne ait bir olay değildir. Onun Arap milliyetçiliği kroniklerinden çıkarılması gerekir. O, sadece dar etnik anlamda Araptı. Bu hareket Araplar adına girişilmiş İslami bir hareketti..." (Azmeh, 2000:69).

Yine Arap Milliyetçiliği üzerine çalışan bir başka akademisyen Adeed Dawisha isyan hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Şerif'in amaçlarının Arapçılıkla ilgisi olmaması yanında, yaptığı isyan çağrısına Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap nüfusunun

⁹⁷ İsyân sırasında Hicaz'da görev yapan Naci Kâşif Kıcıman'a göre Şerif Hüseyin isyanına "... Haksız yere isyan diyoruz: çünkü çölde ve Mekke etrafındaki Arap kabilelerinin ne istiklalden ne de isyandan haberleri yoktu. İngilizlerden gelen altınlar, beşer onar bedevilere dağıtılıyor eteklerine de yüzer kurşun dolduruluyor, onlar da taşın arkasına saklanıp ikibin metreden Osmanlı cephesine kurşunları boşaltıyorlardı. Medine etrafındaki kabilerler Osmanlı'ya sadıktılar..." (Kıcıman, 1976:500-501).

verdiği destek hiçbir zaman başta planlandığı gibi arzu dolu (great enthusiasm) olmaması, Hüseyin'in isyanının 'Büyük Arap İsyanı' olarak yansıtılmasını sorgulamamızı gerektirir." (Dawisha, 2003:35).

I. Dünya Savaşı'nda Suriye'de Erkan-ı Harbiye Reisi görev yapan Ali Fuat Erden'e göre, "Hicaz İsyanı Arap isyanı değildi. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanıydı ve İngiliz ajanları tarafından İngiliz altını, İngiliz buğday ve pirinci ile elde edilen çöl Araplarının yardımındaydı. Yalnız asilerin karargahında birkaç Bağdatlı (Irak Başvekili Nuri Said Paşa gibi) ve Şamlı zabıt vardı ki bunlar, isyana Arap isyanı manzarası vermeye çalışmışlardı⁹⁸."(Erden, 2003:91)

Yine aynı dönemde Medine'de görev yapmış Feridun Kandemir de aynı şeyi düşünmektedir:

"Araplar istiklal mi istiyorlardı? Hayır. Araplar bütün bu harp boyunca Türklerle omuz omuza Çanakkale'den itibaren her cephede savaşmışlar ve hatta istiklal savaşımızda Aydın cephesinde, Mehmetçiklerle yan yana Yunanlılarla boğuşarak canlarını veren Araplar vardı. İlk Cihan Harbinde, Araplarla meskun hiçbir yerde, ne Irak, ne Suriye, ne Lübnan, ne Yemen ne de Filistin'de Türklere isyan eden tek bir Arap görülmedi. İsyana eden, sadece Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa idi ve bütün Arapları hükmü altına alıp kral, hatta imparator olmak sevdasındaydı Şerif Hüseyin'in bu isyanda kullandığı Araplar, Hicaz çöllerinde öteden beri göçebe hayatı yaşayan ve talan ile geçinen, dünyadan habersiz bedeviler idi. Mekke, Taif, Cidde gibi şehir ve kasabalardaki Araplar, isyana katılmadıkları gibi Şerif Hüseyin de zaten bunlardan asker almak teşebbüsünde bulunmamıştı (Kandemir, 1991:43-44).

İngiliz arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı kitapta David Fromkin, isyan ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Hüseyin'in umduğu Arap isyanı hiç gerçekleşmedi. Osmanlı ordusundaki Arap birlikleri Hüseyin'e katılmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun (Arap olan) politik ve askeri kişileri, kendisine ve itilafçılara katılmadı. El-Faruki'nin Hüseyin'e katılacağı sözünü verdiği güçlü gizli askeri örgüt hiç ortaya çıkmadı. Hüseyin'in ordusu İngiliz parasıyla desteklenen birkaç bin aşiret mensubundan ibaretti. Düzenli bir ordusu yoktu. Hicaz ile komşu aşiretler dışında Arapça konuşan dünyada Hüseyin'e herhangi bir destek göze çarpmıyordu. Emir'in silahlı kuvvetlerine katılan ve Hicazlı olmayan bir avuç subay da İngiliz kontrolündeki bölgelerde yaşayan savaş tutsakları ya da sürgünlerdi (Fromkin, 2001:213).

⁹⁸ "Şerif Hüseyin'e büyük miktarlarda para yardımı yapılmıştır. İngilizler 1916 Mayıs ayında 40.000 sterlin vererek mali desteğe başladılar, 1916 Ağustosundan itibaren de ayda 125.000 sterlin verdiler. İngiliz otoritelerinin hesaplamalarına göre, 'Çöldeki isyan'ın İngilizlere maliyeti yaklaşık 11 milyon sterlin olmuştur. Diğer taraftan Fransızlar da 1.25 milyon altın frank harcadılar" (Stoddard ve Danışman, 1997:13).

Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi isyanın Hicaz'da yayılması tamamen İngiliz yardım ve desteğiyle olmuştur ve Şerif Hüseyin tarafında savaşan Araplar olduğu gibi Mekke'deki Osmanlı kalesini savunan Araplar da vardır. Şerif Hüseyin'in isyan etmekle yaptığı, Allenby ve birliklerinin Osmanlı'ya karşı yürüttükleri savaşta onlara yardımcı olmaktır (Brown, 1984:116).

Savaş döneminde Arap dünyasındaki tartışmasız en otoriter ve etkili Osmanlı Komutanı konumunda olan Cemal Paşa da hatıralarında Şerif Hüseyin hareketinin bir 'Arap İsyanı' olmadığını ifade etmektedir. Özellikle Çanakkale Savaşından sonra bölgeyi savunan askerlerin hemen tamamı Osmanlı ordusunda görev yapan Arap askerlerdi. Paşa "Arapların ihtilal etmeyecekleri ve kamuoyunun çoğunluğunun hainlere yüz vermeyecekleri hakkındaki kanaatimin kesinlik derecesine bundan daha büyük delil istemez zannedirim" diyerek bu hareketin kesinlikle bir 'Arap İsyanı' olmadığını ifade etmektedir (Cemal Paşa, 2001:204). Ayrıca savaş sonrasındaki durum ile ilgili bir değerlendirmesinde de yine bütün bu olanların sebebi olarak Hüseyin'i göstermekte ve Arapların masumiyetini savunmaktadır⁹⁹.

2.5.İsyan Sürecinin Analizi: İngilizler, Şerif Hüseyin ve İbn Suud

2.5.1. Cidde'de Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi

Kızıldeniz kıyısında olması ve Şerif Hüseyin için Mısır'dan gelecek olan İngiliz ve Fransız yardımlarının ulaşmasının yegane yolu olan Cidde, Hicaz bölgesinde Şerif'in Kuvvetlerin ilk olarak tam hakimiyet sağladıkları yerdir (16 Haziran 1916). Buradaki Osmanlı askerlerinin miktarı 1447 kişi idi. İngilizler'in denizden Şerif'in müttefiki olan Harb kabilesinin de karadan kuşattığı (9 Haziran 1916) Cidde'nin ele geçirilmesini *Arab Bulletin* şöyle yazmaktadırlar:

"9 Haziran 1916'da Harp kabilesine mensup 4.000 Arap, kendi şeylerinin emrinde olarak Hicaz'ın başlıca limanı olan Cidde'ye taarruz etmilerse de geri atıldılar. Buradaki Türk kuvvetlerinde topçu ve makineli tüfek vardı. Bu nedenle

⁹⁹ Cemal Paşa İsyanı bir Arap isyanı olmaktan ziyade Şerif Hüseyin'in şahsi bir hareketi olarak değerlendirmektedir: "Bir o günler Şam'da, Halep'te, Hama'da, Humus'ta, Beyrut'ta, hatta Cebellübnan'da gördüğüm dini gösterileri gözümün önüne getiriyorum, bir de bugünkü sonuçlara bakıyorum da, bunun sebebi olan Şerif Hüseyin ve evlatlarına lanetler etmekten kendimi alamıyorum" (Cemal Paşa, 2001:258).

Araplar; bu mevkinin yardımsız olarak ele geçirilmesine pek az ihtimal vermekte ve deniz kuvvetlerinden yardım beklemekte idiler.

11 Haziran'da Hint Deniz Kuvvetleri'ne mensup Hardinger gemisiyle Cooks hafif krüvazörü kasabanın güneyindeki Türk mevzilerini bombardıman ettiler. Aynı zamanda Benmycryr uçak gemisinden uçurulan deniz uçakları da çeşitli hedefleri bombaladılar.

16 Haziran 1916'da 45 subay, 140 er, 16 top ve makineli tüfekten oluşan muhafız kuvveti, Araplara teslim oldu. Bu sonuca deniz kuvvetinin hareketi ile beraber susuzluk da yardım etmişti.”(Arab Bulletin, Cilt.1, Sayı:5:44)

Görüldüğü gibi Cidde'nin ele geçirilmesinde bedevi birliklerden ziyade İngiliz gemilerinin yardımı belirleyici olmuştur¹⁰⁰. Bedevi kabilelerin taarruzlarının başarısız olması İngiliz yardımlarını gerektirmiştir. 30 Haziran 1916 tarihli *Arap Bülteni (Arab Bulletin)*, dergisinde çıkan bir yazıda Cidde'de tutsak alınanların Türkler “gerçekte kenti alanın İngiliz mermi ve bombaları olduğunu” söylemiştir (Arab Bulletin, Cilt.1, Sayı:6:8).

Cidde'nin ele geçirilmesiyle birlikte İngiliz ve Fransız yardımlarının da Şerif'e ulaşması kolaylaşmıştır. Cidde üzerinden Mekke'ye, daha sonra Medine'ye sonrasında da Taife gönderilen İngiliz birlikleri buralardaki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinde belirleyici rol oynamıştır. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde izah edileceği gibi Hicaz bölgesindeki bütün şehirlerin ele geçirilmesinde yegane belirleyici faktör bu güçler olmuşlardır.

2.5.2. Mekke'den Medine'ye İsyân'ın Hicaz'da Yayılması

İsyân başladığı sırada Mekke'deki Osmanlı kuvvetlerinin toplam adedi 1.000 kişi civarındaydı. Şerif Hüseyin'in ise 4.000 bedeviden müteşekkil bir kuvveti vardı¹⁰¹. Şerif Hüseyin'in, kendi yayın organı olan *el-Kible* gazetesinde İsyân'ın çıkışı ve Şerif'in, Mekke'ye hakim olması şöyle tasvir edilmektedir:

¹⁰⁰ *Arab Bulletin* dergisinin 32. sayısında Lawrence tarafından yapılan bir analizde Şerifin ordusu hakkında şu bilgiler verilmektedir: “Açık alanda iyi siperlenmiş bir bölük Türk'ün Şerif'in ordusunu yeneceğine inanıyorum. Kabileler ancak savunmada yardımcı olabilir; asıl alanları gerilla savaşıdır... Emir alamayacak, bir hat üzerinde savaşamayacak ya da birbirlerine yardım etmeyecek kadar bireycidirler. Bunlardan örgütlü bir güç oluşturulamayacağı inancındayım” (Arab Bulletin, Cilt:1, Sayı:32:488).

¹⁰¹ İlk etapta isyan Mekke civarındaki bedevi kabileler olan Uteybe, Harb ve Yuhayna kabilelerinin katılımlarıyla başlamıştır. Bu kabileler Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye uzatılması projesinden dolayı rahatsızlık duymaktaydılar. Dolayısıyla Şerif bunların desteğini kolayca elde etmiştir (Teitelbaum, 2001:80).

“9 Şaban 1334 Cumartesi sabah saat üçbuçukta Mekke’deki kışlalara ve Hamidiye hükümet konağına karşı şiddetli bir ateş başladı. Türk askerleri oldukları yerlerde kuşatıldılar. Yerinin sağlam olmasıyla bilinen ve Mekke’ye hakim bir tepede bulunan Ecyad kalesinden binalara ve bilhassa Emaret dairelerine karşı Türklerin top ateşi başladı. Muharebe bütün gün akşama kadar devam etti. Gece biraz hafifledi. Ertesi Pazar günü, sabahleyin tekrar başladı. Ve öğleden önce saat beşte askerlerimiz Safa karakoluna hücum ederek muhafızlarını esir aldılar. Pazartesi sabahı çatışmalar tekrar başladı. Bir asker olan vali vekilinin gizlendiği hükümet konağı etrafında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Askerlerimiz akşam üzeri hükümet konağını ele geçirdiler. Vali vekili ile maiyetindeki askerleri Emaret dairesine götürdüler. Kale ve kışla hala direnmekte, mahalleler ve Mescid-i Harama ateş yağdırmaktaydı. Kabe’ye iki top mermisi de düştü. Kâbe’nin örtüsü tutuştu. Halk top ateşi ve mermi yağmuru altında yangını söndürmeye koştı. Çatışmalar günlerce devam etti.

Kuvvetlerimiz gizlendikleri yerlerdeki Türklere yaklaşıp hücum edemiyorlar, Türkler de buldukları yerlerden ayrılamıyorlardı.

Ekseriyetle İngiliz gemilerinin Süveys’ten getirdikleri Mısırlı kuvvetlerden oluşan milli topçu kıtaları Cidde’den gelince kaleyi topa tuttular ve bir tarafını yıktılar. Böylece askerlerimiz kaleye hücum ettiler. Ecyad kalesi yirmi beş günlük kuşatma ve savaştan sonra Ramazan’ın dördüncü günü öğlen düştü. Ondan sonra topçularımız [Mısır topçuları T.Ç.] Ceruh kışlasını kuşatan kuvvetlere katılarak onu dövmeye başladılar. Ramazan’ın dördüncü günü akşamı bu kışla da düştü.(el-Kible, 4 Ramazan 1334:1)

25 gün sonra Ecyad (Ciyad) kalesinin düşmesi ile birlikte kalede iki büyük üç küçük top, 8.000 kadar çeşitli tüfek ile bol sayıda cephane Şerif’in eline geçti. Şerif’in eline geçen askerlerden *Türk* olanlar Cidde’ye gönderilmiş (buradan da Mısır’daki Seydi Beşir esir kampına), *Arap*¹⁰² olanlar da Mekke’de alıkonularak bunar zorla çeşitli hizmetlerde kullanılmıştır (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI, 1978:221).

Şerif Hüseyin’in Mekke’de başlattığı hareket ile eş zamanlı olarak 5 Haziran 1916 tarihinde oğulları Ali ve Faysal, Harb, Uteybe ve Yuhayna kabilelerinin desteğinde Medine’ye bir taarruzda bulundular. Fakat gerek Medine etrafındaki kabilelerin Osmanlı’ya sadık kalması, gerekse Osmanlı kuvvetlerinin sürekli akınları bu hareketin başarısız olmasına yol açmış ve iki kardeş Yanbu’ya kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kuvvetlerin Medine’yi ele geçirmede başarısız olmaları iki şeyin açığa çıkmasını sağlamıştır. Birincisi, Medine’deki Osmanlı kuvvetlerinin mukavemet güçleri., ikincisi, bedevi kabilelerle Osmanlı yönetimine son verip askerlerini bölgeden çıkarmanın imkansızlığı (Teitelbaum, 2001:78).

¹⁰² Bundan başka Osmanlı Devleti’nin Arap asıllı paşalarından olan, vatana ihanetle itham edilip Suriye’de Cemal Paşa tarafından gıyabında yargılanan ve idama mahkum edildikten sonra Mısır’a kaçan Aziz Ali el-Mısri, Cafer el-Askeri, Nuri Sait gibi Osmanlı Paşaları da İngilizler tarafından Hüseyin’in başıbozuk birliklerini eğitmesi için Hicaz’a gönderilmiştir (Khadduri, 1965:140).

İsyan ettikten sonra birkaç galibiyet elde eden Hüseyin Aralık 1916'dan sonra üst üste birkaç yenilgi ile karşılaştı ve geri çekilmek durumunda kaldı. Hareketi çökmek üzereydi. İngilizlerin yardımını kutsal topraklarda Hıristiyan askerlerin istihdam edilmesinin İslam dünyasında kendi prestijine zarar vereceğini gerekçe göstererek kabul edemiyordu. En sonunda İngiliz ordusunda Müslümanlardan¹⁰³ oluşan bir birliğin yardımını kabul etti ve bu hareket varlığını devam ettirebildi (Teitelbaum, 2001:85).

Bu arada kabileler arasında çıkan uyuşmazlıklar Faysal'ın arabuluculuğu ile çözümleniyordu. Ayrıca kabilelerin Şerif'in başarısız olması olasılığına karşı Osmanlı tarafına geçme temayülleri de para ve ganimetle engellenmiştir (Teitelbaum, 2001:86). Bundan sonra *Taif*, Emir Abdullah tarafından muhasara edilmiş, ancak İngilizler tarafından gönderilen Mısır bataryalarından bir bataryanın gelişi ile durum emir Abdullah'ın lehine değişmiştir. 22 Aralık'a kadar aralıklı bombardımanlarla devam eden muhasara sonunda şehir kayıtsız şartsız teslim edilmiştir (ATASE Arşivi; Kls. 1105, Dos. 239,Fih. 1-192'den akt. Toker, 1996:201). Abdullah hatıralarında Taif'in ele geçirilişin şöyle anlatmaktadır:

“9 Şaban günü Taif dışındaki bölgelerde Hicaz ayaklanması başladı. Bazı eksiklikler yüzünden Taif saldırısı 11 Şaban'a kaldı. Ayın 11'ine denk gelen Cumartesi gece yarısı, Benim idaremdede yapılan saldırı kuzey cephesinden başlatıldı...

Türkler şehrin surlarını tamir etmişler, meyva bahçelerinde hendekler kazmışlardı...

Güneş doğarken, Türk topları en şiddetli saldırılarından birini başlattı... Bu saldırı yüzünden Beni Sa'd askerleri hedeflerine ulaşamadı. Daha sonra bazıları emre itaatsizlik edip dağıldı ve evlerine döndü...Çarpışmalar uzayınca zaten yetersiz olan mühimmatımız iyice azaldı. Bütün askerlere, hedefi görüp iyice

¹⁰³ Özellikle Osmanlı ordusundan Kanal harekatı esnasında İngilizlere esir düşmüş *Suriye ve Iraklı Arap* asker ve subaylar Şerif Hüseyin'e asker olarak gönderiliyordu. Fakat, Teitelbaum'un İngiliz kaynaklarına dayanarak belirttiğine göre bu askerlerin çoğu Şerif Hüseyin'in ordusunda görev almaktansa Esir kampında yaşamayı tercih ediyorlardı. Bunun da iki sebebi vardı: birincisi, bunların Hıristiyan İngilizlerle birlikte Müslümanların siyasal-dini otoritesine karşı savaşmayı doğru bulmamaları; ikincisi, bu askerlerden bir kısmının Osmanlı topraklarında yaşayan ailelerinin güvenliklerinden endişe etmeleridir. 1 Ağustos 1916'da Şerif Hüseyin'e destek için gönderilen ilk Arap birliği Şerif'in emrinde savaşmak üzere Hicaz gittiğinden haberdar değillerdi. Bunu öğrendiklerinde büyük bir kriz ortaya çıktı ve birkaç subaydan gerisi Hicaz'da kalmayı kabul etmeyerek geri döndüler. Bundan sonra ilk grup 16 Ekim 1916'da gönderildi ve 25 subay ve 222 askerden oluşuyordu. İki ay sonra 90 subay ve 2100 asker Hicaz'a gönderildi (Teitelbaum, 2001:136). Çanakkale, Hicaz, Filistin, Kanal ve Irak Cephelerinden gelenlerin Mısır'daki kamplarda toplandıkları ve 1916 başında sadece Kanal Cephesinde büyük çoğunluğu Arap olan 4716 askerin var olduğu hesaba katılacak olursa, bu rakamların esir miktarının çok az bir kısmını oluşturduklarını söyleyebiliriz (Taşkiran, 2001:33)

nişan almadıkça ateş etmemeleri emredildi...Eğer Taif'teki Türk komutan durumu haber alıp Mekke'ye doğru yola çıkarsa sağ salim oraya varırdı. Çünkü harp mühimmatımız tamamen tükenmişti.

...

Mekke'den dağ bataryaları gelene kadar, kuşatma bu şekilde iki taraf için de sonuç alınmadan devam etti. Daha sonra, yarı süratli dört dağ topu ile birlikte Mısır müfrezesi geldi. Başlarında Miralay Ali (el-Mısri) Bey vardı... bir süre sonra yarı batarya havan topları da geldi ve bizim taraf böylece düşmana üstünlük sağladı. Sonuç belli olduğu zaman gereksiz yere ateş edilmesini istemiyordum. Her iki tarafın da mümkün olduğu kadar az kayıp vermesi benim için önemliydi." (Kral Abdullah, 2006:110-111).

Taif'ten sonra Faysal ve Lawrence'in komutasında bedeviler ve Mısır'dan gelen düzenli birlikler 25 Ocak 1917'de Mekke'nin kuzeyindeki *el-Vecih*'e¹⁰⁴ yönelip burayı ele geçirdiler. İtilaf devletleri Faysal'ın buradan Medine'ye yönelmesini istediler. Fakat hem Medine'deki Osmanlı garnizonunun gücü, hem de Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla dolayısıyla Suriye hakkında endişeye kapılan Faysal, buradan *Akabe*'ye yönelmeyi tercih etmiştir. *Akabe*'nin hemen öncesinde yer alan *Ebu'l-Lisan*'daki Osmanlı birlikleri yeterli mukavemeti gösteremeyince 6 Temmuz 1917'de Akabe kuşatıldı ve aynı gün alındı. (Teitelbaum, 2001:88-90).

Lawrence'in, Şerif ile görüşüp onu, Faysal'ın Mısır'dan hareket eden İngiliz Savaş Gücü'ne katılmaya ikna etmesiyle (*English Expeditionary Force*), Allenby'nin komutasındaki İngiliz birliklerine katılan Faysal 1 Ekim 1918'de Şam'a ulaşmıştır (Teitelbaum, 2001:91-103). Şerif Ali de 9 Ocak 1919 tarihinde Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Medine kumandanı Fahrettin Paşa'yla yapılan anlaşmayla Medine'ye girmiştir (Küçükkaşçı, 2003:318).

Mekke'nin güneyinde, deniz kenarındaki *Kundfudhah*'taki Osmanlı hakimiyetine İngiliz donanması tarafından son verildi. Burayı ilk olarak *Asir*'de hükmeden el-İdrisî kontrolü altına almıştır. Daha sonra, *Kundfudhah*'ın kontrolü hususunda Şerif Hüseyin

¹⁰⁴ Feridun Kandemir hatıralarında El-Vecih'in Şerif'in kuvvetleri tarafından ele geçiriliş sürecini şöyle anlatmaktadır: "...23 Ocak sabahı dört düşman gemisi El-Vecihi bombardımana başlamış ve kuzeyden gelen öteki iki gemi makineli tüfeklerle silahlandırılmış birkaç yüz bedeviye, El-Vecih'in kıyısındaki Zaim kıyısına çıkarmışlardır... Bedeviler ise, güneyden ve güneyden ve tabii karadan El-Vecih'e doğru ilerliyorlardı. Zaim cihetinden El-Vecih-El'ula yolunu kesmek üzere gelen asiler, kuvvetlerimiz tarafından durdurulup, geri dönmeğe zorlanmışlarsa da, düşmanın düşmanın gemi topçusunun himayesi altında doğrudan doğruya El-Vecih limanına çıkardığı kuvvet kasabaya girebilmişti." (Kandemir:1991:115). Bu alıntı da göstermektedir ki, Hicaz'da İngiliz yardımı olmadan sadece Şerif'in kuvvetleri vasıtasıyla Osmanlı hakimiyetinin sona erdiği yer yoktur.

ile İdrisî arasında kriz çıkınca, burası İdrisî'den alınarak 25 Ağustos 1917 tarihinde Şerif Hüseyin'e verildi. Şerif'in hakimiyetinin güney sınırı böylece *Kundfudhah* olarak belirlendi (Teitelbaum, 93-95).

Bütün süreç göz önüne alındığında Şerif'in, Mekke'de dahi İngiliz desteği olmadan hakimiyet kuramadığı görülecektir. Zira Lawrence'in de belirttiği gibi Bedevi kuvvetlerle düzenli orduya karşı savaşmak ve başarılı olmak imkansızdır (Bu Çalışma, 64).

2.5.3. Hicaz Krallığı'nın İlan Edilmesi

İsyandan sonra Şerif'in devletinin sınırlarının nasıl belirleneceği ve bu doğrultuda ünvanının ne olacağı da büyük güçler ile Şerif Hüseyin arasında problem yaratmış, fakat daha sonra İngiltere ile Fransa'nın anlaşması ile sorun çözülmüştür.

Hüseyin, 9 Kasım 1916'da kendi yayın organı olan *el-Kible* dergisinde bir grup Arab'ın verdiği dilekçeye binaen "Arapların Kralı (Melik ale-l-Arab)" ilan edildi (El-Kible, 9 Kasım 1916:1'den akt. Teitelbaum, 2001:106). Daha sonra Hüseyin'in Hicaz'daki hükümetinin dışişleri bakanı olan oğlu Abdullah bunu Cidde'deki İngiliz temsilci Albay Wilson'a bildirdi. Aynı belgede Hüseyin'e Arap milletinin geçici dini mercii olarak biat edildiği de ilan ediliyordu¹⁰⁵. Wilson, McMahon'a gönderdiği telgrafta Abdullah'ın telgrafının kendisini şaşırttığını ifade etmektedir (Teitelbaum, 2001:107). Bu o dönemde Şerif'in bütün Araplar nezdinde yönetici olarak meşru olabilecek biri olmadığını göstermektedir¹⁰⁶.

Şerif Hüseyin'in kendisini "Arapların Kralı" olarak ilan etmesi İngilizler ve Fransızlar tarafından kabul edilmedi. Bu unvan özellikle Fransızların Suriye'deki hedefleri için tehlikeliydi. Hüseyin'in bütün Arapların kralı olarak tanınması, bu ülkenin bir Arap beldesi olan Suriye üzerindeki emellerine engel teşkil ediyordu. Fransa'nın Beyrut genel temsilci George Picot ile İngilizlerin Arap Bürosu temsilcisi Wingate bir takım

¹⁰⁵ "halkın ve ulema meclisinin istekleri doğrultusunda Efendimiz Hüseyin b. Ali Arapların kralı olarak tanınmıştır. Müslümanlardan hilafet hususunda bir görüş serdedilinceye kadar geçici dini merci olarak da tanınacaktır" (Teitelbaum, 2001:107).

¹⁰⁶ Abdullah'ın hatıralarında belirttiğine göre Hüseyin'in Arap Krallığı'nı Rus Çarı tanımıştır: "... Ertesi gün, Çarlık Rusyası dışişleri bakanı Mr. Stürmer'den bir cevap aldım. Çar II. Nikola'nın babama ve kendisinin bana ve hükümetimize saygılarını ifade eden Strümer, Arap bölgelerinin bağımsızlığını tanyor ve babam Hüseyin b. Ali'nin Arap Kralı olduğunu kabul ediyordu..."(Kral Abdullah, 2006:125).

tekliflerden¹⁰⁷ sonra sonunda “Hicazın Kralı” ünvanında karar kıldılar¹⁰⁸ (Teitelbaum, 2001:115).

İngiltere'nin Cidde konsolosu Wilson'un yazdıkları da bize Hüseyin'in ideallerinin bölge halkı üzerindeki tesirleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Wilson'un yazdıklarına göre “Cidde'deki halk Hüseyin'in kendisini ‘Arapların Kralı’ olarak ilan etmesinden rahatsızdır.” Bu da Hicaz nüfusunun Şerif Hüseyin'in ideallerini benimsemediğini ortaya koymaktadır.(Alangari, 1998:134)

İsyanın her aşamasında olduğu gibi Hüseyin'in krallığının sınırlarının belirlenmesinde ve bu doğrultuda ünvanının ne olacağına karar verilmesinde de büyük güçlerin önemli etkisi olmuştur. İsyân sürecinde Bu güçlerin Arap vilayetleri ile ilgili planlarının tersine bir durumun cereyan ettiğini söylemek oldukça zordur.

2.5.4. Suriye ve Irak Vilayetlerinde Osmanlı Hakimiyeti'nin Sona Ermesi¹⁰⁹

Suriye Vilayeti'nde Osmanlı hakimiyetinin sona eriş sürecini anlatmaya başlamadan önce şunu belirtmek gerekir ki, Faysal, 1918 yılında *Suriye Kralı* olarak ilan edilmeden önce İngiliz orduları kumandanı General Allenby'nin emrinde bir kumandandı. Faysal ve Lawrence'in komuta ettiği güçlerin Akabe'yi ele geçirmesinden sonra, Şerif Hüseyin'in Lawrence tarafından ikna edilmesiyle Allenby'nin emrine girmişti (Lawrence, 1935:324). Bundan sonraki süreci Şerif Hüseyin isyanının yayılması olarak değerlendirmek yerine, İngiliz işgalinin genişlemesi olarak düşünebiliriz¹¹⁰.

İngiltere ile Fransa'nın 29 Eylül 1918 tarihli anlaşmasına göre Şam'a ilk giren birlikler Faysal'ın kuvvetleri olacaktır. Böylece Müslüman halkın Hıristiyan işgaline karşı

¹⁰⁷ Bu teklifler arasında “Melikü'l-Harameyn (kutsal yerlerin kralı)”, “sahibü siyade (majesteleri)” zikredilebilir.

¹⁰⁸ 1916 yılında İngilizlerin önerisiyle Şerif Hüseyin adına basılan posta pulları Şerif'in hakimiyet alanı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bu pulların üzerinde sadece "Mekketü'l-Mükerreme" ibaresi yazmaktadır. Pullar üzerinde bağımsız bir devlet alameti olarak addedilebilecek bir ibareye rastlanmamaktadır. Herhangi bir krallık alameti yer almamaktadır. Mekke'deki pulların üzerine *el-Hükümetü'l-Arabiyyeti'l-Haşimiyye* ibaresi 1921 yılında İngilizler'in muvafakatı ile konulmuştur (Ayalon, 1995:20-21).

¹⁰⁹ Allenby'nin kuvvetleri Şam'a Osmanlı'nın çekilmesinden sonra girmiştir. Osmanlı çekildikten sonra asayişini sağlamak ve Şam'a giren Arap kuvvetlerinin yağma ve talanlarını engellemek için geçici bir hükümet kurulmuş ve Lawrence tarafından Faysal adına bir vali atanmıştır (Kedourie, 1964:74-75).

¹¹⁰ Fransız mandası konusundaki bir tartışmada Allenby'nin Faysal'a, kendisinin şu anda başkomutan olduğunu, Faysal'ın ise kendi emrinde bir tümgeneral olduğunu ve emirlerine uyması gerektiğini bildirmektedir (Zeine, 1960:30)

direnme olasılıklarının önüne geçilecekti. Fakat, geri çekilmekte olan Osmanlı askerlerini kovalayan Avustralyalı Anzaklar kente ilk giren askerler oldular. Bunun üzerine halk ayaklandı ve Faysal'ın 300 ile 600 kişi civarında bir birliğin başında Şam'a girmesiyle sükunet sağlanmış oldu. Daha sonra bu kuvvetlerden 100 kişilik bir kısmı hakimiyet sembolü olarak Beyrut'a gönderilmiştir. (Fromkin, 2001:334). Faysal'ın Suriye'ye hakim oluş sürecine baktığımızda, Suriye'dekinin "isyan"dan ziyade işgal olduğunu söyleyebiliriz.

İngiltere ile Fransa arasında 1916'da imzalanan gizli Sykes-Picot Anlaşmasına göre Suriye, Fransızların nüfuzundaydı. Fakat, Suriye'de muhtemel bir Fransız mandasına karşı büyük bir tepki vardı. Faysal'ın en yakın adamları bile Fransız mandasına karşı idiler.¹¹¹ Faysal düşman ile işbirliği yapıp ülkeyi satmakla itham ediliyordu ve Suriye'deki prestiji her geçen gün azalıyordu¹¹² (Zeine, 1960:130).

Bütün bu tepkiler üzerine 9 Mart 1918 günü Suriye'de Faysal'ın "Birleşik Suriye Krallığı" ilan edildi. Bu krallık Suriye, Lübnan ve Filistin'i de içine almaktadır. Faysal, Suriye'de bir nevi yasama meclisi olarak göreve başlayan "Arap Kongresi" tarafından "Suriye Kralı" ilan edildi. Aynı gün Şerif'in Küçük oğlu Abdullah da Şam'da toplanan "Irak Kongresi" tarafından "Irak Kralı" ilan edildi¹¹³ (el-Husri, 1960:83).

Bağımsızlık ilanından bir gün sonra Lord Qurzon, İngiliz ve Fransız hükümetleri adına Faysal'a gönderdiği telgrafta bağımsızlık ilanını şiddetle protesto etmektedir. Qurzon, "Arap Kongresi"nin meşru bir kurum olmadığını ifade etmekte ve İngiliz ve Fransızların amaçlarının tersine hareket ettiğini belirtmektedir. Britanya'nın, Şam'da bir grup insanın Irak ve Filistin adına konuşmasını kabul edemeyeceğini de ifade etmektedir. Büyük güçlerin isteklerinin tersine, Faysal'ın, Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesinde Fransız mandasını istemeyen toplumsal baskının büyük etkisi olmuştur (Zeine, 1960:141).

¹¹¹ Bu arada Faysal'ın ordusunun genel komutanı olan Yasin Paşa'nın Fransız aleyhtarlığı yapmak suçundan İngilizler tarafından tutuklandığını da belirtmek gerekmektedir (Zeine, 1960:129)

¹¹² Faysal'ın prestijinin azalmasında Paris Barış Konferansına katılmak için Paris'e gidip orada dört ay kalarak bu mesele hakkında Fransızlar ile görüşmeleri etkili olmuştur. Faysal'ın bu görüşmeleri babası Şerif Hüseyin tarafından da uygun bulunmamış ve eleştirilmiştir (el-Reyhani, 1924:52).

¹¹³ Aslında Şerif Hüseyin'in planı bütün Arap vilayetlerini kendi krallığı altında birleştirmektir. Abdullah bunun babasının tavsiyelerinin tersine bir iş olduğunu söylemektedir. Abdullah'a göre bağımsız bir Suriye ve bağımsız bir Irak devletinin ilanı I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Arapların yaptığı en büyük hatalardan biridir (Abdullah, 2006:227)

Faysal'ın bu icraatları itilaf devletleri tarafından kabul edilmedi ve sonunda Fransa, Sevr Anlaşması'na dayanarak 1 Ekim 1920'de Suriye'yi işgal etti ve burada manda yönetimi kurdu. Faysal da Suriye'den çıkarılarak İngilizler'in manda yönetimi altında olan Irak'a kral oldu. Daha önce "Irak Kralı" ilan edilmiş olan Abdullah da İngiliz manda yönetimi altında olan Doğu Ürdün'e emir oldu (Longrigg, 1968:109). Faysal'ın Suriye macerası, isyanın başarısında ya da başarısızlığında İngiliz desteğinin ne kadar belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. İngilizlerin, Faysal'ın Suriye Krallığını Fransa ile anlaşamadığı için kabul etmemesi ya da Faysal'ın büyük güçlerin desteğini alamaması krallığını sona erdirmiştir¹¹⁴.

2.5.5. Şerif Hüseyin İsyanı ve Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafası

Medine'nin ele geçirilmesi daha çok bölgedeki İngiliz çıkarları açısından önemliydi. Şöyle ki; isyan çıktıktan sonra bölgedeki İngiliz subaylar Medine'deki Osmanlı garnizonunun Filistin'deki Osmanlı kuvvetlerine yardım etmesinden endişelenmişlerdir ve Faysal'a Medine'yi ele geçirmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Fakat Sykes-Picot Anlaşması'nın ortaya çıkmasından sonra Suriye'nin Fransız işgaline uğramasından endişelenen Faysal Akabe'ye yönelmiş ve buradan da İngiliz ordusuna katılarak Şam'a gitmiştir. Şerif'in güçlerinin önemli bir kısmı da Faysalla birlikte gittiği için Medine'nin alınması iyice zorlaşmıştır (Teitelbaum, 2001:91).

Medine¹¹⁵'nin Şerif Hüseyin tarafından ele geçirilmesi süreci Şerif Hüseyin'in askeri gücünün zayıflığını göstermesi bakımından önemli bir olaydır. Bedevilerden oluşan Şerif Hüseyin'in kuvvetlerinin Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin üstesinden gelmesi güç görünüyordu. Medine içindeki Türk kuvvetleri 3000 piyade, 250 subay, 18 tüfek ve bir düzine toptan oluşuyordu. Medine'yi savunan askerler Şerif Hüseyin'in Bedevi kuvvetlerinin saldırılarından korkmuyorlardı. Onlar şehrin imar edilmesi işiyle ilgileniyorlardı. Yollar genişletildi, elektrik tesisatı hızla döşendi ve şehre bir buz üretim tesisi kuruldu. Onun için İngiliz güçlerinin ve onların kolonilerden topladığı

¹¹⁴ Faysal'ın Suriye Krallığı Arap milliyetçisi yazarlar tarafından, Osmanlı "esaretinden" kurtulmak için düzenlenen "Arap isyanı"nın Suriye'ye yayılması olarak görülür. Onlara göre "özgürleştirme" hareketi Hicazdan başlayarak dalga dalga Suriye'ye kadar gelmiş ve bu şekilde "Arap İsyanı" sayesinde bütün Arap Beldeleri Osmanlı "esaretinden" kurtulmuştur. (el-Hekim, 1986:9-16; Kasımye, 1971)

¹¹⁵ Hicaz demiryolunun 1908 yılında açılmasından bir süre sonra, Medine'nin İstanbul ile doğrudan bağlantılı bir merkez haline gelmesi hasebiyle, idari bakımdan Hicaz vilayetinden ayrılarak doğrudan merkeze bağlı müstakil sancak (evliye-i gayr-ı mülhaka) haline getirilmiştir (Kurşun, 1999:323).

güçlerin yardımlarının gelmesini beklemek zorunlu gibiydi. Bu sırada çarpışmalar ara ara devam etti (Wasti, 1991:644). 1918 yılında muhasara altına alınan Medine'deki kuvvetler uzun süre direnmişlerdir. Bu da Şerif'in gücünü göstermesi açısından ilginçtir¹¹⁶.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 7 Ocak 1919 günü Medine'deki Osmanlı kuvvetleri ile Şerif Hüseyin kuvvetleri arasında imzalanan anlaşma ile Medine boşaltılmıştır (Kandemir, 1991:213). Görüldüğü gibi Medine, İsyân'ın başlamasından ancak üç sene sonra Hüseyin tarafından kontrol altına alınabilmiştir ve bu esnada Medine'de Osmanlı hakimiyetine karşı herhangi bir itaatsizlik yaşanmamıştır¹¹⁷.

2.5.6. Hicaz Krallığının Sona Ermesi

Hicaz Krallığı'nın ortadan kalkmasında rol oynayan en önemli faktör İngiltere'nin Arap yarımadasındaki iki müttefiki İbn Suud ve Haşimiler arasındaki rekabettir. Zira "Arap isyanı"nın lideri olan Şerif Hüseyin'in isyanının amacına ulaşamamasında en büyük etken yine kendi bölgesindeki bir başka Arap lider olmuştur.

I. Dünya Savaşı başladığında İbn Suud, Mekke Emir'i Hüseyin'e, Heyl Emiri Suud bin Salih'e ve Kuveyt Emiri Şeyh Mubarek es-Sabah'a Arap liderlerinin katılacağı bir toplantı yapmayı önerdi. Toplantının amacı Avrupalı güçlerin Araplara düşman olmasını engellemek ve onlardan Arapların self-determinasyon hakkı hususunda garantiler elde etmektir. Fakat bu yerel liderlerin çıkarları uyuşmadı ve teşebbüs başarısız oldu. Heyl Emiri'nin cevabı, Kendisinin kaderinin Osmanlı'nın kaderi olduğu şeklinde idi. İbn Suud'un temsilcisi ile Şerif Abdullah arasında Hicaz-Necd sınırında gerçekleşen görüşmeden de bir sonuç çıkmadı (İbn Hizlul, 1961:104). Burada Milliyetçi unsurlardan ziyade kişisel ihtirasların dönemin liderlerinin eylemlerinde etkili olduğu düşünülebilir

¹¹⁶ Cemal Paşa'nın Medine Müdafası ile ilgili yorumları da bu doğrultudadır: "... Fahri Paşa, her taraftan kendisine düşman unsurlar ve tesirlerle kuşatılmış halde, bu kuvvetle 1916 senesi Haziran ayı başından 1918 senesi Aralık ayı sonuna kadar, tam iki buçuk sene boyunca cidden harikalar yaratarak, o mübarek Peygamber mezarını İngiliz ve Fransız topçuları ve her nevi yardımcı sınıflarla takviye edilmiş olan kuvvetli Şerif Hüseyin birliklerine ve asi Araplara karşı savunmayı başarmıştı. Hatta bu kuvvet 1917 senesi Ekim ve Kasımında yalnız 5-6 tabura inmiş ve 1918 Ocağında Maan'ın Şerif Faysal tarafından zaptından sonra anavatanla hiçbir bağlantısı kalmamış olduğu halde dahi yine direnerek, mütarekeden üç ay sonraya kadar Medine'yi kudretli elinde muhafaza edebilmiştir (Cemal Paşa, 2001:209).

¹¹⁷ Burada şartların kötüleşmesi ile birlikte Osmanlı garnizonunda bazı firar olaylarının yaşandığını atlamamalıyız (Yatak, 1990:177).

İsyan çıktığında İbn Suud'un ilk endişesi Şerif Hüseyin'in bütün Arapların liderliğine soyunması ihtimaliydi. Her ne kadar İngiltere'nin baskısıyla Mekke'ye karşı herhangi bir harekete girişmekten çekindiyse de Şerif Hüseyin'e karşı her zaman tetikte olmuştur (Philby, 1952:44). Ayrıca, İbn Suud isyanın patlak vermesinden sonra bazen Osmanlı'ya bazen de Hüseyin'e yardım etmiştir. Faysal, babası Şerif Hüseyin'e gönderdiği bir mektupta İbn Suud'un kontrolünde olan *Kasım* ile *Medine* arasındaki ticaretin hala devam ettiğini bildirmektedir¹¹⁸. Şerif Hüseyin'den İbn Suud'a gönderilen mektupta ise, Şerif, Osmanlı yanlısı Heyl'e saldırmak için Necd Emiri'nden yardım istemektedir. başka bir mektupta ise Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Fahrettin Paşa Temmuz 1918'de, Şerif'e karşı savaşmak için İbn Suud'dan yardım istemektedir (el-Zirikli, 1970 :243). İbn Suud büyük paralar karşılığında Medine'deki Türk kuvvetlerine deve temin etmiştir. İbn Suud Güç dengelerinin değişimine göre taraf değiştirmiştir. (Vasiliev, 2000:245). Arap kabile liderlerinin kendi aralarındaki çekişmeler, bu liderlerin Osmanlı'ya veya başka bir güce karşı birlikte hareket etmek alternatifini düşünmelerini bile engelleyecek kadar derin olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Suud'u 1924'e kadar Hicaz'a saldırmaktan alıkoyan İngiliz baskısıydı. 1924'e gelindiğinden Şerif ile İngilizler arasındaki ilişkilerin gerginleştiğini görmekteyiz. Hüseyin, Versay Anlaşmasını, Fransızların Suriye'deki hakimiyetini ve İngilizlerin Filistin'deki mandalarını protesto ederek tanımamıştı. Ayrıca İngiltere'ye Hicaz'da imtiyaz tanıyan 1921 tarihli bir anlaşmayı da imzalamayı kabul etmemişti. 1924 yılında Cidde'de SSCB Konsolosluğu'nun açılmasına müsaade etmesi ve ardından SSCB'yi tanıması bardağı taşıran son damla oldu ve İngiltere ile Şerif arasındaki ipler koptu (Vasiliev, 200:261). Bütün bu gelişmeler İbn Suud'a Hicaz'ı ele geçirme fırsatı verdi. Hicaz'a saldıran İbn Suud Şerif'in kuvvetlerini zorlanmadan yenilgiye uğrattı. İbn Suud'un Mekke'yi ele geçirmesi üzerine Şerif Hüseyin büyük oğlu Ali lehine tahttan çekildi¹¹⁹. Şerif Hüseyin'in büyük oğlu Ali tarafından kontrol edilen Cidde, 1924-25 arasında bir yıla yakın İbn Suud tarafından kontrol altında tutulmuştur. Bu süre

¹¹⁸ İngilizlerle İbn Suud'un anlaşmasına göre İbn Suud bunu engelleyecekti (Troeller, 1976:86).

¹¹⁹ Abdullah'ın hatıralarında Hüseyin'in tahttan çekilmesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "...1343 yılı Safer ayı (1924 Eylül ayı) ortalarında Vehhabiler Taife hücum edince Hicaz ile Necid arasındaki savaş başladı. 5 Ekim 1924'te Büyük Kurtarıcı hazretleri tahttan çekildi ve oğlu Melik Ali b. El-Hüseyin hazretlerine kral olarak biat edildi. Aynı ayın son on günü içinde, Kral Hüseyin hazretleri Akabe'ye geldi ve sekiz ay kadar burada kaldı. Sonra 17 Haziran 1925'te buradan da ayrıldı..."(Kral Abdullah, 2006:193).

içerisinde Ürdün veya Irak'tan herhangi bir yardım gelmesi, İngilizler tarafından özellikle engellenmiştir¹²⁰ (el-Hatib,1951:106).

Cidde ve Medine'nin de İbn Suud tarafından ele geçirilmesi ile birlikte Şerif'in Krallığı tamamen sona ermiş oluyordu¹²¹. Haşimiler ile Suudiler arasındaki husumet, Ürdün ve Irak arasında Hada (Ürdün ile) ve Bahra (Irak ile) sınır anlaşmaları imzalanmasıyla birlikte neticelenmiş oldu. Bu sınırların belirlenmesinde ve sabitlenmesinde İngiliz yetkililerin inisiyatifleri etkili olmuştur (Kostiner, 1988:31).

2.6.Hilafet Tartışmaları ve Şerif Hüseyin

Şerif Hüseyin ismi Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Avrupalı güçler tarafından Osmanlı Sultanına karşı alternatif bir halife olarak gündeme getirilmiştir (Landau, 1994:109). Mekke Şerifleri Blunt ve Zohrab gibi bazı diplomatların yanı sıra, Abdurrahman Kevakibi gibi bazı reformist düşünürler ve Kitchener ve Sykes gibi bazı İngiliz yetkilileri tarafından da gündeme getirilmiştir (Kramer, 1986:80) Tartışmalar İslam dünyasında özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın askeri zaafının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ama bu tartışmalar daha çok Osmanlı Devleti yıkılırsa ne olacağı üzerinde yoğunlaşmıştır ve Şerifler bu tartışmaların dışında kalmışlardır.

Daha önce Osmanlı gazetelerinde Şerif Hüseyin'in Halife olmak istediği yolunda bir takım haberler çıkmasına rağmen (Sabah, s. 10359, 21 Eylül 1918:1), Şerif Hüseyin hilafet tartışmaları üzerinde pek fazla durmamıştır. *El-Kıble* dergisinde hilafet üzerine bir ka.ç yazı dışında bu konu pek gündeme gelmemiştir¹²². Bu yazılarda Osmanlı

¹²⁰ Ayrıca Şerif Hüseyin, Balfour Deklarasyonunu kabul etmediği için ve Arapların bağımsız bir devlet kurma haklarında ısrar ettiği için İngilizler tarafından sürgüne gönderildiğini de ifade etmektedir (el-Hatib, 1951:103-107).

¹²¹ Abdullah'a göre Arapların bugün içinde buldukları durumun sebebi Vahhabiler'in bu hareketidir : "...Ne yazık ki bunlar [Vahhabiler T.Ç.] yüzünden Arap devrimi can evinden vuruldu ve birlikleri bir daha toparlanmamak üzere dağıldı. Şu anda Araplar bir kargaşa ortamında darmadağın olmuş vaziyettedir. Tefrika bu kadar kök saldıkten sonra Arap Milletler Birliği ne yapabilir ki? Her halde artık her şey darmadağın olur ve yönetim ülke idaresinden anlamayanların eline geçer. Arap dünyası da gece gündüz aciz vaziyette yaşamaya devam eder.

Eğer ben ve beraberdekiler, Arap devrimi ve milliyetçi ayaklanmanın bu şekilde sona ereceğini bilseydik hiçbir şekilde devrime karışmaz ve devrim taraftarlarıyla ilişkimizi keserdik..." (Kral Abdullah, 2006:153).

¹²² Şerif Hüseyin, hilafetin ilgasından sonra 11 Mart 1924'te Ürdün'de yayınladığı beyannamede bu konu hakkında şunları söylemektedir: "...Ayaklanmanın gerçekleştiği dönemlerde bu yüce makamla ilgili tartışmalara girmedikimiz doğrudur. Hatta Ankara hükümetinin bu yüce makam üzerinde bir şekilde

Halifesinin Müslümanların halifesi olamayacağını, zira onun ‘zalim’ ve ‘dinsiz’ İttihatçıların elinde ‘esir’ olduğunu ve hilafet hakkının Kureyş’e ve Peygamberin beldesine ait olduğunu belirten yazılar yayınlandı (El-Kıble, 19 Nisan 1917:3; 23 Nisan 1917:1;18 Mart 1917:5). Bu yazıların Mekke’de 3 Mart 1917 tarihinde hutbelerde Osmanlı sultanının adının okunmasına son verilmesinden sonra yayınlanması (Musa, 1966:78-82) dikkat çekicidir. Zira bu tarihten sonra Şerif’in hareketinin halifeyi de karşısına aldığı ve Şerif’in bir müddet halifelğe niyetlendiği anlaşılmaktadır.

Hilafetle ilgili asıl tartışma 1922 yılında Saltanat’ın kaldırılıp Halife'nin siyasi gücünün yok olmasıyla başlamıştır. Bundan sonra İslam dünyasında yeni halife arayışları ortaya çıkmıştır. Şerif Hüseyin de bu bağlamda tartışılıp kabul edilmeyen adaylardandır (Koloğlu, 1994:354).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4 Mart 1924 tarihinde halifeliği ilga etmesi ve son halife Abdülmecit Efendi'nin yurt dışına sürgün edilmesinin hemen arkasından Hicaz Kralı Şerif Hüseyin kendini "halife" ilan etmiştir(11 Mart 1924). Fakat bu ilan diğer Müslümanlar tarafından dikkate alınmamış, gerekli ilgiyi görmemiştir. Şerif Hüseyin, iddialarına destek bulmak amacıyla, 1924 yılı Temmuz ayına rastlayan hac sırasında Mekke'de küçük bir Hac Kongresi topladı. Arap katılımcıların ağırlıkta olduğu bu toplantıda Temel hedefin Müslümanların birliği olması hususunda bir beyanname üzerinde uzlaşıldı. Fakat gelecekte bütün İslam ülkelerinin bir birlik oluşturabilmeleri için öncelikle Arap birliğinin gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekildi.(Dursun, 1999:68-71). Bu toplantıda Alınan kararlar da Şerif’in milliyetçiliğinin İslamcılıktan evrilen bir milliyetçilik olduğunu göstermektedir. Arap birliği yoluyla İslam’ın dirilişinin ve “kurtuluşunun” sağlanması ideali Arap milliyetçiliğinin 1924 sonrası en büyük ideallerinden biri olmuştur.

Hilafetin ilgası ile birlikte Şerif Hüseyin ismi etrafında dönen hilafet tartışmaları 17 Ekim 1924 tarihinde Abdülaziz b. Suud'un Mekke'yi alması (17 Ekim 1924) ile birlikte sona ermiştir. Şerif bu tarihten sonra Hicaz’ı terk etmek zorunda kalmış ve İngiltere’nin

cüretkar karar almasından hemen önceye kadar da bu konu üzerinde durmadık. Çünkü İslam düşmanlarının bu yüce makam hakkında ileri geri konuşmalarına sebep olacak tefrika ve ihtilafların çoğalmasından korkuyorduk...” (Kral Abdullah, 2005:188).

hakimiyeti altında bir yer olan Kıbrıs'a gitmiştir. Böylece hem krallığı sona ermiş, hem de Halifelik iddiaları anlamsız hale gelmiştir (Haim, 1965:225).

BÖLÜM 3: ŞERİF HÜSEYİN İSYANININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE MİLLİ KİMLİK İNŞA SÜREÇLERİ

3.1.İsyan'a Yönelik Değerlendirmeler

Şerif Hüseyin isyanı sonrasındaki süreçte Arap milliyetçiliğinin teorize edilmesine, yani isyanın milliyetçi konsept içerisinde bir mit haline dönüştürülmesine önemli katkıları olmuş Arap entelektüellerinin ve isyanın önde gelen aktörlerinin görüşlerinin bilinmesi ve o dönemin Osmanlı basınında isyanın nasıl değerlendirildiğinin ortaya konulması tezimizin iddialarının doğrulanması ve dönemin atmosferinin yakalanması açısından önemlidir.

Aydınlar kimlik inşasında öncü konumunda olan insanlardır. Onların kendilerini ve toplumlarını algılama ve tanımlama bağlamında geçirdikleri dönüşüm bir anlamda içinde yaşadıkları toplumların kimlik algısındaki dönüşümü ifade eder. Zira siyasal değişmelerin teorik ve ideolojik meşruiyet zeminleri de aydınlar tarafından oluşturulur. Arap aydınlarının Osmanlıcılık ve Arapçılık bağlamında geçirdiği dönüşüm ve aynı şekilde Türk kimlik algısındaki dönüşüm, 'Şerif Hüseyin isyanı'nın her iki ulus nezdinde algılanışını etkilemiş ve değiştirmiştir.

Bu bağlamda önce dönemin Arap kökenli Osmanlı aydınlarının isyana nasıl baktıkları değerlendirilecek, ardından da Osmanlı gazetelerinde isyan olayının nasıl yankılandığı ortaya konularak şu anda gerek Türk, gerekse Arap toplumlarındaki isyan algılamalarının hangi süreçler sonucunda oluştuğuna yönelik daha sağlıklı bir değerlendirme çerçevesinin oluşması ve bugünü değerlendirmede daha sağlıklı bir perspektifin yakalanması için gayret sarf edilecektir.

3.1.1. Arap Entelektüellerinin ve Devlet Adamlarının İsyana Yönelik Değerlendirmeleri

Osmanlı Devleti yıkılıp yerine Arap coğrafyasında farklı devletler kurulduktan sonra, bu devletlerin hem ideolojik meşruiyet temellerinin sağlanması, hem de Arap birliği idealinin gerçekleştirilmesi için çalışmalar yapmış fikir ve siyaset adamlarının isyan hakkındaki görüşleri, özellikle isyanın ideolojik bir eylem olup olmadığının

aydınlatılması ve o dönemin önde gelen Arap aydınlarının ne kadarının isyana destek verdiklerinin ortaya konulması bakımından ehemmiyet göstermektedir.

İdeolojik olarak hem Arap milliyetçiliğinin siyasal ve ideolojik anlamda esas ilerlemesinin Osmanlı döneminde değil de manda yönetimleri döneminde olduğu anlaşılmakta, hem de o dönemin Arap aydınlarının büyük bir kısmının kendilerini siyasal kimlik olarak Osmanlı siyasal kimliği ile ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Dawn'ın ifadesiyle Arapların, siyasal anlamda Arapçılığa yönelmeleri, Osmanlılık alternatifinin tamamen ortadan kalmasından sonra olmuştur (Dawn, 1998:149)

Milliyetçilik Anlayışları açısından Arap aydınlarını iki ana grupta toplayabiliriz: birincisi, M. Reşid Rıza gibi Araplık ile İslamlık arasında bağlantı kuran, İslamlık'ın dirilişini ve kurtuluşunu Araplık'ın birlik ve dirilişinde gören, asıl kaygıları Araplık'ın yükselişinden ziyade İslamın "kurtuluşu" olan cenah(El-Ebyaz, 1993:53); ikincisi, Sati el-Husri gibi Araplık'ı seküler anlamda teorize etme gayretinde olan cenah (bu gayretlerin Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra belirginleştiğini ifade etmeliyiz). İkinci grubun teorilerinde Osmanlı bağlamı belirgin değildir. Zira onların analiz çerçevesi Arap *ethniesi* ile sınırlıdır; birinci grup ise İttihat ve Terakki'nin Araplara yaptıklarından ve Türkçülük akımının İmparatorluk içinde yaygınlaşmaya başlamasından şikayet eder¹²³.

3.1.1.1.Osmanlı Birliği'nden Arap Birliğine: Sati' el-Husri

Arap milliyetçiliğinin seküler anlamda ilk teorisyeni olan Sati' el-Husri'nin Osmanlılık'tan Arapçılığa geçirdiği dönüşüm çerçevesinde Arap düşüncesindeki dönüşümü çok rahatlıkla görebiliriz¹²⁴. El-Husri isyan hakkında yorum yapmasa bile,

¹²³ Şerif Hüseyin İsyanı konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan Ürdünlü tarihçi Süleyman Musa bu gerekçeleri dört maddede özetlemektedir :

- 1910 yılında çok sayıda Arap memurun İstanbul'daki görevlerinden uzaklaştırılması.
- Hiçbir Arap üyenin Cemiyet'in siyasi müzakerelerine kabul edilmemesi.
- Cemiyetin bir Osmanlı cemiyeti olmaktan çıkıp Türk cemiyetine dönüşmesi
- Şeriye ve Evkaf vekaletinin dilinin Arapça'dan Türkçe'ye dönüştürülmesi ve bu vekalette Arapların çalıştırılmaması.
- Arap olan Vali, Mutasarrıf ve Kadıların yerine Türklerin atanması" (Musa, 1992:46).

¹²⁴ Milli kimlik inşası modern ulus-devletlerin kurulmasıyla ortaya çıkan kimlik arayışlarının ve devletin varlığını anlamlandırma çabalarının bir ürünüdür. Arap kimliği inşa süreci de bu açıdan değerlendirilmelidir. Bu konudaki farklı bakış açılarından değerlendirmeler için bkz. (Gellner, 1991; Smith, 1991)

Arap milliyetçiliğinin simge ismi konumunda olması hasebiyle geçirdiği dönüşümün değerlendirilmesi, Arap düşüncesinin dönüşümünü ve isyan algılamasının değişimini anlamlandırmak noktasına bize yardımcı olacaktır.

Sati' el-Husri'nin çoğu Arap milliyetçisi aydın ve yazar gibi Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar Osmanlılık fikrine bağlı bir aydın olduğunu belirtmekte fayda vardır. Onun temel odak noktası Osmanlılık'ın daha da geliştirilerek, Osmanlı'ya bağlı unsurlar üzerinde etkili bir ideoloji haline getirilmesiydi. Osmanlı devleti'nin ilerlemesi ve reforme edilmesi yönünde çaba gösterilmeliydi. Osmanlı'nın ilerlemesi demek, ona bağlı unsurların ilerlemesi demektir (Cleveland, 1971:39). Bu fikirler, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında toprak kaybetmeye başlamasından sonra, Modern Batılı ulus-devlet model alınarak Osmanlı Devleti'nin reforme edilmesi düşüncesi (Mardin, 1991:175-207) bağlamında ortaya çıkmış düşüncelerdir.

1919 yılına kadar Osmanlılık'ı savunan Sâti bey¹²⁵ 1913 yılında verdiği bir konferansta bir milleti bir arada tutan bağlar hakkında şunları söylemektedir:

“İnsanları birbirine bağlayan, birbirine sevdiren bağlar çok çeşitlidir..Kanın birliği daha doğrusu kan birliği kanaati ve itikadı, şüphe yok ki, insanları birbirine bağlayarak vatandaşlık duygusu vermek hususunda çok önemli bir etkide bulunur. Bununla birlikte bilimsel incelemeler kesinlikle gösteriyor ki, hiçbir kavmin, hiçbir milletin bireylerinde gerçek ‘kan birliği’ yoktur; özellikle bazı milletlerin bir kısım bireyleri, kan bakımından kendi vatandaşlarından başkalarına daha yakındır... Demek ki, kan birliği veya kan birliği itikadı, vatandaşlık hususunda zorunlu bir bağ değildir... Dil birliği bundan çok daha önemli bir bağdır: Dil, duygu ve fikir alış-verişlerinin en önemli aracıdır; İnsanlar birbirlerini ancak dil aracılığıyla anlayabilirler...Bütün bu nedenlerden dolayıdır ki, dil bir milleti bir arada tutan nedenlerden en önemlisidir... Bununla birlikte, dilin manevi ve toplumsal önemi bu kadar büyük olmakla birlikte, dilleri bir olduğu halde kendilerini başka bir milletten sayan ve kendilerine başka bir vatan tanıyan toplumlar vardır. Aksine dilleri farklı olduğu halde kendilerini bir milletten sayan, ve müşterek bir vatan sahibi kabul eden toplumlar da vardır. İsviçre’de üç çeşit Belçika’da iki çeşit dil vardır;... Birleşik Devletlerin halkı İngilizce konuşmakla birlikte İngiliz değildirler, dil birliği onların ecdatlarının İngilizlere karşı isyan ederek bağımsız bir devlet ve millet oluşturmalarını engellemiştir.

Demek ki, dil birliği de vatanın öğeleri ve vatandaşlığın nedenleri arasında çok önemli bir yer tutsa da, ne zorunlu ve ne de kesin bir öge ve neden değildir...

¹²⁵ Sâti el-Husri 1919 yılına kadar Mustafa Sati bey olarak tanınır ve bilinir. El-Husri ünvanını Suriyeye geçtikten sonra kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla biz de çalışmamızın 1919’a kadar olan kısmında Sati Bey’i kullanacağız.

Din birliğine gelince, o da haliyle pek önemli bir bağıdır... din ve itikat birliği de – Avrupa’da- vatanın öğeleri arasına giriyor, fakat genellikle zorunlu bir öğe olmuyor. Diğer bağlar da, bir idare altında bulunmak, aynı kanunlara tabi olmak, birbirine benzer bir takım duygulara ve itikatlara sahip olmak da böyledir: onların da hepsi önemli fakat hiçbiri zorunlu değildir.

Bu açıklama ve incelemelerden sonra vatanın ne olduğunu iyi belirleyebiliriz:

Vatanın bir maddiyat ve bir maneviyatı, bir bedeni ve bir ruhu vardır. Vatanın maddiyatı, bedeni, toprağıdır. Maneviyatı, ruhu ise, üstünde yaşayan insanları birbirine bağlayan ortak duygular, fikirler, hatıralar, emeller, endişeler, adetler, menfaatler, kanunlar, diller dinler, tarihler...dir. Bazı vatanlarda bu manevi bağlar ve öğelerin birkaçı, bazı vatanlarda hepsi vardır; bazı vatanlarda bunların birisi, bazı vatanlarda bir başkasının üstün bir etkisi ve önemi vardır.

En sabit ve en devamlı vatanlar, bu manevi öğeleri çok ve en kuvvetli olanlardır.” (Kafadar ve Öztürk, 2002:68-74)

Milleti birbirine bağlayan şeyleri bu şekilde açıklayan Sâtı bey Osmanlı bir perspektiften hareketle Osmanlı vatanı hakkında şunları söylemektedir:

“Biz bugün müstakil bir devlet halinde yaşıyoruz; bu devlet çok çeşitli nesillerden gelme ve çok çeşitli dilleri konuşan insanlardan oluşmaktadır; onun uzun bir tarihi ve yönetimde bu tarih boyunca değişmemiş bir hanedanı vardır...Onun için biz, vatan kavramını dil ve ırk esasları üzerine değil, devlet ve tarih esasları üzerine oturtmaya mecburuz: Bizim vatanımız, filan veya falan dilin konuşulduğu yerler değil, Osmanlı bayrağının gölgesi ve Osmanlı Devleti’nin idaresi altında bulunan; Osmanlı tarihinin şanlı veya düşkün dönemlerine tecelli olan yerlerdir. Bizim vatandaşlarımız, filan veya falan dille konuşan insanlar değil, bu devletin idaresi altında bulunan, bu bayrağın etrafında toplanan, bu devleti ve bayrağı yükseltmekle sorumlu olan insanlardır. Bizim için vatanperverlik, işte bu vatanı sevmek ve bu vatana hizmet etmektir: bu bayrağın, bu devletin şan ve şerefini korumak ve yükseltmek için, bu tarihin sayfalarını karartmamak ve kesikliğe uğratmamak için; ona gittikçe daha şanlı sayfalar ilave etmek için ve eski sayfalarının lekelerini silmek için çalışmak ve fedakarlık yapmaktır... Demek ki, Osmanlılığın pek kuvvetli manevi bağlar ile bağlı temel bir çoğunluğu vardır.”(Kafadar ve Öztürk, 2002:75).

1919 yılına kadar bu fikirleri savunan Sâtı bey Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Osmanlılık ideolojisinin artık anlamsız¹²⁶ hale gelmesinden sonra bir süre bocalamış ve daha sonra Arapçılığı benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi kendisinin de belirttiği gibi, Arapçılıktan başka alternatifinin kalmadığını göstermiştir ve Arap kimliği etrafında *Arap birliği* idealinin en yılmaz savunucusu olmuştur (Kasimiyye, 1999:23).

¹²⁶ Niyazi Berkes'in mülakatında Sâtı el-Husri Osmanlılıkla ilgili olarak şunları belirtmektedir : “Ben Osmanlığa inanıyordum. Daha Harb-ı Umumi bitmeden artık Osmanlılığın bittiğini de anladım. İstanbul’dan ayrılmak gerektiğini gördüm” (Berkes, 1975:90).

El-Husri'nin elimizde bulunan isyana yönelik değerlendirmelerinin büyük bir çoğunluğu İstanbul'dan ayrılıp Faysal'ın idaresi altındaki Suriye'ye yerleştikten sonraki döneme aittir. Ona göre isyanın Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesindeki payı çok azdır. Yine Cleveland'ın naklettiği Yunus Nadi'ye gönderdiği bir mektupta, kendisinin isyan hakkındaki eski görüşlerinin artık bir önemi olmadığını¹²⁷, artık bundan sonra Arapların birliği ideali için mücadele etmesi gerektiğini belirtmektedir(Cleveland, 1971:58). Husri, hayatının bundan sonraki kısmını 'Arap' isyanının 'ideal'lerini gerçekleştirmeye adanmıştır. Irak'ta Faysal'a danışmanlık yapmış ve yayınlarında Arap birliği fikrini ön plana çıkarmıştır (El-Husri, 1967).

El-Husri kendisinin Arap Milliyetçiliği fikrini benimsemesini, Niyazi Berkes'in, Husri 86 yaşındayken kendisi ile yaptığı mülakatta şöyle anlatmaktadır:

“1919 bidayetinde ailemi bırakarak İstanbul'dan ayrıldım. Karadan Suriye'ye gittim. Üç, dört ay sonra yani sene sonuna doğru ailem de bana iltihak etti. Neden ayrıldım? Ben Osmanlılık fikri taraftarı idim. Harpten önce Türk bayrağı filan diye konferanslar veriliyordu. Ya Türk olmalı, ya Arap olmalı. Ben menfaatimi düşünseydim Türk olarak kalırdım. Karar vermek zor ve riskli idi. Fakat daha harp bitmeden ne olacağını anlamıştım. Kararımı verdim. Bana müsteşarlık teklif ettiler, reddettim” (Berkes, 1975:90).

Yukarıda naklettiğimiz fikirlerinden de anlaşılacağı gibi Sati' el-Husri, modernist bir Osmanlıcı idi ve ona göre gerek Osmanlı'nın ayakta kalabilmesi, gerekse Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra Arapların güçlü bir birlik oluşturabilmeleri ancak Modern bir ulus kimliğinin inşası ile mümkündü. Bu bağlamda önce modern ve birleştirici bir Osmanlı kimliğinin inşası için çalışmış daha sonra da aynı şekilde bir Arap kimliğinin inşasına yönelik eserler vermiştir¹²⁸.

El-Husri'nin Osmanlıcılık idealini terk etmesinden sonra yazılarında sürekli üzerinde durduğu ve gerçekleşmesi için büyük çaba harcadığı *Arap birliği (vahdetü'l-Arabiyye)*

¹²⁷ Buradan el-Husri'nin bundan önce Şerif Hüseyin isyanı hakkında olumsuz görüş sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

¹²⁸ Sati el-Husri 1951 yılında Türkiye'de ulus-devletin kuruluş sürecini değerlendirdiği bir yazısında şunları ifade etmektedir: “...Mustafa Kemal'in yaptığı şüphesiz doğrudur. O ortak bir kültür, tarih ve dile sahip olan Türkleri bir araya getirmiştir. Osmanlıcı rüyalardan vazgeçerek nüfus mübadelesi yoluyla Türkiye'yi Türk vatani haline getirmiştir ve Türklerden müteşekkil bir devlet kurmuştur. Aynı şeyin Arap devletleri için de yapılması gereklidir. Araplar da Türkler gibi ortak bir kültür, tarih ve dile sahipler. Aynen Türkler gibi Araplar da kavmiyet esasına dayanan bir birlik oluşturmalıdırlar...” (El-Husri, 1951:94).

nin gerçekleştirilmesi için Arapların harekete geçtikleri tarih, 10 Haziran 1916'dır. Yani Şerif'in hareketinin başladığı tarihtir. Sati el-Husri Şerif'in hareketi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Savaşın ikinci senesinde Mekke'de başlayan isyan sadece bir Hicaz isyanı olmayıp Aynı zamanda bir Arap isyanıydı. Bu isyan bütün Arap bölgelerinin bağımsızlığını kazanıp Arap ulusu temelinde bir hükümet kurarak şanlı geçmişlerindeki gibi, Arapların tekrardan güçlenmesini amaçlıyordu. İsyanın liderleri tarafından kullanılan dört renkli bayrak (beyaz, kırmızı, yeşil, siyah) bu hareketin geçmişteki Arap imparatorluğunun devamı olduğunu ifade ediyordu. Arap dünyasının çeşitli yerlerinden –Suriye, Irak, Filistin ve Irak- Müslüman Hıristiyan isyana katılanlar bu amacı gerçekleştirmek için mücadele vermişlerdi.”(El-Husri, 1972:46).

El-Husri'nin Osmanlıcılık ideali yok olduktan sonra benimsediği Arap birliğini sağlama ideali doğrultusunda Şerif'in hareketine devrimci ve birleştirici bir rol biçtiği görülmektedir. İsyan bütün Arap bölgelerinin güçlü ve tek bir Arap devleti kurabilmek için başlattıkları bir hareketti Sati el-Husri'ye göre. Dolayısıyla, Arapların bölünmüşlükleri kendi tarihi ve kültürel ayrılıklarından kaynaklanmıyordu.

3.1.1.2. Osmanlı-İslamcı Bir Şerif Hüseyin Taraftarı: Muhammed Reşid Rıza¹²⁹

Reşid Rıza'nın aktif siyaset ile ilgisi hayatının, 1905 yılında hocası Muhammed Abduh'un ölümünden sonraki dönemini kapsar. Modern İslam düşüncesinin Afgani-Abduh çizgisinin sadık bir taraftarı olan (Mertoğlu, 2005:47) Arap dünyasının etkili yazarlarından Muhammed Reşid Rıza, Hilafet konusunda *el-Menar*¹³⁰'da yayınladığı yazılarla dikkati çekmiştir. Onun amacı İslam'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi

¹²⁹ Aslen Bağdatlı olup Trablusşam'a bağlı Kalamûn köyünde dünyaya geldi. Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için el-Hüseyini nisbesini kullanır. Başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere çeşitli İslami ilimlerde, ayrıca tarih ve edebiyat alanlarında eserler vermiş bir alim, edebiyatçı düşünür ve eğitimcidir. (Mertoğlu, 2005:45).

¹³⁰ *El-Menar*, Reşid Rıza'nın hayatında 15 Mart 1898 yılından 30 Temmuz 1935 yılına kadar çıkmıştır. Derginin ilgilendiği konular “ilmî, dinî ve siyâsî konular ile medeniyet meseleleridir.” Kurulduğunda idare heyeti Reşid Rıza'nın akrabalarından Abdurrahman Asım Rıza, Salih Rıza ve Vasfi Rıza'dan oluşmaktaydı. Reşid Rıza'ya ait Menâr matbaasında Kahire'de basılan Derginin zamana göre bölüm ve konuları değişmekle birlikte zaman içerisinde altı başlık olarak teşekkül etmiştir. Bunlar a) tefsîrü'l-Kur'an, b) makaleler, c) eğitim-öğretim, d) fetvalar, e) haberler ve düşünceler, e) ilmî ve edebî eserler (kitap tanıtım ve eleştiri bölümü). Toplam 34 cilt, 522 sayı neşredilmiştir. Meşhur yazarları arasında Mustafa Sadık er-Rafî, Muhammed Hıdır Hüseyin, Abdülkadir el-Mağribî, Ahmed İskenderî, Abdülhamid ez-Zehrâvî, Abdurrahman Kevâkibî, Şekib Arslan, Refik el-Azm, Vasfi Rıza ve Salih Rıza vardır. Reşid Rıza'nın vefatından sonra bir süre daha Hasan el-Bennâ'nın gayretleriyle yayın hayatına devam etmeye çalışan derginin ömrü fazla uzun olmamıştır. Düzenli bir şekilde çıkamayan derginin son sayısı 1940 tarihinde çıkan 35. cildin onuncu sayıdır (Emin, 1939:27-33; Marekeşî, 1985:55-62).

Müslümanları birleştirebilecek bir hilafet kurumunun tesis edilmesi idi¹³¹ (İnayet, 1991:179). Özellikle 1905'den sonraki çalışmalarında Arapların ve Türklerin hilafet ortak paydasında birleşmeleri için gayret göstermiştir. Birinci Dünya Harbinden sonraki dönemde de Arapların bağımsız devletlerini kurmaları için mücadele etmiştir (Karaman, 2003:157). Reşid Rıza, hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Osmanlılık tamamen ortadan kalkıncaya kadar Osmanlılık'a bağlı kalmıştır¹³². Osmanlı Devleti'nin bağımsız ve selamet içinde muhafaza edilmesi Reşid Rıza'nın Hilafet'in kaldırılmasına kadar savunmuş olduğu görüştür (eş-Şevabike, 1989:185).

Reşid Rıza evvela İslam'la ilgilenmekteydi. gerek Osmanlılık gerekse hilafet ile ilgili yazıları öncelikli olarak İslam'ın çıkarlarına ve yüceltilmesine hizmet etmeye yönelikti. Eğer "Arapçılık" Rıza'nın yazılarında bir unsur olarak mevcutsa, o yalnızca Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra İslam'ın ve Müslüman Ümmet'in yeniden "canlandırılması" için kullanılacak doğal bir güç olarak oradaydı. Arapçılık davasının hiçbir şekilde, daha geniş İslam davasının yerini alması Rıza'nın arzuladığı bir durum değildi (El-Ebyaz, 1993:53).

Reşid Rıza, Abdülhamit devrinde halifenin toplumun önde gelen kişileri tarafından oluşan bir şura tarafından (*ehlü'l-hal ve'l-akd*) seçilmesi ve halife-sultanın bu şurayı sürekli hale getirerek icraatlarında ona danışması görüşünü savunan yazılar kaleme almıştır (Rıza, 1908:332-333). İttihatçılar ilk iktidara geldiklerinde onlara destek veren ve anayasayı tekrardan yürürlüğe koydukları için onlar methiyeler düzen Reşid Rıza (Rıza, 1908:286), İttihatçıların Türkçülük siyaseti izlemeye meylettiklerini gördükten sonra Türk-Arap kardeşliği üzerine uzun bir yazı kaleme aldı¹³³ (Rıza, 1909: 818-832). Ayrıca Arapça'nın kullanım alanının daraltılıp Türkçe'nin yaygınlaştırılması da Reşid Rıza'nın eleştirdiği konulardandır (Rıza, 1909:913:1916:65). Rıza, Osmanlı Devleti'nin

¹³¹ Yeni bir siyasal sistem arayışı Yeni Osmanlılar ile başlayan bir arayıştır ve dönemin Osmanlı düşüncesinde siyasal düzlemde yapılan tartışmalarda büyük bir yer işgal etmektedir. Reşid Rıza'nın bu görüşleri de bu siyasal atmosferin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

¹³² Reşid Rıza "Abdülhamid döneminde hürriyetperver *Cemiyütü's-Şura el-Osmaniyye*, Meşrutiyet döneminde adem-i merkeziyet yanlısı *Ellamerkeziyye* fırkası, Fransız mandası döneminde Arap birliği yanlısı *Suriye Kongresi* gibi oluşumlarda yer almıştır.

¹³³ Yazıda geçen şu ifadeler dikkate değerdir: "Araplar ve Türkler Osmanlı Devleti'nin hakiki unsurlarıdır. Tıpkı varlığın özünün hava ve su olması gibi... Osmanlı Devleti'nde birbirne kardeş olan iki unsurdur. İslam hilafeinin temel iki rüknüdürler. Bu iki unsur birbirlerine bağlı kalmalıdır. Bunları ayırmak isteyen bir şey vardır o da Şeytandır. Bu iki unsurun birliği ise Allah'ın temennisidir..."(Rıza, 1909:818).

I. Dünya Savaşı'na katılmasına da karşı çıkmış ve yazılarında savaşın bir Avrupa savaşı olduğunu ve Osmanlı'nın zararına olacağına dair nasihatlerde bulunmuştur (Rıza, 1914:720; 1915:176). Rıza I. Dünya Savaşı esnasında tamamen İttihat-Terakki karşıtı bir tavır almış özellikle Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptıklarını 'zulüm' olarak nitelendirip, İslam aleminin ve halifenin İttihatçıların elinden kurtarılması gerektiğini vurgulayan yazılar kaleme almıştır (Rıza, 1916:75-82:1916:129-169).

Şerif Hüseyin'in hareketini de "Hilafet'i İttihatçıların elinden kurtarmak" gayesiyle desteklemiştir¹³⁴. Bu harekete destek vermesine rağmen Osmanlıcılık fikrinden vazgeçmiş değildir. Bu eylemin Osmanlı halifesine karşı değil de dinsiz İttihatçılara karşı yapılmış olduğunu savunur. Ona göre Şerif'in amacı Osmanlı Devleti'nin zevali durumunda İslam'ın bağımsızlığını korumaktır¹³⁵. İsyandan üç gün sonra *el-Menar* gazetesinde yayınlanan makalesinde, Şerif Hüseyin'in beyannameyi hakkında bir değerlendirme yapmış ve Şerif'in beyanında yer alan ifadelerin haklı olduğunu belirterek, bu eylemi desteklediğini ifade etmiştir. Yazıda İttihat ve Terakki'nin Suriye ve Beyrut'taki idamlarına atıfta bulunularak Şerif Hüseyin'e hak verilmekte, Şerif'in eyleminden ziyade İttihat ve Terakki'nin uygulamalarının yanlışlığından bahsedilmektedir. Ayrıca, Şerif Hüseyin'e, Büyük Şerif diye hitab edilmiştir (Rıza, 1916:243). Görüldüğü gibi Halife'nin otoritesine karşı bir tavır almaktan ziyade İttihat ve Terakki'ye dönük bir eleştiri mevcuttur.

Yine bir başka makalesinde Reşid Rıza, İslam ümmetini İttihatçıların "zulmünden" kurtarmanın büyük bir zorunluluk olduğuna değinmekte ve Şerif Hüseyin isyanını da bu doğrultuda atılmış bir adım olarak desteklemektedir (Rıza, 1916a;374). Ayrıca, 1916 senesinde hacda verdiği hutbede de Mekke'de hutbenin hala Osmanlı halifesi adına

¹³⁴ Şerif'in ilk üç isyan beyannameyi *El-Menar*'da yayınlamasına karşın, Osmanlı halifesinin adının Mekke'de Cuma hutbelerinde okunmasına son verildiğinin duyurulduğu son beyannameyi yayınlamaması Reşid Rıza'nın hilafet taraftarlığının bir delilidir.

¹³⁵ "...Devleti içerisinde bulunduğu durumdan kurtarma işi onun ve diğerlerinin takatinin üstündedir. ([Bu esnada, Emir, hatibe] 'doğru söyledin' [dedi]). Bu sebeple o elinden gelen kısımla işe başladı. Bu da İslam'ın beşiği ve nurunun aydınlandığı yer olan Hicaz'ın başına gelen bela ve şakavetten kurtarılmasıydı. Bunun ardından kurtarılması mümkün olan diğer Arap beldelerin kurtarılması gelmekteydi. Böylelikle, Allah muhafaza buyursun, Osmanlı Devleti'nin başına gelmesinden korkulan akıbetin vuku bulması durumunda İslam'ın istiklalinin muhafazası ve zevalden kurtarılması mümkün olacaktı. ([Bu esnada, Emir, hatibe] 'doğru söyledin' [dedi])...(Rıza, 1917:40)

okunmasından bahsedip Şerif'in hareketinin Osmanlı halifesine karşı olmadığına vurgu yapmaktadır (Rıza, 1971:95).

Reşid Rıza hilafet kaldırılıncaya kadar Osmanlı halifesi etrafında Müslümanların birliği idealini savunmaya devam etmiştir. Hilafet'in kaldırılması eylemini de Avrupalıların desiselerinin bir sonucu olarak değerlendirmiş ve bu hadiseyi İngilizlerin Osmanlı topraklarını parçalama planlarına hizmet eden bir eylem olarak yorumlamıştır (Rıza, 1924: 277). Bu cümleleri Reşid Rıza'nın hilafet kaldırılıncaya kadar hilafetçi kaldığını ortaya koymaktadır.

İşyanın ilk aylarında Şerif Hüseyin'in eylemini destekleyen ve iddialarını haklı bulan Reşid Rıza, 1924 yılında yazdığı bir makalede Şerif Hüseyin'i Arap dünyasına yabancı güçlerin girmesine yardımcı olmakla suçlamakta, onun *halife* ünvanını [11 Mart 1924'teki biat kastediliyor T.Ç.] gasp ettiğini ifade etmektedir. Peygamber'in düşmanları (Batılı güçler kastediliyor. T.Ç.) ile işbirliği yaparak Peygamber'in *halifesi* ünvanını ele geçirmeye çalıştığını yazmaktadır (Rıza, 1924:390). Reşid Rıza, Şerif Hüseyin'in Arapların birliğini sağlayabileceğinden ümidini kesmesinden sonra, Şerif'i bu şekilde eleştirmiş ve bundan sonra, Mekke'yi ele geçiren İbn Suud'u desteklemiştir (Karaman, 2003:157). Şerif'in Arapları birleştirmekte başarısız olması Reşid Rıza'nın ona olan desteğinin sona ermesindeki en önemli faktördür. Zira Reşid Rıza'ya göre Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra İslam'ın "kurtuluşu" Arapların birleşip güçlü bir devlet kurmalarıyla mümkündür.

Reşid Rıza'nın Şerif Hüseyin'i desteklemesinde ve desteğini geri çekmesinde etkili olan faktör Osmanlı siyasetinde İttihat ve Terakki muhalifi olması ve bu muhalif havanın tesirinde kalmasıdır.¹³⁶ Zira hilafet etrafında bir birlik sağlanabileceği ümidi hilafetin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

¹³⁶ İttihat ve Terakki muhaliflerinden ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önde gelenlerinden olan Mehmet Selahattin Bey'in Şerif Hüseyin isyanı hakkındaki yorumları, İttihat ve Terakki muhalifi Türklerin de Cemiyet'in yaptıkları karşısında Şerif Hüseyin'e hak veren ifadelerine rastlanmaktadır: "... Ezcümle Emir-i Mekke-i Mükerreme devletlü, siyadetlü Şerif Hüseyin Paşa hazretleri İttihat ve Terakki Cemiyeti rüesa-yi malumesinin mezaliminden bizar olan Hicaz ahalisini kurtarmak için kıyam... ile "Melik-i Hicaz" kıta-i mübarekesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti yüzünden Devlet-i Osmaniye'den infikak etmiştir" (Mehmet Selahattin Bey, 2006:99).

Yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından olan Konya ulemasından Zeynel Abidin Efendi'nin torunu Mehmet Eminoğlu kendisi ile yaptığımız röportaj'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

3.1.1.3.İttihatçı Bir Arap Aydını: Emir Şekip Arslan

Şekip Arslan, Osmanlı birliğinin devamı idealine gönül vermiş ve 1923'e kadar Osmanlı birliğinin devamına yönelik çalışmalarına devam etmiştir. Bu tarihten sonra bu idealin sürdürülemeyeceğini görerek Arap dünyasının birliğini sağlamak ve Batılı devletlerin Araplara yönelik sömürgeci politikalarına engel olmak için mücadele etmiştir (Mertoğlu, 2005:VI).

Arslan Osmanlı Devleti unsurları arasında *cinsiyet asabiyesini* reddetmiş, *İslam asabiyesini* savunmuştur (Duri, 2001:183). Vilayetlerde merkezi yönetimin güçlü olmasının özellikle sömürgeci güçlerin Arap topraklarına yönelik planlarının gerçekleşmesini engelleyeceğini belirten Şekib Arslan, Suriye ve Lübnan'da II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan adem-i merkezîyetçi hareketleri, merkezi yönetimin zayıflamasının yabancı nüfuzunu artıracakı gerekçesi ile eleştirmektedir. I. Dünya Savaşı sonrası yazdığı bir kitapta, Arap topraklarında kurulan manda yönetimlerinin sebebi olarak bu dernekleri göstermekte ve bunların faaliyetlerini eleştirmektedir (Arslan, 2001:540-541).

Emir Şekib Arslan'a göre Cemal Paşa'nın icraatları ile Şerif Hüseyin isyanı arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Zira Şerif Hüseyin zaten önceden İngilizlerle anlaşmıştı ve fırsatını bulduğu anda Osmanlı Devleti'ne isyan edecekti. Arap sorununun Cemal Paşa yüzünden çıktığı, Paşa ileri gelen Suriyelileri ve edebiyatçıları öldürmesi Şerif Hüseyin'in devlete isyan etmeyeceği söylentilerinin aslı yoktur. Ona göre Şerif Hüseyin'in İngilizlerle bağlantısı ve devlete isyan düşüncesi Sultan Abdülhamit dönemine kadar gider (Arslan, 2005:192).

Cemal Paşa'nın makamında bulunduğu bir sırada Şerif Hüseyin isyanına yönelik olarak şu değerlendirmeleri yaptığını belirtmektedir:

"Bir gün Cemal Paşa'nın makamında bulunuyordum. O sırada Şerif Hüseyin devlete isyan etmişti. Cemal Paşa bana dönerek: "Görüyorum ki Araplar kâfir korumasına girmeye razı olmuşlar" dedi ve Arapların ihanet ettiklerinden dem vurup buna karşılık verilmesi gerektiğini söyledi. Karşımdakinin Cemal Paşa gibi meşhur bir zorba olduğunu ve kılıcı elinde tuttuğunu unutarak, daha sözünü bitirmeden itiraz ettim ve: "niye böyle söylüyorsunuz? Şerif Hüseyin bütün

uygulamalarını eleştirmiş ve Şerif Hüseyin'in isyan etmeye mecbur kaldığını ifade etmiştir (kişisel röportaj, 2006).

Arapları temsil etmez ki! Suriye ve Irak'taki yüz binlerce Arap'ın sizinle aynı safta çarpıştığını görmüyor musunuz?" dedim" (Arslan, 2005:140)

Şekib Arslan'ın sonuna kadar bir İttihatçı olduğunu ve 1923 yılına kadar İttihat Terakki'nin yönetim kadrosu ile birlikte hareket ettiğini belirtmeliyiz. Zira bu değerlendirmelerde Araplıktan ziyade İttihatçılık ön plana çıkmıştır. Dahası onun yeni Arap kimliğinin inşasında İsyana merkezli bir yaklaşım yerine anti-empyralist bir tutum benimsemesi, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra da isyana marjinal bir olay gözüyle bakması neticesini getirmiştir¹³⁷.

3.1.1.4. Adem-i Merkeziyet Yanlısı Bir Osmanlıcı: Selim Ali Selam

1913 yılında Paris'te toplanan Arap kongresinin organizatörlerinden olan Selim Ali Selam'ın da isyan hakkındaki görüşlerinin bilinmesinde hem isyanın ideolojik niteliğini tespit etmek hem de o dönemde bu isyanın nasıl algılandığını bilmek açısından önemi vardır. Selam Osmanlı Devleti'nin birliğini korumanın bir zorunluluk olduğunu düşünür. Bunun için ıslahatlar yapılmalıdır ve vilayetlerin durumu düzeltilmelidir. Islahatların adem-i merkeziyeti artıracak şekilde yapılmasını savunur. (el-Halidi, 1978:80-86). Adem-i merkeziyet vurgusunun ön plana çıkması, Milliyetçi bir niyetten ziyade o dönemin siyasal düşünce atmosferiyle yakından ilgilidir. Zira İttihat ve Terakki muhaliflerinin büyük çoğunluğu adem-i merkeziyet taraftarıydılar. Selamın değerlendirmeleri de Osmanlı siyasetinde yapılan tartışmalar bağlamında anlamlandırılabilir.

İsyana başlamadan önce daha 1915 yılı yazında Selim Ali Selam İngilizlerin Osmanlı'ya karşı yapılacak gizli projelerden haberdar olmuştur. Hatıralarında Şunları

¹³⁷ Şekib Arslan Osmanlı Devleti'nden sonra hem milli hem de dini bağlara bağlı kalmanın ilerlemenin yegane şartı olduğunu savunmuştur. Bunun için Avrupa milletlerinden örnekler getirmiştir. Onların dinlerin ve milliyetlerine bağlılıklarının ilerlemelerinin sebebi olduğunu, Müslümanların da bunlara bağlılığı gerici addetmelerinin geri kalmalarına sebep olduğunu ifade etmiştir: "... Avrupalılardan hiçbirini başka bir milletin içine katılmak istemiyor. Mesela İngilizler. İngiliz olarak kalmak istiyorlar. Almanlar Alman olmaktan başka bir şey istemiyorlar. İtalyanlar da İtalyan kalmaktan başka bir şeye rıza göstermiyorlar. Ruslarınsa son istekleri Rus olmaktır... (Arslan, 1985:70)

Delil getirdiğimiz bütün milletler Avrupalıdır. Hepsinin de bilgili ve ileri milletlerdir. Hepsinin büyük ve muntazam şehirleri vardır. Hepsinin üniversiteleri akademileri ilim cemiyetleri orduları ve filoları vardır...İleri milletlerin öncüsü durumunda olan İngiltere Dini prensiplere sarılmış ve bu gibi bahislere gereğince önem vermiştir...Her kavim, dinine, atalarından miras kalan milli unsurlara sınıksız sarılır, hiç de gerici damgasını yemez ..." (Arslan, 1985:81).

söylemektedir: "1915 yazında aynı gün,... Abdülkerim el-Halil bana geldi ve :'Devlete karşı çıkmak üzere İngilizlerle birlikte askeri bir ayaklanma planlıyoruz, şuradan bize şöyle yardımlar gelecek, şunlar da bize katılıyor...' gibi şeyler söylemeye başlayınca kendisine döndüm ve: 'Ey Abdülkerim! Böyle işlere bulaşmamamı tavsiye ederim. Ben kendi adıma böyle işlere hiçbir zaman onay vermem' dedim. O beni ikna etmeye çalışıyor, ben de onu ikna etmeye uğraşıyordum. Bir anlaşmaya varamadan ayrıldık" (Selam, 2005:31-32).

Selim Ali Selam 1915 yılında Şerif Hüseyin isyanına katılması hususunda kendisinden destek isteyen Emir Faysal ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sonunda Selam Emir'i "yabancı maksatları ve ülke hakkındaki emelleri" konusunda uyarmış ve "çoğu zaman kendilerine ve sözlerine güvenilmemesi gerektiğini" söylemiştir. Selam'ın isyana katılış gerekçesine göre, Cemal Paşa ve Osmanlı Devleti'nin Arapların isteklerine karşılık vermemesi yüzünden, Selim Selam –hatıralarında da söylediği gibi- bir Osmanlı ve ıslahat taraftarı olmasına rağmen ayaklanmaya destek vermekten geri durmamıştır (Selam, 2005:33). Osmanlı Devleti'nin, unsurları için bir üst kimlik olabilme ihtimali tamamen ortadan kalkıncaya kadar Selim Ali Selam'ın, siyasal anlamda Arapçı olmadığı anlaşılmaktadır.

Selim Ali Selam Osmanlı'nın çekilmesinden sonra Arap birliği taraftarı olmuş ve bu amacın gerçekleştirilmesi için mücadele etmiştir. 1920 yılında Şam'da Faysal'ın Krallığı Fransızlar tarafından yıkıldığında Lübnan'ın bağımsızlığının ilan edilmesine de bu amaçla karşı çıkmış ve Arapların birliğini savunmuştur (Selam, 2005:43). Osmanlı'nın yıkılması ile birlikte ortaya çıkan yeni kimlik probleminin Selim Ali Selam'ın da fikirlerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, Şekib Arslan gibi onun da anti-empyalist yönü güçlüdür.

3.1.1.5.İngiliz Esiri Bir Osmanlı Paşası: Cafer el-Askeri

Cafer el-Askeri, Şerif Hüseyin isyanının başta gelen önderlerindedir. Önceleri Osmanlı ordusunda görev yapmış, Senusî hareketine yardım amacıyla Libya'da bulunmuştur. 1915 yılında İngiliz ordusuna esir düşmüş, hatta buradan kaçmaya çalışırken kaleden düşerek yaralanmıştır. Hatıratında yazdığına göre Askerî'nin Şerif Hüseyin ile işbirliği yapıp Osmanlı karşıtı bir tavır takınmasında yakın arkadaşlarının Cemal Paşa tarafından Şam'da asılmasının ve Araplara yaptıklarının büyük rolü vardır. Bu idam olaylarından

sonra Mekke emiriyle görüşmeler yapmış ve Aziz Ali el-Mısırî ile birlikte Şerifin 'Arap' kuvvetlerini eğitmek için Mekke'ye gitmiş ve isyanın önde gelen liderlerinden olmuştur (Safvet, 1988:11-13).

El-Askerî, İsyân'a iştirak ediş sebebini İttihat ve Terakki'nin Arap kimliğini 'yok etme' teşebbüslerinden sonra, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e bütün Arap bölgelerinin bir idare altında toplanmasını vaat etmiş olmaları olarak ifade eder. Buna göre Araplar kendi geleceklerine kendileri karar vereceklerdi. Bu bağlamda Şerif'in hareketi Arapları temsil etme kabiliyeti 'en yüksek' hareketti. Bunun için bu harekete iştirak ederek başarısı için çalıştığını belirtir (El-Askeri, 1988:106-109).

Askerî'nin isyana biçtiği rol ile, günümüz Arap milliyetçilerinin isyana biçtikleri rol benzerdir. Askerî'ye göre, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türk milliyetçiliğinin yükselmesi ve İttihatçılar tarafından desteklenmesi, İmparatorlukta diğer unsurlar arasında da milliyetçi akımların yükselişe geçmesine neden olmuştur. Arap milliyetçiliği de İmparatorluğun son döneminde bu şekilde ortaya çıkan milliyetçi akımlardandır. Bu akımların faaliyetlerinin bir sonucu olarak Arap beldelerini özgürleştirmek ve bağımsız bir Arap devleti kurmak maksadıyla "Arap isyanı" hareketi başlamıştır (El-Askerî, 1988:158-171). Askerî hatıratını bu olaylardan çok sonra kaleme aldığı için, daha sonra oluşan Milliyetçi literatürün Askerî'nin fikirlerinde büyük etkisi olmuştur.

3.1.1.6.İslamcı Bir Arapçı: Muhammed İzzet Derveze

Muhammed İzzet Derveze, özellikle Filistin'de İngilizlere karşı bir Arap bilincinin oluşması yolundaki faaliyetleri ile bilinir. İslamcılık ile Arapçılığı bir gören, İslam'ın dirilişinin ancak Arapların birleşmesi ile mümkün olabileceğini savunan Arap yazarlardardır. İslam'ın dirilişi Arapların birliği ile mümkün olabileceğine göre Arap birliğini sağlamak için her yola başvurulabilir, her şık ihtimaller arasındadır (Ganim, 1987:3-5)

Derveze'ye göre, bu doğrultuda, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle olan bağlantıları ve isyanı gerçekleştirenlerin İngilizlerle bağlantı kurmak hususundaki gayretleri barışçıl ve uygun bir harekettir. Hareketlerinin başarıya ulaşabilmesi için bu gerekliydi ayrıca İlkesel açıdan da herhangi bir sorun yoktu. "Şerif Hüseyin Arap Milletinin Modern anlamda

uyanişını hedeflemiştir. Şerif Hüseyin'e Arap meselesini fikir düzleminde hakikat meydanına çıkarttığı için müteşekkik olmalıyız” (Derveze, 1993:272)

Derveze ‘*Arap isyanı*’nın kökenleri ve hedefleri konusunda şunları ifade etmektedir:

“Şerif Hüseyin önderliğinde 1916 senesinde gerçekleşmiş olan *Haşimi Arap İsyanı* Osmanlı Devleti aleyhine bir hareketti. Araplar birlik olmanın zaruretini görmüşler ve bunu bu isyan ile kuvvetli bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bu hareket yukarıda açıkladığımız milliyetçi Arap derneklerinin gelişmelerinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dernekler ile Şerif’in oğlu arasında imzalanan anlaşmaya göre Osmanlı hakimiyeti altında bulunan bütün Arap topraklarında büyük bir Arap devleti kurulacaktı...

Daha sonra McMahon ile yürütülen görüşmelerde de Araplar’ın bu sınırlardan taviz vermemeleri onların 1915 yılında birlik şuuruna eriştiklerini açıkça ortaya koymaktadır...”(Derveze, 1988:664).

Derveze’ye göre I. Dünya Savaşı öncesinde Araplar tek bir Arap devleti kurmak için İngilizlerle temasa geçtiler ve bu doğrultuda sözler aldılar. O’na göre, Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Araplara verilen vaadlerin yerine getirilmemesi Arap yöneticilerin vaadleri kovalamadaki tecrübesizlikleriyle alakalıdır. Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlere verilen vaatler McMahon’un Şerif Hüseyin’ e verdiklerinden çok daha azdı. Fakat Siyonist yöneticiler siyasi kabiliyetleri ve azimetleri dolayısıyla kendilerine vaad edilenden çok daha fazlasını elde edebilmişlerdir (Derveze, 1993:272).

Derveze, İslamcı-Arabist olmasına rağmen Osmanlı Devleti’nde Arapların durumu, Osmanlılık bağlamında Arapçılık konularına pek fazla değinmemiştir. Onun odak noktası daha çok Osmanlı sonrası Araplar ve Filistin meselesidir.

Son olarak Arap düşüncesi hakkında şunu ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra ya da yıkılacağına anlaşılmasından sonra Arap eyaletlerindeki fikir adamları ve aydınlar evvela büyük bir travma yaşamışlar, zihinsel anlamda bocalamışlardır. Daha sonra Arapçılık ideolojisini benimsemişlerdir. Bunların büyük bir çoğunluğu son ana kadar Osmanlılık’ı savunmuş aydınlar ve Osmanlı ordusunda savaşmış subaylardı ve Osmanlıcıydılar. Bu bağlamda, Arap düşüncesinin merkezi savaştan sonra İstanbul’dan Şam’a kaymıştır (Cleveland, 1971:49).

3.1.2. Osmanlı Gazetelerinde İsyân Hakkındaki Değerlendirmeler

Osmanlı gazetelerinin isyan ile ilgili haberlerini değerlendirmeye başlamadan önce ilk olarak Şunu belirtmek gerekir ki, Savaş zamanında çıkan Osmanlı gazetelerinin hemen

tamamı hükümetin denetimindeydi ve askeri sansürün izni olmadan ordu hareketleri ile ilgili haberlerin yazılması yasaktı (Koloğlu, 1985:91). Sık sık yaşanan gazete kapatma hadiseleri gazetelerin hükümet politikası hilafına neşriyat yapmaları ya da harp esnasında olanları eleştiren yazılar yazmalarını engelliyordu. Savaş boyunca resmi tebliğler dışında bir şeyler yazmak olanak dışıydı.

Şerif Hüseyin isyanına yönelik haberler de, bu doğrultuda minimize edilerek sıradan önemsiz bir olay gibi verilmiştir. Ama şunu ifade etmeliyiz ki, gerek harp dönemi boyunca gerekse harpten sonra yapılan yayınlarda isyan münferit bir olay olarak görülmüş ve Arapları temsil eden bir hareket olarak değerlendirilmemiştir.

Burada isyanın daha sonra algılanmasına etki edecek, altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da, özellikle harp bittikten sonra dönemin bazı gazetelerindeki yazılarda ortaya çıkan bir takım arayışlardır. Bu yazılarda Osmanlı sisteminin iflas etmesinden sonra yeni sistemin hangi model doğrultusunda kurulacağına dair bir takım tartışmalar göze çarpmaktadır. Şerif Hüseyin isyanının 'Arap' isyanına dönüşmesi de bu tartışmaların vardığı noktada Batıcı-milliyetçi bir anlayışın benimsenmesinin bir sonucudur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yeni kurulan devletin Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu iddia ve söylemlerden tamamen vazgeçmesi ve milliyetçi-batıcı bir söylem benimsemesi genelde doğuya özeldir ise 'Araplara' karşı bir ötekileştirme politikasının başlamasına yol açmıştır. Bu söylemin meşrulaştırılması amacıyla da Şerif Hüseyin isyanı 'Arap isyanı'na dönüşmüş ve Araplar da Osmanlı'yı arkadan vuran hainler olmuşlardır.

3.1.2.1.Tanin¹³⁸: Mekke'deki Fesad

İttihat ve Terakki'nin müevvic-i efkârı olan Tanin gazetesinin gerek harp esnasında gerekse sonrasında İsyân ile ilgili yorumlarında herhangi bir 'abartı'ya rastlanmamaktadır. Gazete Şerif'in hareketini kendi kişisel ihtiraslarını

¹³⁸ 1 Ağustos 1908'de Hüseyin Cahit, Hüseyin Kâzım ve Tevfik Fikret tarafından yayımlanmaya başlandı. Kısa bir süre sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım'ın ayrılmasıyla Hüseyin Cahit'in yönetiminde İttihat ve Terakki'nin sözcüsü durumuna gelen *Tanîn*, İttihatçıların iktidarda bulunmadığı 1908-1913 arasında sık sık kapatılmış, bu yüzden zaman zaman Renin, Cenin, Senin gibi adlarla çıkmıştır. 1913'ten sonra İttihatçı yönetimin savunuculuğunu yapmış, bu tutumunu Cumhuriyet döneminde de sürdürdüğünden 16 Nisan 1925'te kapatılmıştır (Koloğlu, 1985:92).

gerçekleştirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirmekte ve etrafındakilerin de hayatlarını ötedenberi ‘çapulculuk ve yağma’ ile kazanan bir grup bedevi olduğunu belirtmektedir. Gazeteye göre ‘herşeyden önce belirtilmelidir ki Kâbe’nin eşiğinde cereyan eden ve bütün İslam dünyasının nefretini celb eden bu olay ne Araplık ne de İslamlıkla alakalı bir olay değildir (Tanîn, 26 Temmuz 1916:1)

Şerif Hüseyin ta başından beri İngilizlerin telkinleriyle hareket etmektedir ve isyan edeceği o zamandan bellidir. Hükümet Şerif’i görevden almayı düşünmüştür fakat daha önemli işler ve hassas bir zamandan geçilmesi dolayısıyla bu iş hep ertelenmiştir. Ayrıca Şerif’in hareketlerinde bu derece ileri gideceği ve İslam’ın düşmanı olan İngilizlerle bu şekilde teşrik-i mesai eyleyeceği de tahmin edilmemiştir (Tanîn, 26 Temmuz 1916:1).

Gazetenin isyanın mahiyeti hakkındaki değerlendirmeleri ise şöyledir: “İsyan’ın mahiyet ve ehemmiyetine gelince, diyebiliriz ki mahiyeti Şerif Hüseyin’in para ve ikbal hırslarıyla dolu olan vicdanını İngiliz altınlarına teslim etmesinden, ehemmiyeti ise hiç mesabesinde kalmasından ibarettir.” Gazete ayrıca İngiltere’nin ta başından beri Şerif Hüseyin ile gizliden gizliye ilgilendiğini belirtmekte ve kendi emellerine ulaşmak ve İslam aleminde fesat çıkarmak için Hüseyin’i kullandığını belirtmektedir (Tanîn, 26 Temmuz 1916:1).

Gazete, isyanın Şerif ve birkaç kabilenin kalkışması olarak kaldığını belirtmekte ve Medine ve Rabiğ gibi civar illere sirayet edemediğini de ifade etmektedir. Hüseyin’in nüfuzunun Mekke ve yakın çevresinden ötesini aşır bütün Arabistan’a sirayet edemeyeceği ve Şerif’in buralarda hakimiyet kuramayacağı da gazetenin yorumları arasındadır. Hükümet tarafından Mekke emiri tayin edilen Şerif Ali Haydar’ın kendi emrindeki askerlerle birlikte yakında Mekke’ye doğru hareket edeceği ve bu fesada son vereceği ifade edilmektedir. Ayrıca, İslam hilafetinin, İslam düşmanlarıyla pençeleştiği bir sırada böyle bir hadisenin vukua gelmesinden üzüntü duyulduğu da ifade edilmektedir (Tanîn, 26 Temmuz 1916:1).

O dönemde henüz Batıcı-milliyetçi bir söylem benimsenmediğinden isyanın batıcı-milliyetçi amaçlar için kullanılması söz konusu değildi. Dahası savaş şartları da isyanın mümkün olduğunca marjinal bir olay olarak gösterilmesini gerektiriyordu. İsyan hakkındaki gerçeği yansıtmayan haberler bu marjinalize etme gayreti ve

'gerekliliğinden' kaynaklanmaktadır. İsyanı bütün Araplara mal etmek bir yana, İsyanın "Hilafet'e" karşı yapılmış olduğuna vurgu yapılarak, Arapları Şerif Hüseyin aleyhinde kışkırtmak yoluna başvurulmuştur.

3.1.2.2.Vakit: Bağî Hüseyin

Vakit gazetesinde isyanın ilk zamanlarında olay hakkında çıkan haberler pek fazla gerçeği yansıtmamaktadır. Bunlar arasında Şerif Hüseyin'in öldüğü ve oğulları arasında taht kavgası başladığı yolunda haberler en dikkat çekenleridir (Vakit, s. 330, 24 Eylül 1918:3).

Yine 1917 yılında çıkan bir haberde Şerif'in Fransız komutanlarını Mekke'ye davet ettiği ifade edilmekte ve Müslümanların en kutsal mekanlarına Müslüman olmayanların ayaklarının değmesinin bütün İslam aleminde lanetlendiği belirtilmektedir (Vakit, s. 40, 14 Teşrin-i Sani 1917:1).

Sansür kalktıktan sonra çıkan bir başka haberde ise Şerif Hüseyin'in Osmanlı hilafetine karşı isyan etmediği İttihat ve Terakki'ye karşı isyan etmiş olduğu belirtilmektedir ve bu anlamda Şerif ile Osmanlı halifesinin otoritesini kabul etme hususunda bir itilafa varıldığı belirtilmektedir. Aynı haberde Şerif'in oğlu Faysal'ın sulh görüşmelerine birlikte katılmak yönünde bir teklifte bulunduğu da yer verilmektedir (Vakit, s. 391, 24 Teşrin-i Sani 1918:1).

Yine sansür kalktıktan sonra çıkan bir başka haberde isyanın güçsüzlüğünden bahsedilmektedir. Burada Şerif'in kuvvetlerinin Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık beş katı olmasına rağmen Medine'nin halen ele geçirilememesinin bedevi kabilelerinden kurulu olan Şerif ordusunun başıbozukluğunun ve güçsüzlüğünün göstergesi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bedeviler vasıtasıyla Araplar üzerinde hakimiyet kurmanın oldukça zor bir iş olduğu da ifade edilmektedir. Gazeteye göre Bedevilerin Şerif'i destekleme sebebi savaşın başlamasıyla birlikte Hac kervanlarından aldıkları aidatlar ile geçinen bedevilerin Hac kervanının gelmemesi ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin bölgeye yardım ulaştırmasını engellemesi sebebiyle aç kalmaları ve Şerif'in paralarına kanmalarıdır (Vakit, s. 307, 7 Ağustos 1918:3).

Vakit gazetesinde de İsyân hakkındaki haberler Tanîn gazetesine benzemektedir. Osmanlı yönetimi ile daha önce Osmanlı yönetiminde olan Arap topraklarında yeni

kurulan yönetimler arasındaki işbirliği imkanları tartışılmakta, Araplara, hatta Şerif'in kendisine yönelik bir önyargıya rastlanmamaktadır (Vakit, 10 Teşrin-i Sani 1918:1).

3.1.2.3.Sabah¹³⁹: Mekke'de Bir Fitne

İttihat ve Terakki yanlısı bir gazete olan Sabah'ta isyan ile ilgili ilk haber isyan çıktıktan 47 gün sonra yayımlanmıştır. Haberde isyan "Mekke'de Bir Fitne" başlığı ile verilmekte ve Şerif Hüseyin'in hareketi bir "fesat" hareketi olarak değerlendirilmektedir. Haberde isyanın marjinal bir hareket olduğu ifade edilmekte ve bölgenin saygın kabile liderleri olan İmam Yahya, İbn Suud vs.nin desteğini almada başarısız olduğu belirtilmektedir (Sabah, 27 Temmuz 1916:1).

Gazeteye göre Hüseyin'in amacı Peygamber soyundan geliyor olmanın da verdiği avantajı kullanarak kendi kişisel ihtiraslarını gerçekleştirmek ve İngilizlerden para almaktır. Hüseyin'in çevredeki bedevi kabileleri Osmanlı'ya karşı ayaklandırarak Osmanlı'yı zayıflatmayı amaçladığı da ifade edilmektedir. Fakat bu kabileler Şerif Hüseyin'e uymamış, Devlet-i Âli'ye isyan etmemişlerdir (Sabah, 27 Temmuz 1916:1).

Şerif ile birlikte Devlet'in askerlerine bir takım saldırılarda bulunmak cüretini gösteren üç beş başıbozuk ise daha sonradan pişman olmuş ve Şerifle birlikte hareket etmekten imtina etmişlerdir. Bu mesele üzerinde gereğinden fazla durulması gereksizdir ve kavmi-i necib olan Arapların Osmanlı Hilafetine karşı olan sadakatlerinde, olmayan bir takım şüphelerin doğmasına yol açar (Sabah, 27 Temmuz 1916:1).

Gazetede bir başka haberde ise Hüseyin ile birlikte isyan eden bazı kabilelerin Medine yakınlarında hükümet kuvvetleri tarafından basılarak etkisiz duruma getirildiği ve Hüseyin'e bağlı başka bazı kabilelerin de Hüseyin'den ayrılarak çöldeki mekanlarına çekildikleri belirtilmektedir (Sabah, 10 Ağustos 1916:2).

Gazete, Arabistan bölgesinde etkili olan diğer liderlerin Osmanlı'ya sadakatle bağlı olduklarını ve bunların İngiliz ve Fransızlara karşı büyük bir nefret içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca gazetede Hüseyin'in İngiliz ve Fransızların askeri ve maddi her türlü yardımını aldığı da ifade edilmektedir. Hüseyin'in, İslam dünyasına

¹³⁹ 1875 yılında çıkmaya başlayan Sabah'ın başyazarı Şemseddin Sami, sahibi Papadopoulos'dur. Sabah sekiz yıl sonra Mihran Efendi yönetiminde yayımlanmaya başlamış ve bu dönemde, dönemin birçok ünlü yazarı kadrosunda yer almıştır (Koloğlu, 1985:90).

kendisini Halife olarak kabul ettirmekte başarısız olması, sadece Sultan ve Emirü'l-Mü'minin ünvanları ile yetinmesi ile neticelenmiştir. Yine aynı haberde bu isyanın Harb ve Uteybe kabileleri ile Şerif Hüseyin'in ittifakından ibaret bir kalkışma olduğu belirtilmektedir (Sabah, , 2 Ağustos 1918:2).

Bu haberlerin büyük bir çoğunluğu propaganda amaçlı ve kamuoyu oluşturmaya yöneliktir. Özellikle Arapların devlete inançlarını sarsacak bir kanaatin oluşmasını engellemek gayreti böyle bir yola başvurmayı gerektirmiş olabilir. Gazete'nin isyan hakkındaki asıl bakış açısını Savaş bitip sansür kalktıktan sonra 1919 yılında yayınlanan "Emir Faysal ile Mülakat" başlıklı yazıda bulabiliriz. Bu yazıda Şerif'in ittifak kurduğu kabileler ile Osmanlı ordusuna karşı galip gelmekte başarısız olduktan sonra, İngilizlerle ittifak kurduğu ve İngilizlerden aldığı destek ile ancak Osmanlı hakimiyetine son verebildiği belirtilmektedir (Sabah, s. 10464, 3 Nisan 1919:1). Bu bağlamda Şerif Hüseyin'in hareketine bir "isyan"dan ziyade bir İngiliz işgali gözüyle bakıldığı anlaşılmaktadır. Yalan haberleri bir kenara bırakacak olursak gazetelerin isyana yönelik değerlendirmeleri ile, bugün arşiv belgeleri ışığında yapılan bilimsel çalışmaların bakış açıları aşağı yukarı uyuşmaktadır. Bu da 'büyük' isyan olayının bir kurgudan ibaret olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

3.1.2.4. Sebilürreşad: Asrın Ebu Cehil'i

İsyana Osmanlı basınından en sert tepki İslamcılarının yayın organı olan Sebilürreşad dergisinden gelmiştir. Derginin 354. ve 355 sayısında yayınlanan "*Mekke emir-i sabıkı bağı Hüseyin*" başlıklı yazıda Şerif Hüseyin asrın "Ebu Cehil"i olarak nitelenmekte ve ihtirasları yüzünden "*İslam düşmanlarının hizmetkari*" olmakla itham edilmektedir. Dergiye göre Şerif'in hareketi İslama karşı yapılmış bir harekettir ve Şerif aslında İslam düşmanıdır onun için Ebu Cehildir (Sebilürreşad, 6 Zilhicce 1334:150).

Dergiye göre, Şerif Hüseyin Araplardan ziyade kendi menfaatini düşünen bir adamdır. Yaptığı her iş kendi ihtiraslarını gerçekleştirmeye yöneliktir. Kendi nüfuzunu azaltacak olan her şeye karşı çıkmıştır. Bölgenin refaha kavuşmasını sağlayacak *demiryolunun* gelmesini de istememiştir. Hicaz'da adeta bir zulüm düzeni kurmuştur. Hacıların sırtından haksız yere kazanç elde etmektedir. Şeriata ve kanuna aykırı bir şekilde vergiler almaktadır. (Sebilürreşad, 6 Zilhicce 1334:151).

Hüseyin'in temel amacı Hicaz'da hükümetin nüfuzunu ve saygınlığını *azaltarak* bunun yerine kendi nüfuzunu ikame etmektir. Bunun için İbn Suud ile ittifak kurmak istemiştir fakat başarılı olamamıştır. Mekke'de kendi otoritesine karşı gelenlere ve ihtiraslarını gerçekleştirilmesine engel olarak gördüklerine karşı son derece *acımasız* davranmıştır. Araplar'ı, İmparatorluktan ayırarak İngilizlerin de yardımıyla *halife* ünvanını ele geçirmek istemiştir (Sebilürreşad, 6 Zilhicce 1334:166). Merkezi hükümete karşı Arapların cahil ve bilgisiz olduğunu kendilerini geliştirmeye müsait olmadıklarını söylemiş, Türklere karşı da kendisinin Araplar için herşeyi yapmaya hazır bir kişi olduğu izlenimini vermiştir (Sebilürreşad, 6 Zilhicce 1334:152).

Yazının devamında Hüseyin'in, hükümetin hac hizmetlerini iyileştirmek amacıyla yaptığı düzenlemeleri engellediği belirtilmektedir. Hükümet fakir hacılar için kervansaraylar ve hastaneler inşa etmek istemiştir, Fakat Hüseyin 'cahil' bedevileri kışkırtmak suretiyle buna engel olmuştur. Ayrıca hacıların ulaşımını kolaylaştırmak için gönderdiği üç otobüsten ikisi yakılmış, bir tanesi de patlatılmıştır. Bundan başka hükümetin çöl suyunu arıtıp içilebilir hale getirecek bir tesis kurma teklifi de Hüseyin tarafından reddedilmiştir. Ayrıca İstanbul'dan Sürre Alayları ile gönderilen yardımlar da hacılara dağıtılması gerekirken böyle yapılmayarak Hüseyin'in şahsına aktarılmıştır (Sebilürreşad, 6 Zilhicce 1334:153).

Burada çalışmamız açısından dikkat edilmesi gereken, olayın Şerif Hüseyin tarafından gerçekleştirilen münferit bir olay olarak görülmesidir. İsyana çıktığı zaman günümüzde olduğu gibi bütün Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklanarak, Osmanlı'yı arkadan vurma girişimleri olarak görülmemiştir. Gazete isyanı değerlendirirken Şerif'in kullandığı argümanları da çürütmek maksadı güttüğü anlaşılmaktadır.

3.2.Şerif Hüseyin İsyanının Türk-Arap İlişkilerine Etkileri

Bu kısımda daha çok Şerif Hüseyin isyanının neden Araplar nezdinde *Büyük Arap İsyanı* olarak ve Türkler nazarında da '*Araplar bizi arkadan vurdu*' şeklinde algılandığı üzerinde durulacak ve bu anlayışın oluşmasına giden süreç analiz edilecektir.

3.2.1. Hilafet Merkezli Dayanışma: 1919-1923 Türk-Arap İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesinden sonra cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen dönemde Türk-Arap ilişkileriHalife'nin manevi otoritesi

altında emperyalizme karşı işbirliği çerçevesinde şekillenmiştir. Türkler ve Araplar birbirlerini iki ayrı siyasi birim olarak kabul etmiş durumdadırlar. Bu dönemde Türk-Arap ilişkilerinde isyanın etkisi yok denecek kadar azdır.

Arap topraklarında Osmanlı hakimiyeti sona erdikten sonra Türkler ve Araplar ilk olarak emperyalizme karşı işbirliği ortak paydasında bir araya gelmişlerdir¹⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmesinden ve Arap bölgelerinde Hegemonik güçlerin manda yönetimlerinin kurulacağından anlaşılmasından sonra, Suriye Kralı Faysal'ın da içinde bulunduğu birçok Arap lider bağımsızlık ve bölgesel entegrasyon için Türklerle işbirliği yapmanın yollarını aramışlardır (Akşin, 1986:2).

Bu anlamda ilk temas 3 Ekim 1919'da, Mondros Mütarekesi görüşmeleri esnasında Faysal'ı temsilen İngiliz heyetinde bulun Nuri Sait Paşa ile Osmanlı heyetinden Binbaşı Ömer Halis Bey arasında gerçekleşmiştir. Burada Nuri Sait, Ömer Halis'e gizli bir mektup vererek bu mektubu Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya iletmesini istemiştir. Mektupta Türk ve Araplardan oluşan bir federasyonun kurulması isteği ifade edilmekteydi (Cebesoy, 2000:43).

Daha sonra 15 Ekim 1919'da Faysal ile Mustafa Kemal Paşa arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre her iki ulus da özgürlük için mücadelede birbirlerine yardımcı olacaklardı. Şerif Hüseyin Osmanlı Halifesini tanıyacak, buna mukabil Osmanlı Devleti de, Şerif'in Doğu Arap vilayetlerindeki (*Meşriku'l-Arabi*) bağımsızlığını kabul edeceklerdi. Şerif, Anadolu'daki harekete destek olacaktı¹⁴¹ (Akşin, 1986:4).

¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa 9 Ekim 1919'da Halep'te Suriyelilere hitaben yayınladığı beyannamede bu Suriyelileri emperyalizme karşı mücadeleye davet etmektedir: "...Aramızda tahrik edilen ve bizleri birbirimizden ayıran husumete ehemmiyet vermemenizi bir dindaşımız olarak temenni ediyorum, bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmalıyız ve bütün silahlarımızı ülkemizi bölmek isteyen hain partilere karşı çevirmeliyiz. Eğer dinlemezseniz, sonuna kadar siz üzüleceksiniz. Dinimizin imansız düşmanların ellerinden kurtarmak istiyoruz." (Atatürk'ün Bütün Eserleri IV, 2000:251).

¹⁴¹ Abdullah hatıralarında ittifak girişimlerini şu cümlelerle izah etmektedir: "...Galib Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Yafa'daki Osmanlı taburunda subaylık yaptıkları günlerden bizzat tanıdığını söylüyordu. Benim adıma Mustafa Kemal'i arayıp selam vermek ve Araplarla Türklerin kurtuluşu için iki tarafın birlikte çalışmalarını teklif etmek üzere izin istedi, ben de izin verdim. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği cevapta teşekkür ve minnetini ifade ediyor ve Fırat boyundan güneye doğru inmekte olan Kazım Karabekir Paşa'ya gerekli talimatları verdiğini söylüyordu. Ayrıca haberleşme için özel şifreler de özel ulaklarla gönderilecekti."(Kral Abdullah, 2006:167).

Bu arada bir takım Arap kabile şeyhlerinden Osmanlı yöneticilerine, kendilerinin manda yönetimi değil de Osmanlı yönetimini istediklerini ve Osmanlı'ya bağlı olduklarını bildiren mektuplar gelmiştir. Dayr ez-Zor kabilesi şeyhi Şamar gönderdiği mektupta Osmanlı'ya bağlılığını bildirmekte ve bu duygularının Halep ve Şam halkı tarafından da paylaşıldığını ifade etmektedir (Gökbilgin, 1965:389-92). Irak'taki Osmanlı yanlısı bir kabile şefi olan Acemi Paşa'dan da benzer bir mektubun geldiğini görmekteyiz (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1964:38). Aynı şekilde 4 Şubat 1920'de Suriye'den, Osmanlı yönetimi altında kalmak istediklerini belirten mektuplar gelmiş ve bunlar Osmanlı kabinesinde tartışılmıştır (Akşin, 1986:6). Osmanlı Devleti Arap topraklarından çekildikten sonra Osmanlıcı duyguların Araplar arasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

20 Temmuz 1920'de Suriye'nin Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve sonrasında aynı yılın Ekim ayında Fransa ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma Suriye Arapları ile Türkiye arasındaki emperyalizme karşı işbirliğini sona erdirmiştir (Akşin, 1986:9).

Emperyalizme karşı mücadele yanında, *Milli Mücadele* ile başlayan, Osmanlı Devleti çekildikten sonra Arap memleketlerinin statüsünün ne olacağı tartışması da Türk-Arap ilişkilerinin seyrinde bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 17 Şubat 1920'de ilan edilen *Misak-ı Milli*, Arapların kendi kaderlerine kendilerinin karar vermeleri gerektiğini belirtmektedir¹⁴². Bundan dört gün sonra *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanan bir yazısında *Mustafa Kemal*, şunları ifade etmektedir. "...Ekseriyet meselesi ayrı bir mevcudiyet ve milliyet teşkil etmek iddiasında bulunan kavmiyetler için mevzubahistir. Mesela Araplar, Halep'ten aşağıda bütün Arabistan'ın ekseriyeti milliyesini teşkil ederler. Ve bundan dolaydır ki, onların istiklallerini kabul ettiğimiz milliyet prensiplerine muvafık görüyoruz." (Hakimiyeti Milliye, No:10, 21 Şubat 1920'den akt. Koloğlu:1994:60). Burada Türk milliyetçiliğinde Osmanlıcılık idealinin artık tamamen bittiğini ve milliyetin artık Osmanlı "unsurları" arasındaki ilişkileri belirleyen temel kriter olmaya başladığını söyleyebiliriz.

¹⁴² "Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir..." (Soysal, 1983:15)

Kurtuluş Savaşı esnasında Arapların, Türk bağımsızlık hareketine karşı tutumu da Osmanlı sonrası Türk-Arap ilişkilerinin mahiyeti çerçevesinde değinebileceğimiz bir diğer konudur. Araplar'ın büyük çoğunluğu Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir. Milli Mücadele esnasında Kahire'de, Türklerin mücadelesini destekleyen resimler basılmıştır. Bu resimlerde “Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, Ankara'da Büyük Millet Meclisi üyelerine hitap ederken”, “Enver Paşa'yı *Sevr* haritasını Kemal Paşa'ya verirken”, Mustafa Kemal Paşa'yı “zafer Allah'tandır ve fetih yakındır” ayeti önünde resmeden”, “Abdülmecid Efendi etrafında Türk ve Arap toplulukları” gibi imgelere rastlamak mümkündür (Koloğlu, 1994:111-112). Ayrıca Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Milli Mücadele esnasında maddi yardımda bulunmuştur (Atatürk'ün Bütün Eserleri XXII:214). Mısır'da hilafetin ilgasına kadar, bu kurum etrafında bir Türk-Arap dayanışması düşüncesi etkili olmuştur.

Milli Mücadeleden zaferle çıkılması Araplar arasında büyük coşkuyla karşılanmıştır. *El-Menar* gazetesi Türkleri herkesten fazla vatanını savunan ve istiklalini kovalayan toplum olarak niteler. Suriye'de, Milli Mücadele esnasında gazeteler aktif bir destek kampanyası yürütmüş, Mustafa Kemal'in ve halifenin etrafında toparlanmayı savunmuşlardır (Georgeon ve Gökalp, 1990:26). Savaş kazanıldığında, Türk bayrakları zafer haberleriyle birlikte elden ele dolaşmıştır. Lübnan Müslümanlarının çıkardığı *El-Belağ* ise tek bir Müslüman devletten ziyade Müslüman ulusların işbirliğinin Müslümanlar için faydalı olacağını ifade etmiştir (Koloğlu, 1994:210-212). Yine Filistin'de zaferi kutlayan gösteriler düzenlenmiştir. Kudüs M. Kemal'in resimleriyle donatılmış, Gazze ve Nablusta pencerelere Türk bayrakları asılmıştır (Porath, 1971: 181-184).

Halifenin tahtı etrafında birleşme projesinin Mustafa Kemal tarafından da benimsendiğini görmekteyiz. Zira, 1 Kasım 1922'deki konuşmasında M. Kemal İslam birliği hakkında şunları söylemektedir: “İslam birliğini şöyle hayal ediyorum. Her Müslüman toplum bağımsız olmalıdır. Bunların bir imparatorluk şeklinde birleşmelerine karşıyız, akliselime karşı olur. Biz ve İslam dünyası Halife'nin tahtı çevresinde birleşiriz” (11. 1. 1922). Milliyet merkezli bir tasavvurun iyice belirginleştiğini gözlemlemekteyiz.

Milli Mücadele sonrasında Türkiye'nin batıcı bir ideoloji benimseyip hilafeti kaldırmaya karar vermesinden sonra, hilafetin Araplara verilmesi için Şerif ile Kemalistler arasında görüşmeler yapılmıştır. Hilafet için istekli olan Şerif Hüseyin ile Batıcı bir ideoloji benimsedikten sonra hilafeti kaldırma yoluna giden Kemalistler, zaman zaman bu kurumu ihraç edebilecek bir alternatif olma ihtimali bakımından Haşimilerle bu doğrultuda işbirliği yapmanın yollarını aramışlardır. Bir takım görüşmeler yapılmakla birlikte Hicaz Krallığı'na 1924 yılında İbn Suud tarafından son verilmesiyle bu görüşmeler de sona ermiştir (Teitelbaum, 2000:412-413).

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarında hakimiyeti sona erdikten sonra Türk-Arap ilişkileri hilafet merkezli bir yapılanma ile emperyalizme karşı işbirliği müvacehesinde gelişmiştir. Bu anlamda Osmanlılık'ın hilafetin kaldırılmasına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlılık fikrinden tamamen vazgeçilip Batıcı bir ideoloji benimsedikten sonra hilafeti kaldırmanın en önemli gerekçesi olarak "Türkleri arkadan vuran Arap imajı" kullanılmıştır.

3.2.2. Hilafet Sonrası Dönem: Köprülerin Atılması

3.2.2.1. Batılı Türk Ulus Kimliğinin İnşa Sürecinde İsyân Argümanı ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Hilafetin kaldırılıp batıcı bir ideolojinin benimsenmesinden sonraki dönemde Türk-Arap ilişkilerinin şekillenmesinde Modernleşme ve bu bağlamda seküler ulus kimliği oluşturma süreçlerinin büyük etkisi olmuştur. Modern bir batılı ulus yaratmak amacıyla nasıl bir çok reform yapılmışsa genelde dış politika, özelde Türk-Arap ilişkileri politikası da bu amaç doğrultusunda yeniden yapılandırılmış ve bu amaç ister istemez Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Cumhuriyet reformlarının temel amacı Türkiye'yi Batı medeniyetinin eşit ve saygın bir üyesi yapmak olduğundan, kararlı bir şekilde Doğu'dan Batı'ya dönülmüştür (Çalış, 2001:7).

Bu amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte benimsenen ulus-devlet ideolojisi, Hilafet merkezli iddialardan¹⁴³ ve bu bağlamda çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Osmanlı toprakları üzerindeki siyasi taleplerden vazgeçmek ile hayata geçirilebilirdi (Gönlübol, 1973:84). Böyle bir politika da ancak önceden Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Müslüman milletleri "ötekileştirmek" ile mümkün olabilirdi. Bu bağlamda Şerif Hüseyin isyanına büyük bir görev düştü ve bu isyan bütün Arapların katıldığı bir isyan olarak yansıtıldı ve bir anlamda benimsenen yeni ideolojinin çimentosu oldu. Cumhuriyet dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikası da bu ideolojinin bir ürünü olarak ortaya çıktı¹⁴⁴.

Bu bakışını tesbit etmek için Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulan ders kitaplarında ve batılılaşmacı görüşü benimseyen yazarların kitaplarında Arap imajının ve isyanın nasıl algılandığına bakmak gerekmektedir.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından Cumhuriyetin ilk yıllarında okullarda okutulmak üzere hazırlanan ders kitaplarına baktığımızda, yeni kimlik inşası bağlamında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde oluşturulmaya çalışılan Osmanlılık kimliğinin başarısız olduğu vurgulanıp, bu kavimlerin bir arada yaşamasının imkansızlığına vurgu yapılmıştır:

“... (Meşrutiyet devrinde) kavimler arasındaki nizalar, meclis duvarlarından harice çıkararak, *Arnavut, Ermeni, Arap ve hatta Kürt meseleleri* tahaddüs etti... Görülüyor ki, İmparatorlukta ikinci defa meşrutiyetin ilanı ile bütün tebaaya siyasi hukuk verilmiş olmasına rağmen, muhtelif kavimlerin uyuşup imtizaç ederek bir Osmanlı milleti teşkiline çalışmaları şöyle dursun, aradaki niza ve münaferetler artmış ve meşrutiyet devrine kadar milli iddiaları az olan Müslüman

¹⁴³ Hilafet müessesesinin “işe yaramaz” bir kurum olduğu Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan tarih ders kitaplarında şöyle anlatılmaktadır: “...Umumi Harpte, Halifenin ilan ettiği ‘Mukaddes Cihat’ bu hilafet müessesesinin ne kadar boş ve müflis ve ona istinat eden siyasetlerin ne kadar şaşkın ve hayalperest olduğunu meydana çıkardı. Türk vatanının her cephesinde ve bilhassa ‘Darülhilafetiyye’ denilen Hilafet makararı İstanbul’un kapılarında Türk varlığını yokluk mezarına gömmek için saldıranlar içinde para ile tutulmuş Müslüman alayları görüldü. Bundan daha acı bir hakikat olarak Peygamber’in torunu *Şerif Hüseyin*, düşman altınını İslamlık haysiyetine ve İngiliz himayesinde kırallığı, Halife idaresinde Şerifliğe değişerek oğulları, torunları ve bütün hisım akrabasıyla birlikte Hilafete isyan etti; İslamlığı zulümden, kölelikten kurtarmak ve şereflendirmek için damarlarının temiz kanını asırlarca cömertlikle akıtmış olan Türkü peşine taktığı *çöl ve şehir Araplarına* öldürtmekte İslam olmıyan düşmanlarla yarışa çıktı; halifenin, kaç asırlık kılıfından çıkararak İslam alemine salladığı ‘Sancak-ı Şerif, altında *Türk askerinden başka kimse* göremedi.” (Tarih IV, 1931:158).

¹⁴⁴ Bu anlayış Falih Rıfkı Atay’ın “Zeytin Dağı” isimli kitabında Arap vilayetleri hakkındaki değerlendirmelerle daha da somutlaşmaktadır: “Biz Kudüs’te kirada oturuyoruz. Halep’ten bu tarafa geçmeyen şey, yalnız Türk kağıdı değil, ne Türkçe ne de Türk geçiyor. Floransa ne kadar bizden değilse, Kudüs de o kadar bizim değildi...” (Atay, 1964:47).

gayrıtürkler dahi *milliyete müstenid istiklal davasına* girmişler ve hatta fiili hareketlere bile geçmişlerdi (1912).”(Tarih III, 1941:303).

Yine aynı kitapta “Arap ihaneti” hakkında da şunlar yazmaktadır :

“... Hatta Osmanlı’ya doğrudan doğruya tabi olan Müslümanlar, bilhassa Araplar, Hilafete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler. Bunların başında Peygamber sülalesinden geldiğini iddia eden *Mekke Şerifi* ve oğulları da vardı.

Bu vakıa, pek açık be kati olarak gösterdi ki, hilafet fikrinin bütün Müslümanlar hayatında artık *bir kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır*; ötedenberi Osmanlı Devletinin ciddi bir işine yaramıyan bu silah, artık terk edilmesi lazım gelen beyhude ve zararlı bir ağırlıktan ibarettir.”(Tarih III, 1941:309).

Aynı bakış açısının günümüzde okutulan Tarih kitaplarında da hakim olduğunu görmekteyiz. Öyle ki kitapta isyanın elebaşısı olan Şerif Hüseyin’in adı dahi geçmemekte isyan bütün Araplara mal edilmektedir. 2004 yılında MEB tarafından basılan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” kitabında I. Dünya Savaşı sırasında Arapların tutumu hakkında şunlar yazılmaktadır:

“İngilizler, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Arapları kışkırtıp onların çoğunlukta oldukları bölgeleri nüfuzları altına almayı da düşünüyorlardı. Yüzlerce yıl Osmanlı Devleti’nde huzur içinde yaşayan, askere bile alınmayan Araplar, İngiliz casusları tarafından kışkırtıldılar. Öte yandan İngilizler hem Güney Irak’a hem de Aden’e çıkarma yaptılar. Türk birlikleri bir yandan ayaklanan Araplarla bir yandan da İngilizlerle uğraşmak zorunda kaldılar...Arap Yarımadası’nda ayaklana Araplarla uğraşan Türk kuvvetleri kahramanca savaşmalarına karşın, pek çok yeri elden çıkarmak zorunda kalmışlardı...(İngilizler Mısır’dan ilerlerken) bu sırada Araplar da ayaklanarak İngilizlere yardımlarda bulunmuşlardır.” (Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, 2004:31)

Bu bakış açısı Araplar tarafından bile bu şekilde "ihanet"e uğramış olan bir devletin ve cihad ilanına hiçbir müslümanın kulak vermediği bir halifenin artık varlığını devam ettirebilmesinin imkansız olduğu tezinden hareketle kendini meşrulaştıran yeni devletin kuruluş ideolojisini meşrulaştırır. Bu yaklaşıma göre, Batı’dan etkilenen Arapların geliştirdiği Arap milliyetçiliği, daha I. Dünya Savaşı başlamadan Araplar arasında bağımsız olma isteğini güçlendirmişti. Onlar da kendi ulus-devletlerini kurmak için Osmanlı Devleti’ne isyan ettiler (Berkes, 1975:14-17).

Yine aynı bakış açısına göre Araplar dört yüz sene Türk hakimiyetinde kalmışlar, fakat Araplıklarını unutmamışlar ve kendi ırki benlikleri ile milli duygularına sahip çıkabilmişlerdir. Bu süre zarfında Türklerin ne dillerini, ne kültürlerini ne de

niteliklerini benimsemişlerdir. “Sahip oldukları bu milliyetçi duygu sayesinde yabancı (yani Osmanlı) boyunduruğundan kendilerini kurtarmışlardır¹⁴⁵.” (Arsel, 1977:12). Arapların Osmanlı Devleti’nden ayrılma süreci tamamen milliyetçi bir perspektiften hareketle yorumlanmaktadır. Ayrıca, İslamlık ile Araplık’ı özdeşleştirme, İslam’ı Araplara ait bir kimlik tasavvuru gibi gösterme gayreti de göze çarpmaktadır.

Yine bu bakış açısına göre, Arapların "milliyetçi" olmalarına karşılık Türklerin milliyetçi olmamaları, hatta "Arapçı" olmaları "Türk'ün geri kalmışlıklarının, mutsuzluklarının, uygar milletler indindeki olumsuz değerlendirilmelerinin, kendi kimlik bilincinden yoksunluklarının ve özetle, her kötüye gidişinin nedenlerinin büyük bir kısmı"nı anlamak için Araplara bakmak gereklidir. Araplar modern anlamda olmasa bile, İslam'ın doğuşundan beri bir Araplık bilincine sahiptirler, fakat Türklerde bu yoktur. Türklerin geri kalmışlıklarından kurtulabilmeleri için milliyetçi bir tavır benimsemeleri gerekmektedir. Araplarla yakın ilişkiler ise Türklerin milli kimliklerini unutmalarına sebep olmuştur¹⁴⁶ (Arsel, 1977:17). Dolayısıyla milli kimlik kazanabilmek için Araplardan uzak durmak gerekmektedir.

Bu bakış açısı ile oluşturulan dış politika anlayışı çerçevesinde isyan yeni politikayı destekleyen köşe taşı argümanı olarak kullanılmıştır. Bu çerçeve Türkiye'nin Ortadoğu politikasının şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Eski Dışişleri Bakanlarından İsmail Cem'in de belirttiği gibi Yanlış tarih yorumuna dayanılarak çarpıtılan Ortadoğu fotoğrafına dayanılarak oluşturulan karşıtlık politikalarının eseri olarak bize öğretilen “... I Dünya Savaşı'nda Arapların ayaklanarak bizi ‘arkamızdan vurduğudur’; bütün cephelerde bize karşı savaştığıdır; ihanet ettiğiidir. Bunlar anlatılmış, sonra da, Ortadoğu Türk dış siyasetinin ilgi alanından çıkarılmış, hatta bölge uluslarına karşı tarihsel bir hesaplaşma sergilenmiştir” (Cem, 2004:16).

¹⁴⁵ Benzer ifadeler Atay’ın kitabında da rastlamaktayız : “Osmanlı saltanatı som bürokrat iken, bürokrasi bile tam-Arap, yahut yarı-Araptır. Türkleşmiş hiçbir Arap görmedikten başka, Araplaşmış Türk’e az rast geliyordum...Osmanlı İmparatorluğu buralarda ücretsiz tarla ve sokak bekçisiydi...” (Atay, 1964:48).

¹⁴⁶ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere 1931 yılında hazırladığı ders kitabında hilafet yaklaşımı bu yaklaşımla paraleldir : “...Eğer Yavuz Selim Halifelik sıfatını imparatorluk siyasetine vasıta olarak kullanmak üzere almağa özenmese idi, bu mesele belki o zaman sona ermiş, Osmanlı Devleti’nin asrın icaplarına göre tekamülüne mani bir müesseseye ihdas edilmemiş ve Türklük bu boş ünvanı taşımak yüzünden birçok zararlara uğramamış olacaktı.” (Tarih IV, 1931:157).

Bu batılılaşmacı ulus-devlet ideolojisi çerçevesinde, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin Batı ile olan sorunlarını çözümleyerek gerek diplomatik gerekse kültürel anlamda Batıya yanaşması ve ona öncelik tanınması (Dilan, 1998:7), aynı dönemde İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri altında bulunan ve bu devletlerden bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan Arap devletleri ile Türkiye'nin ilişkilerinin gevşemesine yol açmıştır. bu dönemde Türkiye'nin bu devletlerle olan ilişkisi "İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin Ortadoğu'ya uzantısı niteliğindedir, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri geliştikçe Arap bağımsızlık hareketine karşı olan ilgisizliği de artıyordu" (Kürkçüoğlu, 1972:7). 'Araplar'ın bizi I. Dünya Savaşı'nda 'arkamızdan vurması' bu politika'nın meşrulaştırılmasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır.

Türkiye'nin Batı merkezli bir dış politika tercih etmesi ve bu çerçevede Ortadoğu siyasetinin belirlenmesinde tamamen daha önce bölgede manda yönetimi kurmuş devletlerle birlikte hareket ederek Arap kamuoyuna kaygısız kalması Araplarda, Türkiye'ye karşı kuşkulu bir tavrın ortaya çıkmasına yol açtı. Daha sonraki yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politika hamleleri Batılı mandater güçlerin bölgede etkinlik kurmak için giriştikleri faaliyetlerle bağlantılandırıldı ve kabul görmedi. Özellikle 1950'li yılların başlarında ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler'in bölgede nüfuz kurmasını engellemek için blok oluşturma çabaları ve İsrail ile olan dostane ilişkiler, milliyetçi-sosyalist Arap rejimlerinin Türkiye kuşkusunu daha da artırmış ve Türkiye'nin bölgedeki imajı ve nüfuzu zarar görmüştür (Ahmad, 1994:469-486). Türk dış politikasına hakim olan bu Batıcı paradigma hükümette olan parti farklı bir kimliği temsil etse bile süreklilik arz etmiştir (Harris, 1985:175).

Türkiye'nin bu bölgeye karşı önce sırtını dönme politikası uygulaması daha sonra küresel güç merkezlerinin Ortadoğu'daki temsilcisi imajını uyandırması, hatta bu konumunu vurgulamaya özen göstermesi, bölge ülkeleri ile ekonomik düzlemdeki ilişkilerinde büyük kayıplara, kültürel ilişkilerinde de Osmanlı kültürel mirasının oluşturduğu jeokültürel bütünlükten yeterince faydalanamamasına yol açmıştır. Türkiye bu ülkeler ile bağlantılarını iyi kurmuş tarihi prestije sahip bir bölge ülkesi imajı yaratabilecekken, 'arkadan vurma'¹⁴⁷ söylemi ile bölge ülkelerine sırtını dönmüştür. Bu

¹⁴⁷ Lawrence'in hatıralarının Türkçe tercümesinin Arka kapağında "Arap Başkaldırısının Garyıresmi Tarihi" başlığı ile şu yazı yer almaktadır:"Bu kitaptaki tarihi bilgiler, I. Dünya Savaşı sırasında

da bölgeye yönelik stratejik bir dış politika geliştirmeyi engellemiştir (Davutoğlu, 2001:57).

3.2.2.2.Şerif Hüseyin İsyanı ve Arap Dünyasında Osmanlı Sonrası İdeolojik ve Siyasal Gelişmeler

Osmanlı sonrası Arap dünyasının geçirdiği ideolojik dönüşümde ve bu bağlamda Şerif Hüseyin isyanının algılanmasının değişmesinde iki faktörün etkili olduğunu görmekteyiz. Birincisi, Şerif Hüseyin isyanında rol alan kişilerin I. Dünya savaşı sonrasında Arap dünyasında kurulan manda yönetimleri tarafından, bu devletlerde yönetici konumuna getirilmeleri, ikincisi de manda karşıtı olarak gelişen Arap milliyetçisi duygular.

3.2.2.2.1. Arap ‘Milli Kimlik’inin İnşası ve Şerif Hüseyin İsyanı

Arap dünyasında Osmanlı hakimiyeti sona erdikten sonra kurulan manda yönetimi döneminde, manda yönetimlerine karşı geliştirilen anti-emperyalist ve milliyetçi bir nitelik arz eden Arap birliği ideali, Araplar arasında hızla yayılmış ve bu ideal çerçevesinde milliyetçi söylemi meşrulaştıracak şekilde tarih yeniden yorumlanmıştır. Bu söylem Araplık’ı yücelten, onun bir ve bağımsız bir yapı altında örgütlenmesine vurgu yapan bir mahiyet taşıyordu. “Arap” kimliği çerçevesinde tek bir kimlik algısı yaratabilmek için Osmanlı Devleti ve onun Arapları yönetim şekli ötekileştirildi ve “sömürü”, “işgal” gibi ibarelerle anılır oldu. Özellikle Cemal Paşa’nın Suriye ve Lübnan’daki baskıcı yönetmi bu söylemi meşrulaştıran araçlar olarak kullanıldı. Bu bağlamda Şerif Hüseyin isyanı da Arapların Osmanlı Devleti’nden kurtulma iradesinin bir tezahürü olarak mitleştirildi.

Arapların Türklere karşı başlattığı başkaldırı hareketinin ve bu hareketin bizzat yönlendiricisi, mimarı olan bir İngiliz’in gözüyle vermektedir. ... Arapların böyle bir başkaldırıya ikna edilme süreci, bu kitabın yazarı tarafından ilk elden ayrıntılı olarak işlenmiştir.” (Lawrence, 2001). Bu ifadeler Arapların Osmanlı Devleti’ne isyan ederek onu arkadan vurdukları mitinin en somut tezahürlerindendir. Ayrıca yakın dönemi anlatan tarih kitaplarında da bu tür ibarelere rastlamak mümkündür :
“İngilizler bu arada Yemen, Hicaz ve Filistin Araplarını isyana kışkırtarak, bu bölgelerdeki Türk ordularını güç durumda bıraktılar. Mekke Emiri Şerif Hüseyin, İngilizlerle işbirliği içinde bulunuyordu. Türk kuvvetleri, *Arapların* İngilizlerle işbirliği sonucu bu bölgeleri boşaltıp kuzeye doğru çekilmeye başladılar” (Kara, 1995:31).

Bu ideolojik dönüşümü ve bu dönüşümde isyana biçilen rolü örneklendirebilmek için Arap devletlerinde okutulan ders kitaplarına bakmamız gerekmektedir. Suriye’de okutulan tarih ders kitapları bu ideolojik dönüşümün nasıl geliştiğini çok iyi yansıtmaktadır. Eğitim Bakanlığı tarafından basılan dokuzuncu sınıfta okutulan tarih ders kitabında Suriye’nin Osmanlı idaresindeki dönemi *Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarını işgali (el-ihtilalü’l-Osmani li’l-vatani’l-Arabi)* başlığı ile okutulmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarındaki hakimiyet kurması *Irak’ın işgali, Suriye’nin işgali, Filistin ve Mısır’ın işgali vs.* başlıkları ile okutulmaktadır (Tarihü’l-Arab Hadis ve’l-Muasır, 2005:10-15). Osmanlı dönemi tasvir edilirken kullanılan şu ibareler dikkat çekmektedir: “İşgal” döneminde Arap dünyası “tarım, ticaret ve sanayide geri kalmıştır.”. Ayrıca, Arap dünyasında “ilmi hareketlilik zayıflamış ve Arap dili gerilemiştir”. “Tabip ve hastanelerin azlığından dolayı sağlık ile ilgili hizmetler de yetersizdi”. ve “İttihacı Türkler Arap beldelerinde Türkleştirme (*Tetrik*) politikası uygulanmışlardır.” (Tarihü’l-Arab Hadis ve’l-Muasır, 2005:14). Bu ifadelerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, milliyetçi bir ideoloji benimseyen bu yönetimler kendi meşruiyetlerini sağlayabilmek için Arap dünyasındaki Osmanlı idaresini ötekileştirmektedirler.

Osmanlı idaresinden şu anki duruma Arap dünyasının nasıl geldiğinin izahı ancak Osmanlı yönetiminin ötekileştirilmesi ile mümkün olabilir. İlk aşamada Osmanlı yönetimi ötekileştirilmektedir. İkinci olarak Arapların, milliyetçi bir güdü ile Osmanlı idaresinden kurtulma iradesi gösterdikleri iddia edilmektedir. bugünkü milliyetçi ideolojinin meşruiyet zemini ancak bu şekilde sağlanabildi. Bu bağlamda Şerif Hüseyin isyanına biçilen rol önemlidir. Ders kitaplarında Şerif Hüseyin isyanı *Arapların uyanışı (yakazatü’l-Arab)* başlığı altında işlenmektedir. *Büyük Arap Devrimi (es-Sevretü’l-Arabiyyeti’l-Kübra)* diye isimlendirilen Şerif Hüseyin’in hareketinin sebepleri kitaba göre şunlardır:

“1. Dolaylı Sebepler:

- a. Arapların, Osmanlı Türklerinin hakimiyetinden *özgürleşerek bağımsızlığını kazanma istekleri.*
- b. Dernekler, Mütefekkirler ve Edebiyatçılar kanalıyla *Araplık bilincinin olgunlaşması.*
- c. İttihatçıların Arap beldelerinde uyguladıkları *Türkleştirme politikaları.”*

2. Doğrudan Sebepler:

- a. Cemal Paşa “es-Seffah (kan dökücü)”ın yaptığı *idamların* yol açtığı kızgınlık.
- b. Şerif Hüseyin ile Osmanlı Türkleri Arasındaki ihtilaflar” (Tarihu’l-Arabi’l-Hadis ve’l-Muasır, 2005:70).

Yine aynı kitapta isyan şöyle anlatılmaktadır:

“Şam’da, Arap davasının önde gelenleri Cemal Paşa tarafından idam edildikten sonra, milliyetçi dernekler Şerif Hüseyin’e Arap isyanına öncülük etmesi teklifinde bulundular...(dernekler ile Şerif arasında anlaşma sağlandıktan sonra) 10 Haziran 1916 tarihinde Mekke’de isyan başladı. İsyen kuvvetleri evvela Hicaz’ı ele geçirdiler.

Emir Faysal’a bağlı kuvvetler kuzeye doğru ilerleyerek Akabe ve Maan’ı ele geçirdiler. Daha sonra Mısır’dan gelen Allenby komutasındaki kuvvetlerle birleşilerek Filistin ve Suriye sahili ele geçirildi. Daha sonra devrim kuvvetleri Şam’ı ve diğer Bilad-ı Şam topraklarını özgürleştirdiler. Bu kuvvetlerden bir kısmı Lübnan’a gönderilerek Lübnan’ın özgürleşmesi sağlandı.” (Tarihu’l-Arabi’l-Hadis ve’l-Muasır, 2005:74).”¹⁴⁸

Yukarıda alıntıladığımız cümlelerden de anlaşılacağı gibi milliyetçi idare kendi meşruiyetini sağlayabilmek için Şerif Hüseyin isyanını Büyük Arap Devrimi olarak sunmuş ve bu bağlamda bölgedeki Osmanlı hakimiyeti ötekileştirilerek, “işgalci” olarak nitelenmiştir.

3.2.2.2.2. Arap Dünyasında Osmanlı Sonrası Siyasal Yapılanma Süreçlerinde İsyenin Etkisi

I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte dört büyük çok uluslu imparatorluk (Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) tarih sahnesinden silinmiş ve Rusya dışındakilerin topraklarında ulus-devletler veya savaşı kazanan devletlerin manda yönetimleri kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarında da kazanan devletler olan Fransa ve İngiltere tarafından manda yönetimi kurulmuştur. İngiliz işgaline destek veren isyan önderleri de,

¹⁴⁸ Suriye’de onbirinci sınıflar için hazırlanan tarih ders kitabında da benzer ifadeler vardır (Tarihü’l-Arabi’l-Hadis ve’l-Muasır, 2005). İfadelerin benzerliğinden dolayı bu kitaptan buraya alıntı yapılmamış, dokuzuncu sınıf ders kitabından yapılan alıntılar ile yetinilmiştir.

destekledikleri tarafın kazanması ile birlikte yeni kurulan bu yönetimlerin Arap yöneticileri olmuşlardır (Bromley, 1994:75).

Şerif Hüseyin, hegemonik güçlerin kendisine verdikleri sözleri tutmaması üzerine Versay anlaşmasını onaylamayı reddetti ve İngiltere ve Fransa arasında anlaşmaya varılan manda prensiplerini kabul etmedi. İngilizlerin, savaş sırasında kendisini bütün doğu Araplarının temsilcisi olarak tanıdıklarını söyleyerek, kendi devletinin sınırlarının Suriye, Filistin ve Mezopotamya'yı içine aldığını iddia etti (Abu Nowar, 1989:20). Bundan dolayı İngiliz desteğini kaybeden Şerif'in devletine İbn Suud tarafından son verilmesine ne İngiltere, ne de o esnada teessüs etmiş olan diğer Arap devletleri ses çıkarmadı. Bu olaydan da anlaşılacağı gibi Şerif Hüseyin'in istekleri Hegemonik güçlerin istekleri ile uyduğu ölçüde dikkate alınmaktadır ve belirleyici olmaktadır. Bu da, isyan olayının Arapçı bir bakış açısıyla Arapların bağımsızlıklarını kazanmak için attıkları 'milliyetçi' bir adım olarak yorumlanmasının tamamen kurgusal ve sonradan oluşturulmuş bir bakış açısı olduğu anlaşılmaktadır.

Abdullah'ın önderliğinde kurulan ve bugün nüfusunun büyük bir kısmını Filistinlilerin oluşturduğu Ürdün¹⁴⁹ devleti, aslında Balfour Deklarasyonu ile Yahudi vatanı olarak ilan edilen Filistin'den gelecek Araplar için bir yurt olarak düşünülmüştü (Salibi, 1993:121). Buradan savaş sonrasında oluşan siyasi yapının isyan önderlerinin başarılarının bir eseri olmaktan ziyade mandacı-hegemonik güçlerin yeni Ortadoğu siyasetlerinin bir neticesi olduğu daha da belirginleşir.

Arap devletlerinin şekillenmesinde tarihsel olarak marjinal bir olay olmasına rağmen ve ideolojik yönü bulunmayan bu olayın daha sonra '*es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra (Büyük Arap isyanı)*' şeklinde takdim edilmesi Arap devletlerinin Osmanlı sonrası benimsemiş oldukları milliyetçi söylemle ve Aydınların geçirdikleri ideolojik dönüşümle yakından alakalıdır. Bu dönüşüm, Yeni Osmanlılar ile başlayan İslami değerleri Batılı normlar içerisinde ifade etmek gayretinin bir ürünü olarak ortaya

¹⁴⁹ Ürdün devleti kurulmadan önce bu topraklarda , bedeviler ve yarı bedeviler olmak üzere iki toplumsal sınıf yaşamaktaydı. 11 bedevi kabile vardı. Bunların bir siyasi otorite tarafından kontrol edilmesi son derece güç idi. Osmanlı Devleti de bunları çölde özgür bırakmıştı. Bedevilerin sayısı yaklaşık 55. 000 yarı bedevilerin sayısı ise yaklaşık 47. 000 civarındaydı (Abu Nowar, 1989:26).

çıkmiştir. Bu tartışmaların zaman içerisinde Türk milliyetçiliği ve Arap milliyetçiliğine dönüştüğü de bir gerçektir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinin başlamasıyla birlikte, batılı ulus-devlet modeline göre devleti yeniden organize etmek ve bu bağlamda imparatorluktaki bütün unsurları kuşatacak yeni bir kimlik geliştirmek, önde gelen ilim ve devlet adamlarının başta gelen amaçlarından biri olmuştur. Bu reformların temel özelliği batıdaki gibi devletin, toprakları üzerinde merkezi otoritesini tesis etmeye yönelik olmalarıydı. Bu çerçevede Tanzimat fermanıyla birlikte eyalet/vilayetlerde merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla reformlar yapılmıştır. Bu reformlarla birlikte vilayetlerin adem-i merkeziyet talepleri de artmıştır. Bu bağlamda, “yarı-bağımsız” kabileler tarafından yönetilen Arabistan'da ve İmparatorluğun Arap vilayetlerinde de birtakım adem-i merkeziyet talepleri olduğunu görmekteyiz. Özellikle II. Abdülhamid'in İslamcılık politikası bağlamında, İslam'ın en kutsal beldelerinin bulunduğu Hicaz vilayetini ve bu vilayeti yöneten Şerifleri kontrol altında tutması, Vali ile Emir arasındaki çekişmeler çift başlılığı ve Şeriflerin hoşnutsuzluğunu artıran gelişmelerdir.

1908 yılından itibaren İttihat ve Terakki'nin hükümette etkisini artırması ve sonrasında merkezi idareyi güçlendirmenin bir aracı olarak Türkçülük politikasına yönelmesi, Arap vilayetlerinde adem-i merkeziyet taleplerini artırmış ve bu amacı gerçekleştirmek için gizli/açık cemiyetlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu örgütlenmelerin Arapları Osmanlı Devleti'nden ayırma amacına matuf olduklarını söylemek oldukça zordur. Bunların öncelikli amaçları Osmanlı Devleti'nin Arap vatandaşlarının yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve imparatorluk içinde daha iyi bir konuma gelmeleriydi.

Arap topraklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında milliyetçilikten ziyade etkili olan faktör hegemonik/emperyalist güçlerin bölgeye yönelik planları ve bu doğrultuda geliştirdikleri politikalarıdır. İngiltere'nin Irak, Basra Körfezi, Filistin ve Mısır üzerindeki planları, Fransa'nın da Suriye hakkındaki planları Arap topraklarının ayrılışında ve bununla bağlantılı olarak Şerif Hüseyin isyanının “başarı”ya ulaşmasında etkili olmuştur. Zira, bu desteğin bir neticesi olarak Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah İngiliz idaresi altındaki Irak ve Ürdün'de emirlik/krallık elde etmişlerdir.

Şerif Hüseyin’i Osmanlı Devleti’ne karşı isyan fikrine yönelten sebepler arasında bir başka önemli faktör olarak şahsî amaç ve arzularının etkili olduğunu görmekteyiz. Muhtariyet taleplerinin Osmanlı merkezi idaresi tarafından reddedilmesi üzerine Şerif’in yön değiştirdiğini ve hem Arap milliyetçisi derneklerle hem de İngilizlerle anlaşma yoluna gittiğini görmekteyiz.

Sykes-Picot anlaşmasıyla bölgeyi kendi aralarında paylaşan ve ne olursa olsun bu toprakları Osmanlı hakimiyetinden çıkarmak isteyen hegemon güçler, Çanakkale’de yaşanan başarısızlığın da etkisi ile, hemen her alternatifi değerlendirmişler ve bu bağlamda Şerif Hüseyin’e neredeyse koşulsuz destek vermişlerdir. İngiliz ordusu’nun Filistin ve Suriye’yi Şerif Hüseyin’in oğlu “Faysal adına” Osmanlı Devleti’nden alması bu planlarla yakından ilgilidir. Sonrasında Şerif’in talepleri ile İngiliz çıkarları arasındaki uyuşmazlıklar sonucu Şerif’in Hicaz’dan çıkarılması, bölgenin kaderini belirleyen iradenin “milliyetçi Arap iradesinin” önderi olarak Şerif Hüseyin değil de İngilizler olduğunu göstermektedir.

Şerif Hüseyin isyanının sosyal tabanına baktığımız zaman bu isyanın Arapları temsil etmekten uzak olduğunu görmekteyiz. İngiliz altını ile isyanı desteklemeleri sağlanan Harb, Uteybe ve Cunejne kabilelerinin tek başlarına herhangi bir askeri başarıya matuf olamamaları, Cidde, Mekke, Taif, el-Vecih gibi önemli kentlerin Mısır’dan gelen İngiliz ve Fransız askeri birliklerinin yardımını gerektirmiştir ve bunların yardımından sonra ancak bu kentler ele geçirilebilmiştir. İsyanın özellikle Hicaz dışındaki gelişimi bir Arap yayılmasından ziyade İngiliz işgalidir. Dolayısıyla bu isyan başlangıcından sonuna kadar İngiliz desteğine dayanmaktadır ki bu faktör bu olayı değerlendirirken “isyan” tabirini ihtiyatlı bir şekilde kullanmayı gerektirmektedir.

Şerif Hüseyin isyanı, gerek cereyan ettiği dönemde yayınlanan gazetelerde gerekse o dönemde bölgede görev yapmış kişilerin hatıratlarında *Arap* milleti ile birlikte değerlendirilmemekte Araplar olayın dışında tutulmaktadır. Gazeteler isyandan marjinal bir olay olarak bahsetmekte ve kısa sürede bastırılacağı yönünde kanaatlerini belirtmektedirler. Tartışmalarda *milliyetin* kelimesine dahi rastlanmamaktadır. Tamamen İslam merkezli bir tartışma yürümektedir.

İdeolojik anlamda tamamen İttihat ve Terakki ‘zulmüne’ karşı bir tepki olarak ortaya çıkan, İsyân’ın *Büyük Arap İsyânına* dönüşmesinde Osmanlı sonrası kurulan idarelerin

Arap kimliği oluşturma politikalarının ve Arap milliyetçilerinin *Arap birliği (Vahdetü'l-Arabiyye)* sağlama ideallerinin etkisi büyük olmuştur. Dönemin aydınlarının ve devlet adamlarının isyana ve Osmanlı'dan ayrılmaya yönelik değerlendirmelerine baktığımızda olgunlaşmış bir milliyetçi tavır göremeyiz. Osmanlı yıkıldıktan sonra Arap milliyetçiliğinin öncüleri olan Satı el-Husri, şekip Arslan, Reşid Rıza gibi düşünürler sonuna kadar Osmanlıcı kalmış şahsiyetlerdi. Osmanlı Devleti'nin yıkılması bu kimselere Arapçılıktan başka alternatif bırakmamıştır.

Yine Türk düşüncesinde belirgin olan *Arapların Türkleri arkadan vurduğu* söyleminin oluşumu da ulus kimliği inşası ile birebir bağlantılıdır. Batıcı ulus kimliği inşa edebilmenin yolu olarak Osmanlı Devleti'nin İslam ile ilgili iddialarından vazgeçmek tercih edildi ve çerçevede Arapları “ötekileştirmek” maksadıyla *arkadan vurma* söylemi icad edildi. Bu batıcı tavır son yıllara kadar Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abu NOWAR, Ma'an (1989), *The History of the Hashemite Kingdom of Jordan-The Creation and Development of Transjordan; 1920-1929*, Ithaca Press, Oxford.
- ABU-MANNEH, Butrus (1973), "Sultan Abdulhamid II and The Sharifs of Mecca (1880-1900)", *Asian and African Studies*, sayı : 9, s. 1-21.
- ADELSON, Roger, (1975) *Portrait of an Amateur*, Jonathan Cape Ltd., London
- AHMAD, Feroz (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul.
- (1986), *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa(1986), *Tezahir-i Cevdet*, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara.
- AKARLI, Engin Deniz (1979), "Abdulhamid's Islamic Policy in The Arab Provinces", *Türk-Arap İlişkileri:Geçmişe, Bugün ve Gelecekte-I. Uluslararası Konferans Bildirileri*, Ankara, s.53-71.
- AKŞİN, Sina (1986), "Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-1920)", *Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara, s. 1-17.
- AL-AZMEH, Aziz (2000), "Nationalism and the Arabs", *Arab Nation and Arab Nationalism* içinde, ed. Derek Hopwood, St. Martin's Pres, New York, s. 1-18.
- AL- RASHEED, Madavi(2002), *A History of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ALANGARİ, Haifa (1998), *Struggle for Power in Arabia-İbn Saud, Hussein and Great Britain, 1914-1924*, Ithaca Press, Beyrut.
- AL-KHUSRİ, Sati' Abu Khaldun (1966), *the Day of Maysalun- A Page from the Modern History of the Arabs*, the Middle East İnstitute, Washington.
- ALTUĞ, Yılmaz (1969), "Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılışı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, n.25, Ekim 1969, s. 25-33.

- ANSCOMBE, Frederick F. (1997), *Otoman Gulf-The Creation of Kuwait, Saudia and Qatar*, Columbia University Press, Newyork.
- ANTONIOUS, George (1969), *The Arab Awakening- the Story of Arab National Movement*, Lebanon Bookshop, Beirut.
- ARMAOĞLU (1997), Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, TTK Yayınları, Ankara.
- ARSEL, İlhan (1977), *Arap Milliyetçiliği ve Türkler-Arap Milliyetçiliğinde 'Türk Aleyhtarlığı', 'Dil' ve 'Din' Unsurları ve Türk'le İlgili Sorunlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ARSLAN, Emir Şekib (2001), *Tarihu'd-Devleti'l-Usmaniyye*, Daru İbn Kesir ve Daru't-Terbiye, Dımaşk ve Beyrut.
- (2004), *Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul.
- (2005), *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- (1985), *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, Nur Yayınları, İstanbul.
- “Asi Hüseyin ve Oğulları”, *Vakit*, 24 Eylül 1918.
- AŞUR, Mustafa (2002), *Essevretü'l-Arabiyye... vu'ûd ve Hida'*, <http://islamonline.net/Arabic/history/1422/10/article26.shtml>.
- ATALAR, Münir (1995), “Emir-i Hacc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.131-134.
- “Atatürk'ün Bütün Eserleri IV”, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- “Atatürk'ün Bütün Eserleri XII”, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- “Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri”, IV (1964), TİTE Y., Ankara.
- ATAY, Falih Rıfkı (1964), *Zeytin Dağı*, Varlık Yayınevi, İstanbul.

- AYALON, Ami (1995), "The Hashemites, T.E. Lawrence and the Postage Stamps of the Hijaz", *The Hashemites in the Modern Arab World-Essays in Honour of the late Professor Uriel Dann*, Asher Susser ve Aryeh Shmuelevitz (ed.), Frank Cass, London, s. 15-31.
- AZOURY, Negib (1976), "Program of League of Arab Fatherland", *Arab Nationalism An Anthology* içinde, Der. Sylvia G. Haim, University of California Press, Berkeley, s. 81-83.
- BACELON, Emile (1916), "La Cause d'une Révolte", *Revue Politique et Parlementaire*, 10 July 1916, p.102-103.
- BAKER, Randal (1979), *King Husain and The Kingdom of Hejaz*, The Oleander Press, Cambridge.
- BELL, Gertrude (1907), *The Desert and the Sown*, W. Heinemann, London.
- BERKES, Niyazi (1975), *İslamcılık, Ulusçuluk ve Sosyalizm-Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- BİRGEN, Muhittin (2006), *İttihat ve Terakki'de On Sene-İttihat ve Terakki Neydi?*, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI-Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918" (1978), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- BOURNE, Kenneth (1970), *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Oxford University Press, London.
- BROMLEY, Simon (1994), *Rethinking Middle East Politics-State Formation and Development*, Polity Press, Cambridge.
- BROWN, L. Carl (1984), *International Politics and the Middle East-Old Rules, Dangerous Game*, Princeton University Press, New Jersey.
- BULLARD, Reader Sir (1964), *Britain and the Middle East-from Earliest Times to 1963*, Hutchinson & Co. Ltd, London.

BUZPINAR, Ş. Tufan (1991), *Abdulhamid II, Islam and The Arabs: The Cases of Syria and The Hijaz (1878-1882)*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Manchester.

----- (1995), “The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein’s Secret Dealings with the British, 1877-80”, *Middle Eastern Studies*, Cilt. 31, No.1, s. 99-123.

----- (2005), *Vying for Power and Influence in the Hijaz: Ottoman Rule, The Last Emirate of Abdulmuttalib and the British (1880-1882,)* The Muslim World, c . 95, sayı:1 January, s.1-31.

----- (2002), “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı:1877-1882”, *Hilafet Risaleleri*, İsmail Kara (ed.), Klasik Yayınları, İstanbul, s.37-63.

----- (1999), “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devletinde Gelişim Süreci”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, s. 168-178.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2004), *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

CEBESOY, Ali Fuat (2000), *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayıncılık, İstanbul.

CEM, İsmail (2004), *Türkiye Avrupa Asya-Strateji Yunanistan Kıbrıs*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cemal Paşa (2001), *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

CLEVELAND, William L. (2000), *A History of Modern Middle East*, Westview Press, Colorado.

----- (1971), *The Making of An Arab Nationalist-Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' el-Husri*, Princeton University Pres, Princeton.

----- (1985), *İslam Against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism*, University of Texas Press, Austin.

- COLMAN, Ronald (1976), *Revolt in Arabia, 1916-1919: Conflict and Coalition in a Tribal System*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia University.
- COMMINS, David Dean(1993), *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- CURZON, George N. (1966), *Persia and the Persian Question*, Cilt:2, Frank Cass and Co. Ltd, London.
- ÇALIŞ, Şaban H. (2001), “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi-Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Der.), Liberte, Ankara, s. 3-34.
- ÇETINSAYA, Gökhan (1988), *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876-1878)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1999), “İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:2, Ankara, s. 88-98.
- DANZİGER, Raphael (1977), *Abd al-Qadir and the Algerians-Resistance to the French and Internal Consolidation*, Holmes and Meier Publishers, London.
- DAVİSHA, Adeed (2003), *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2001), *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul.
- (2003), “Takdim”, *Sorunlu Miras Irak*, Mesut Özcan, Küre Yayınları, İstanbul, s. V-VIII.
- DAWN, C. Ernest (1973), *From Ottomanism to Arabism- Essays on the Origins of Arab Nationalism*, University of Illinois Press, Chicago.
- (1998), *Osmanlıcılıktan Arapçılığa-Arap Milliyetçiliği'nin Kökenleri Üzerine Makaleler*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

- De CORANCEZ, Louis Alexandre Oliver(1995), *The History of the Wahhabis*, Garnet Publishing Ltd., London.
- De GAURY, Gerald (1951), *Rulers of Mecca*, George G. Harrap& Co. LTD, London.
- DERVEZE, Muhammed İzzet (1993), *Müzekkirat*, Darü'l-Garbi'l İslami, Beyrut
- DİLÂN, Hasan Berke (1998), *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Doğru, Deniz (2001), "I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, sayı:2, Afyon, s. 51-57.
- DURİ, Abdülaziz (2001), *Tekvinü't-Tarihiy li'l-Ümmeti'l-Arabiyyi-Dirasat fi'l Hüvviyye ve'l-Va'y*, Merkezü'd-Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut.
- DURSUN, Davut (1999), *İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri*, İsalet Yayınları, İstanbul.
- DUYSAK, Cabir (2005), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Asîr'de Seyyid Muhammed el İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- EARLE, Edward Mead (1972), *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ECER, A. Vehbi (1993), "Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi", *X. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler VI. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 14-17.
- EL-ASKERİ, Cafer, (1988), *Müzekkirat*, Darü'l-Lâm, London.
- EL-BİZÂZ, Abdurrahman (1999), *Terbiyetü's-Şuûrî'l-Kavmi*, Kıraat fi'l-Fikri'l-Kavmi el-Kitabu'l-Evvel El-Kavmiyyetü'l-Arabiyye: Fikretüha ve Mukavvemetuha, Silsiletü't-Türasü'l-Kavmi Merkezü'd-Dirasatü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut.
- EL-EBYAZ, Enis (1993), *Reşid Rıza:Tarih ve Sira'*, Carrus Pres, Tripoli.
- ELDAR, Dan (1990), *French Policy towards Husayn, Sharif of Mecca*, Middle Eastern Studies, Cilt:26, No. 3, July-1990, s. 329-350.

- ELDAR, Dan(1993), “France in Syria: The Abolition of the Sharirifian Government, April-July 1920”, *Middle Eastern Studies*, cilt :29, No. 3, s. 487-504.
- EL-EMİN, Hassan (1998), *Serabü'l-İstiklal fi Biladi's-Şam 1918-1920*, Riad el-Rayyes Books, Beyrut.
- EL-HALİDİ, Anbere Selam (1978), *Cevle fi'z-Zikriyat beyne Lübnan ve Filistiyn*, Darü'n-Nehar li'n-Neşr, Beyrut.
- EL-HATİB, Abdülhamid (1951), *el-İmamü'l-Adl*, Matbaatü'l-Arabiyye, Beyrut.
- EL-HATİB, Muhammed Kamil (1996), *El-Mü'temerü'l-Arabiyyi'l-Evvel- Münakid fi'l Ka'ati'l-Kübra li'l-Cemiyyati'l-Cuğrafiyye bi Şari' St.German fi Paris 1913*, Menşurati Vezareti's-Sekafiyye fi'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyyeti's-Suriye, Dımaşk.
- EL-HEKİM, Yusuf (1986), *Suriye ve el-Ahdü'l-Faysali*, Darü'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut.
- EL-HUSRÎ, Ebu Haldun Sâti (1951), *Arau ve Ehadisu fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye içinde*, Matbaatü'l-İ'timad bi Mısr, Kahire.
- (1960), *El-Biladi'l-Arabiyye ve'd-Devle Osmaniye*, Merkezü'l-İlm li'l-Melayin, Kahire.
- (1982), *Yevm Meyselun: Safha min Tarihi'l-Arabi'l-Hadîs*, Darü'l-İttihad, Beyrut.
- (1967), *Müzekkirati fi'l-Irak I*, Darü't-Taliya, Beyrut.
El-Kible, 3 Muharem 1335 (9 Kasım 1916) , Mekke .
- EL-KURD, Abbas Ahmad (1963), *The Hashemites' Role in The Arab Independence Movement Against The Turks*, Newyork University, Ph.D.
- EL-REYHANİ, Emin (1924), *Mülükü'l-Arab-I*, Mektebü Darü'l-Ciyl, Beyrut.
- EL-ZİRİKLİ, Hayreddin (1970), *Şibhü'l-Cezire fi Ahdi Melik Abdülaziz-I* , Darü'l Kalem, Beyrut.
- EMİN, Abdullah, *Neş'etü'l-Menar ve'l-Hace ileyh*, el-Menar, Sayı :XXXV/5, 13 Temmuz 1939, s. 27-33

“Emir Hazretlerinin Hicaz Ahalisine Beyannamesi”, *Tanîn*, 5 Eylül 1916-8 Zilhicce 1332, No:2777, s.1-2.

ENNECCÂR(1986), Mustafa Abdulkadir, *Fikrî's-Sevretü'l-Arabiyye liâmi 1916 ve İstiklali'l-Arab*, Tetavvuru'l-Fikri'l-Kavmiyyi'l-Arab, Komisyon, Beyrut.

ERASLAN, Cezmi (1992), *II. Abdulhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

ERDEN, Ali Fuat(2003), *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ERDİNÇ, Yasemin(2004), *Şerif Hüseyin ve Hint Matbuatı*, Hilafet Risaleleri 4, İsmail Kara(ed), Klasik Yayınları, İstanbul.

EŞ-ŞEVABİKE, Ahmed Fehd Berekât (1989), *Muhammed Reşid Rıza: Devruhu fi'l Hayati'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye*, Daru Ammar, Amman.

EŞ-ŞİLİK, Ahmed Zekeriyya, *El-Arab ve'd-Devle'l-Osmaniyye- Mine'l-Hudu' ile'l Muvacehe 1516-1916*, El-Mısru'l-Arabiyye lin'neşr ve'ttevzi, Kahire.

FARGO, Mumtaz (1969), *Arab-Turkish Relations from the Emergence of Arab Nationalism to The Arab Revolt(1848-1916)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Utah.

FETTAL, Hind ve Refik Sükkerî(1988), *Tarîhu'l-Mücteme'ul-Arabiyyi'l-Hadîs ve'l Muasır*, Cerrûs Bars, Beyrut.

FEVZİ, Ussama (20??), *Hezihi Ailetü's-Şerif!!! İbn Şerif!!!*, www.arabtimes.com.10.05.2006.

FRIEDMAN, İsaiah (1970), *The question of Palestine,1914-1918:British-Jewish-Arab Relations*, Schocken Books, New York.

----- (1970), "The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine", *The Journal of Contemporary History*, Cilt. 5, No:4, Weidenfeld and Nicolson Ltd., London, s.83-122.

FROMKIN, David (2004), *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul

- GANİM, Adil Hasan (1987), *Muhammed İzzet Derveze ve Harekî'n-Nidal li'l-Filistini, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye*, Kahire.
- GELLNER, Ernest (1991), *Nations and Nationalism*, Cornell University, İthaca Press.
- GEORGEON, François ve İskender Gökalp (1990), *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Arba Yayınları, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, Tayyibe (1965), *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem Sar (1973), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 -1938)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- GÜLSOY, Ufuk(1994), *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- GÜNAY Selahattin (2006), *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk?-Suriye ve Filistin Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- HAİM, Sylvia G.(1965), "The Abolition of the Caliphate", Sir Thomas W. Arnold(ed.), *The Caliphate*, Routledge and Cogen Paul Ltd., London.
- (1976), *Arab Nationalism An Anthology*, University of California Press, London.
- HAMMAD, Mecdi (1987), *El-Askeriyunü'l-Arab ve Kadıyyetü'l-Vahde*,Merkezü'd Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (2006), " 'Bütünlük' ve 'Katılım' Arasında Çevre", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam yayınları, İstanbul, s. 156-160.
- (2001), *Preparation for a Revolution-The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, Newyork.
- (1991), "The Young Turks and the Arabs before the Revolution of 1908", *The Origins of Arab Nationalism*, Rashid Khalidi ve diğerleri (ed.), Columbia University Press, Newyork, s. 31-44.
- HARRİS, George S. (1985), *Turkey: Coping with Crisis*, Westview ltd., Boulder.

HOURANİ, Albert H. (1972), "Revolution in the Middle East", *Note on Revolutions in the Arab World*, P.J.Vatikious (ed.), George Allen & Ulwin Ltd., New Jersey, s. 12-27.

"Hicaz Ahalisinde Neler Oluyor?", *Vakit*, 7 Ağustos 1918-30 Teşrin-i Sani 1336, s.1.

"Hilafet Meselesi, *Vakit*, 24 Teşrin-i Sani 1918-19 Safer 1337, s.1

HOURANİ, Albert H. (1982), *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939*, Cambridge University Press, Cambridge.

----- (1981), *The Emergence of the Modern Middle East*, University of California Press, California.

HUREWİTZ, J. C. (1956), *Diplomacy in the Middle East- A Documentary Record: 1914-1956-II*, D. Van Nostrand Company, Princeton.

İBİŞ, Yusuf Hüseyin ve Yusuf Kazıma Huri (1994), "Mubayatü Şerif-i Mekke ve Emiruha Ala Melikü'l-Arab", *Makalatü's-Şeyh Reşid Rıza es-Siyase III* içinde, Daru İbn Arabi, Beyrut, s. 1092-1099.

----- (1994), "el-Menşurü'l-Haşimiyyi's-Şerif es-Sani", *Makalatü's-Şeyh Reşid Rıza es-Siyase III* içinde, Daru İbn Arabi, Beyrut, s.1086-1091.

----- (1994), "el-Menşurü'l-Haşimiyyi's-Şerif Şerif es-Salis", *Makalatü's-Şeyh Reşid Rıza es-Siyase III* içinde, Daru İbn Arabi, Beyrut, s. 1099-1105.

İbn HİZLUL, Suud (1961), *Tarihu Müluku's-Suud*, Matbaatü'r-Riyad, Riyad.

"İbn Suud Paşa'nın Telgrafnamesi", *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel 1916-1 Muharrem 1335, No:2829, s.4.

İNALCIK, Halil (1988), *Recession of the Ottoman Empire and the Rise of the Saudi State*, Studies on Turkish-Arabic Relations, 1988/3, İstanbul, 47-88

- (1979), “Padişah”, *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lügati*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, s.491-495.
- İNAYET, Hamid (1991), *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, trc. Hicabi Kırlangıç, Nehir Yayınları, İstanbul.
- KADRI, Hüseyin Kâzım(2000), *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KADRİ, Ahmed (1956), *Müzekkirati an Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*, Matbaatü ibn Zeylun, Dımaşk.
- KAFADAR, Osman ve Faruk Öztürk (der.) (2002), *Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar*, M. Sâti Bey, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KALACI, Kadri (1993), *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra 1916-1925- Ciyli'l-Feda Yevm bi Yevm mea Kamil el-Esma ve'l-Vesaik ve'l-Edvar*, Şeriketü'l-Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, Beyrut.
- KANDEMİR, Feridun (1991), *Medine Müdafaası-Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- KARA, Kemal (1995), *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük- Ders Kitabı I*, Önde Yayıncılık, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya (1970), *Osmanlı Tarihi*, Cilt :5, TTK Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, Hayreddin (2003), *Gerçek İslam'da Birlik: Hayreddin Karaman ve Reşid Rıza*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. (2001), *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KARSH , Efraim ve İnari Karsh (1996), “Reflections on Arab Nationalism”, *Middle Eastern Studies*, Cilt:32, No:4, Ekim, s. 367-392.
- (1997), “Myth in the Desert, or Not the Great Arab Revolt”, *Middle Eastern Studies*, Cilt:33, No:2, Nisan, London, s. 267-312.

- (1999), *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*, Harvard University Press, Cambridge.
- KASİMİYYE, Hayriyye (1971), *el-Hükümetü'l-Suriyye fî Dimaşk 1918-1920*, Darü'l Maarif bi-Mısr, Kahire.
- (1999), "Hayatu Sâti el-Husri: Durûs ve Iber", *Sâtu el-Husri Selasune Âmen aler'Rehiyl* içinde, Ahmed Yusuf Ahmed (der.) ve diğçerleri, Merkezü'd-Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 19-32.
- KAYALI, Hasan (1997), *Arabs and Young Turks-Ottomanism, Arabism and Islamism in The Ottoman Empire, 1908-1914*, University of California Press, California.
- KEDOURIE, Elie (1987), *England and the Middle East- The Destruction of the Ottoman Empire*, Mansell Publishing Limited, London.
- (1988), "Great Britain, the Other Powers, and the Middle East before and after World War I", *The Great Powers in the Middle East 1919-1939* içinde, Ed. Uriel Dann, Holmes & Meier Publishers, Newyork, 3-12.
- (1970), *The Chatham House Version and other Middle Eastern Studies*, Weidenfeld and Nicholson, London.
- (1976), *In the Anglo-Arab Labyrinth-the McMahon Husayn Correspondence and its interpretations 1914-1939*, Cambridge University Press, London.
- (1964), "The Capture of Damascus, 1 October 1918", *Middle Eastern Studies*, Cilt. 1, No:1, Ekim, s. 66-83.
- KELLY, J.B. (1964), "Mehmet Ali's Expedition to the Persian Gulf, 1837-1840-Part-I", *Middle Eastern Studies*, Frank Cass and Co. Ltd., Temmuz, Cilt. 1, Sayı:4, London, s. 350-381.
- (1965), "Mehmet Ali's Expedition to the Persian Gulf, 1837-1840-Part II", *Middle Eastern Studies*, Sayı:1, Temmuz 1965, No.4, London, s. 31-65.

- KENT, Marian (1984), "Great Britain and the end of the Ottoman Empire"(ed.) Marian Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen &Unwin Ltd., London, s. 111-205.
- KHADDURİ, Majid (1965), "Aziz Ali el-Mısri and the Arab Nationalist Movement", *Middle Eastern Affairs Number Four- St Antony's Papers-no:17*, Albert Hourani (ed.), Oxford University Press, London, s. 194-201.
- (1970), *Political Trends in the Arab World-the Role of Ideas and Ideals in Politics*, The John Hopkins Press, Baltimore ve London.
- KHALIDI Rashid (1991), "Ottomanism and Arabism in Syria before 1914: A Reassessment", *The Origins of Arab Natioanalism*, Columbia University Press, Newyork, s.50-73.
- (1980), *British Policy Towards Syria and Palestine 1906-1914*, Anchor Press, Oxford.
- (1980), *British Policy towards Syria & Palestine 1906-1914*, Ithaca Press, London.
- (1977), *Arab Nationalism in Syria: The Formative Years, 1908-1914*, Ohio State University Press, Columbus.
- KHOURY, Philip S. (1983), *Urban Notables and Arab Nationalism – The politics of Damascus 1860-1920*, Cambidge University Press, London.
- KICIMAN, Naci Kâşif (1976), *Medine Müdafaası-Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebil Yayınları, İstanbul.
- KİRK, George (1962), "The Arab Awakening Reconsidered", *Middle Eastern Affairs*, Cilt:13, Sayı:6, Haziran-Temmuz, London, s. 162-173.
- KOLOĞLU, Orhan (1985), "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.88
- (1993), *Bedevi Lavrens Arap Türk*, Arba Yayınları, İstanbul.
- (1994), *Gazi Çağında İslam Dünyası*, Boyut Kitapları, İstanbul.

- KOSTİNER, Joseph (1986), "The Hashemite 'Tribal Confederacy' of The Arab Revolt, 1916-17", *National and International Politics in the Middle East: Essays in Honour of Elie Kedourie*, Edward Ingram (ed.), Cass Ltd, London, s. 126-43.
- (1988), "Britain and Northern Frontier of the Saudi State, 1922-1925", *the Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, Uriel Dann (ed.), Holmes & Meier Publishers, Newyork, s. 29-50.
- KRAMER, Martin, *İslam Assambles-The Advent of Muslim Congress*, Columbia University Pres, 1986.
- KURAN, Ahmet Bedevi (1945), *İnkılap Tarihimiz ve 'Jön Türkler'*, Tan Matbaası, İstanbul.
- KURŞUN, Zekeriya (1992), *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- (1997), "Haşimiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.412-415.
- (1998), *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi hareketi ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı*, TTK Yayını, Ankara.
- (1999), "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. I, İstanbul, s. 316-325.
- KUŞCUBAŞI, Eşref (1997), *Hayber'de Türk Cengi- Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları*, Haz. Philip H. Stoddard ve H. Basri Danışman, Arba Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKKAŞCI, Mustafa Sabri (2003), "Medine-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.305-310.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer (1972), *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Sevinç Matbaası, Ankara.

- (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- LANDAU, Jacob M.(1994), *The Politics of Pan-İslam-İdeology and Organization*, Clarendon Press, Oxford.
- LAWRENCE, T.E. (1988), *Seven Pillars of Wisdom- a triumph*, Dorset Press, yer belirtilmemiş.
- (2001), *Bilgeliğin Yedi Sütunu I*, çev. Bilal Çölgeçen, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- LONGRİGG, Stephen Hemsley (1968), *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Oxford University Press, Beirut.
- Mahmut Nedim Bey (2001), *Arabistan'da Bir Ömür-Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, der. Ali Birinci, İSİS Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1991), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1992), *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2000), *the Genesis of Young Ottoman Thought- A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press, Princeton.
- MARUFOĞLU, Sinan (2002), *Necd ve'l-Hicaz fi'l-Vesaiki'l-Osmaniyye- Ahvali's Siyasiyye ve'l-İctimaiyye fi Necd ve'l-Hicaz hılalı'l-Ahdi'l-Osmani*, Dar al-Saqi, Beyrut.
- MCKALE, Donald M. (1993), *Germany and the Arab Question in the First World War*, Middle Eastern Studies, Sayı. 29, No. 2, Nisan 1993. s. 236-254.
- Mehmet Selahattin Bey (2006), *Bildiklerim- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksad-ı Teessüs ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Sebebi-i Felaket ve İnkîsamı*, Vadi Yayınları, Ankara.

“Mekke Emiriyle...”, *Sabah*, 21 Eylül 1918-12 Zilhicce 1336, s.1.

“Mekke Emir-i Sabıkı Bâği Hüseyin”, *Sebilürreşad*, 7 Zilhicce 1334, s.1.

“Mekke’de Bir Fitne”, *Sabah*, 10 Ağustos 1916-11 Şevval 1334, s.1.

“Mekke’deki Fesad”, *Tanîn*, 13 Temmuz 1916-25 Ramazan 1334, s.1.

“Mekke-i Mükerrerme’de Fransız Zabitleri”, *Vakit*, 30 Teşrin-i Sani 1917-14 Safer 1332, s.1.

MERTOĞLU, Suat (2005), "Takdim", *Bir Osmanlı Arap Gazetecinin Anıları*, Klasik Yayınları, İstanbul, s.III-V

----- (2005), “Reşid Rıza’da Hilafet Düşüncesi- Bir Kronoloji ve Tahlil Denemesi”, *Hilafet Risaleleri 5-İslam Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik*, İsmail Kara (Ed.), Klasik Yayınları, İstanbul, s. 45-97

----- (2006), "Takdim", *Bi,z Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?*, Kral Abdullah, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, s. III-VI

MORRİS, James (1959), *The Hashemite Kings*, Faber and Faber Ltd., London.

EL-MERRAKEŞÎ, Muhammed Salih (1985), *Tefkîrû Muhammed Reşid Rıza min hilâli Mecelleti'l-Menâr*, ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-neşr, Tunus.

MUSA, Süleyman (1973), *Muraselât-ü't-Tarihiyye:Kitabu'l-Evvel*, Yayınevi belirtilmemiş, Amman.

----- (1966), *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra:Wathaiq ve Esanid*, Dairetü's-Sekafe ve'l-Fünun, Amman.

----- (1986), *el-Hareketü'l Arabiyye-er-Rihletü'l-Evveli li'n-Nehdati'l Arabiyyeti'l-Hadise 1908-1924*, Darü'n-Nehar Li'n-Neşr, Beyrut.

----- (1988), *Es-Sevretü'l-Arabiyyeti-l-Kübra- Ricalun Sanau et-Tarih*, Vezaretü's-Şebab, Amman.

----- (1992), *El-Hüseyin bin Ali ve's-Sevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*, Münşiratü Lecnetü Tarihu'l-Ürdün, Amman.

- NEVAKIVI, Jukka (1969), *Britain, France and the Middle East 1914-1920*, the Athlone Press, London.
- NEVO, Joseph (1995), "Abdallah's Memoirs as Historical Source Material", *The Hashemites in the Modern Arab World-Essays in Honour of the late Professor Uriel Dann*, Asher Susser ve Aryeh Shmuelevitz (ed.), Frank Cass, London, s. , 165-182.
- OCHSENWALD, William (1980), *The Hijaz Railroad*, the University Press of Virginia, Virginia.
- (1991), "Ironic Origins: Arab Nationalism in The Hijaz, 1882 1914", *The Origins of Arab Nationalism*, (Ed.) Rashid Khalidi ve diğeri, Columbia University Press, Newyork, s. 189-204.
- and William Haddad (1977), *Nationalism in a non-National State:The Dissolution of the Ottoman Empire*, Ohio State University Press, Columbus.
- (1980a), "Muslim-European Conflict in the Hijaz: The Slave Trade Controversy, 1840-1895", *Middle Eastern Studies*, Sayı: 16, No:1, Ocak 1980, s. 115-125.
- (1984), *Religion, Society and the State in Arabia-the Hijaz under the Ottoman Control*, Ohio State University, Ohio.
- ORTAYLI, İlber (1983), *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- (2004), *Ottoman Studies*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,
- OSMANOĞLU, Ahmet Emin (2004), *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü (1841-1864)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- ÖZDOĞAN, Günay Göksu (2001), *'Turan'dan 'Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZYÜKSEL, Murat (2000), *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,
- PHILBY, StJohn (1952), *Arabian Jubilee*, William Clowes and Sons Ltd., London.
- PORATH, Yehoshua (1971), *The Emergence of the Palestinian National Movement, 1918-1929*, Hebrew University Press, Jerusalem.
- PRESLAND, John (1942), *Deedes Bey: a study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923*, Macmillian and Co. Ltd., London.
- RAYMAVİ, Süheyle (1993), *el-İtticahatü'l-Fikriyyeti's-Sevreti'l-Arabiyyeti'l-Kübra Min Hilali Cerideti'l-Kible*, Lecnetü't-Tarihi'l-Ürdün, Amman.
- RIZA, Muhammed Reşid (1908), "Fâtihate's-Seneti'l-Hadiyete Aşere", *El-Menar*, C. 11, sayı:1, 3 Mart 1908, Kahire, s. 1-6.
- (1909), "el-Arab ve't-Türk I", *El-Menar*, c. 12, Sayı: 4, Kahire, s. 818-832.
- (1909), "el-Arab ve't-Türk IV", *El-Menar*, c. 12, Sayı: 12, Kahire, s. 913-932.
- (1910), "Ramazân fi Asimetri's-Saltana", *El-Menar*, c. 13, sayı:1, 30 Şevval 1328, Kahire, s. 765-771.
- (1914), "Harbü'l-Ûrubiyye ve'd-Devleti'l-Usmaniyye", *El Menar*, c. 17, Sayı:9, s.
- (1916), "el-Asabiyyetu'l-Cinsiyyeti't-Türkiyye", *El-Menar*, c. 18, Sayı: 1, s. 75-82.
- (1916), "Menşuru Şerif-i Mekke ve Emiruha(Huseyn bin Ali)", *El-Menar*, c. 19, Kahire.
- (1916), "Menşuru'l-Haşimi eş-Şerif'i's-Sani", *El-Menar*, c. 19, Sayı:4, Kahire.

- (1916), “Erâu'l-Havas fi'l-Mes'eleti'l-Arabiyye (ve İstiklal'üş-Şerif fi'l-Hicaz”, *El-Menar*, c. 19, Sayı: 3, Kahire, s. 129-169.
- (1917), “Mes'eletü'l-Arabiyye Makaletün li't-Tarih” *El -Menar*, c. 20, Sayı: 1, 30 Temmuz 1917. s. 33-47.
- (1924), “İntihali es-Seyyid Huseyn Emîri Mekke Li'l Hilafe”, *El-Menar*, c. 25, Sayı: 4, Kahire, s. 165-175.
- (1924), “el-İnkılabü'd-Diniyyi's-Siyasi fi'l-Cumhuriyyeti't Türkiye”, *El-Menar*, c. 25, Sayı: 4, Kahire, s. 273-289.
- (1971), *Rihlatü'l-İmam Muhammed Reşid Rıza*, Yusuf İybiş (der.), Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, Beyrut.
- ROGAN, Eugene L. (1996), “Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892 -1907)”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, cilt. 28, Şubat 1996, No.1, s. 83-107.
- “Sâbık Emir ve Fransızlar”, *Tanîn*, 25 Eylül 1916-10 Zilhicce 1334, No:2810, s.1.
- SACHAR, Howard M. (1969), *The Emergence of the Middle East 1914-1924*, Allen Lane the Penguin Press, Newyork.
- SAFA, Peyami (1938), *Türk İnkılabına Bakışlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- SAFVET, Necdet Fethi (1988), “Mukaddime”, *Müzekkirat*, Cafer el-Askeri, Darü'l Lâm, London, s. 2-7.
- SAİD, Amin (1964), *Tarihü'd-Devleti's-Suudiyye*, Darü'l-Kitab el- Arabi, Beyrut.
- Saleh Muhammad al-Amr (1978), *The Hijaz under Ottoman Rule 1869-1914: Ottoman Vali, the Sharif of Mecca, and the Growth of British Influence*, Riyad University Publications, Riyad.
- SALİBİ, Kamal (1993), *The Modern History of Jordan*, I.B. Tauris & Co Ltd. London.
- SELAM, Selim Ali (2005), *Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)*, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul.

- SHORROCK, William (1976), *French Imperialism in the Middle East- The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914*, the University of Winconsin Press,
- SMİTH, Anthony (1991), *National Identity*, Penguin Books, Oxford.
- SOMEL, Selçuk Akşin (1995), "Arap Eyaletleri ve Günümüz Arap Devletleri:Tarihsel Bir Perspektiften Genel Bir Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi-Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Yıl 1, Sayı. 3, s. 597-615.
- SOY, H. Bayram (2004), *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngilere ile Nüfuz Mücadelesi*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- SOYSAL, İsmail (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I 1920-1945*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sultan II. Abdulhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Atilla Çetin ve Ramazan Yıldız(1976), *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Sultan II. Abdulhamid Han, Çığır Yayınları, İstanbul.
- "Suriye'de Yeni Hükümetler", *Vakit*, 22 Teşrin-i Sani 1918-5 Safer 1337.
- SÜMER, Faruk (1992), "Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Bellekten*, Cilt. LVI, sayı: 217, Aralık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 12-65.
- ŞEKER, Fatih M. (2003), *Hüseyin Kazım Kadri'ye göre Vahhabilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞEN, Sabahattin (2004), *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- ŞENSES, Mehmet (1996), *Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Birinci Dünya Savaşı Sırasında 'İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kültür Politikası ve Uyguladığı Kültür Programı*, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri içinde, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Şerif Hüseyin b. Ali (2004), "Şerif Hüseyin'in Beyannamesi", Haz. Nergiz Yılmaz, *Hilafet Risaleleri 4*, İsmail Kara (ed.), Klasik Yayınları, İstanbul.

----- (1916), “İza Zellet el-Arab Zelle'l-İslam”, *El-Kible*, 25 Ekim 1916 (1335),
Mekke.

TALAS, Mustafa(1987), *Essevretü'l-Arabiyyeti'l-Kübra*, Talas Liddirasat vettercüme
venneşr, Dımaşk.

“Tarihu'l-Arabi'l-Hadis ve'l-Muasır-Merhaletü't-Ta'limü'l-Esasi-Es-Saffü't-Tâsi'
2005-2006”(2005), *El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyeti's-Suriye, Vizareti't-Ta'lim- el
Müesseseti'l-Amme li'l-Matbuat ve'l-Kütübi'l-Medresiyye*, Şam.

“Tarihu'l-Arabi'l-Hadis ve'l-Muasır-es-Salisü's-Seneviyyi'l-Edebiyyi- 2005-2006”
(2005), *El-Cumhuriyyeti'l-Arabiyyeti's-Suriye, Vizareti't-Ta'lim-el müesseseti'l
Amme li'l-Matbuat ve'l-Kütübi'l-Medresiyye*, Şam.

“Tarih III-Yeni ve Yakın Zamanlar”(1941), *Maarif Vekaleti*, Maarif Matbaası, Ankara.

“Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti” (1931), *Maarif Vekaleti*, Devlet Matbaası, İstanbul.

TAŞKIRAN, Cemalettin (2001), *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri-Ana Ben Ölmedim*,
İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.

TAUBER, Eliezer (1993), *The Emergence of Arab Movements*, Frank Cass and Co.
Ltd., London.

----- (1994), “Three Approaches, One Idea: Religion and State in the
Thought of Abd al-Rahman al-Kawakibi, Najib al-Azuri and Rashid Rida”,
British Journal of Middle Eastern Studies, Sayı:21, London, s.190-8.

----- (1997), “Secrecy in Early Arab Nationalist Organizations”, *Middle
Eastern Studies*, Sayı:33, Ocak, London, s. 119-127.

TAYLOR, A.J.P. (1971), *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford
University Press, London.

TEİTELBAUM, Joshua (1998), “Sharif Hussain ibn Ali and the Hashemite Vision of
the Post Ottoman Order: From Chieftancy to Suzerainty”, *Middle Eastern
Studies*, Sayı: 34, Ocak, London, s.103-122.

- (2000), “ ‘Taking Back’ the Caliphate: Sharif Husayn ibn Ali, Mustafa Kemal and the Ottoman Caliphate”, *Die Welt des Islams*, c.3., s. 40, Koninklijke Brill BV, Leiden, s. 413-32
- (2001), *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia*, Hurst and Company, London.
- TEMİMİ, Abdülcélil (1991), “Risale min el-Huseyn ibn Ali Şerifu Mekketü’l Mükerrreme ve Emiruha ila Hazrati Sahibü’l-Haşme el-Mösyö Raymond Poincaré Reisü’l-Cumhuriyeti’l-Fransiyye”, *el-Mecelletü’t-Tarihiyyeti’l Arabiyye li’d-Dirasati’l-Osmaniyye*, No: 3-4, Tunus, s. 123-124.
- TIBAWI, Abdullatif(1977), *Anglo-Arab Relations and the question of Palestine 1914 1921*, Luzac & Company Ltd., London.
- TOKER, Hülya (1996), “Birinci Dünya Savaşı’nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in İsyanı”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.193-201.
- TOPRAK, Zafer (1982), *Türkiye’de “Milli İktisat”(1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- (1995), *Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TOROS, Taha (1996), *Ali Münif Beyin Hatıraları*, İsis Yayıncılık, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold (1970), "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply", *The Journal of Contemporary History*, Cilt. 5, No:4, Weidenfeld and Nicolson Ltd., London.s. 185-201.
- TRUMPHENER, Ulrich (1984), “Germany and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Ed. Marian Kent, George Allen & Unwin, London.s. 111-141.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2000), *Türkiye’de Siyasal Partiler III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- (1984), *Türkiye’de Siyasal Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” (2004), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- UMAR, Ömer Osman (2004), *Osmanlı Yönetimi ve Fransız İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1946), “Vesikalar: Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa’nın Uydurma Bir İrade ile Mekke Emiri Şerif Abdulmuttalib’i Azletmesi”, *Belleten*, Cilt:10 Ankara, s. 497-537.
- (1972), *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, TTK yayınları, Ankara.
- ÜLMAN, A. Haluk (2002), *Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, İmge Yayınları, Ankara.
- VASSİLİEV, Alexei (2000), *the History of Saudia Arabia*, Newyork University Press, Newyork.
- WALLACH, Janet (1996), *Desert Queen:The Extraordinary life of Gertrude Bell*, Weidenfeld & Nicolson, London.
- WASTİ, Syed Tanwir (1991), “The Defence of Medina,1916-19”, *Middle Eastern Studies*, sayı:27, No.4, Ekim, s. 642-654.
- WILSON, Mary C. (1991), “The Hashemites, the Arab Revolt, and Arab Nationalism”, *The Origins of Arab Nationalism*, Ed. Rashid Khalidi ve diğerleri, Columbia University Press, Newyork, s. 204-225.
- (1987), *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, Cambridge University Pres, Cambridge.
- WOODWARD E. L., Rohan Butler (1954), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Her Majesty’s Stationery Office, London.

- YASMEE, Feros Abdullah K. (1999), “Avrupa İttifaklar Sistemi İçerisinde Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, cilt:2, Ankara.
- YATAK, Süleyman (1990), *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- (1991), “1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin”, *İlim ve Sanat*, sayı:30, İstanbul, s.70-80.
- ZEINE, N. Zeine (1958), *Arab-Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism*, Khayat's, Beirut.
- .(1960), *The Struggle for Arab Independence, Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, Khayat's, Beirut.
- ZİADEH, Nikola (1989), *Dirasat fi'l-Hadara ve't-Tarih*, Riyad el-Rayyes Books, London.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Van-Gürpınar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Malatya'da tamamladı. 2003 yılında İnönü Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimine Başladı.